(۱) پہلی آیت غا لفظ بِيَدِهِ الْمُلْكُ ورسورت پاک غوناں ''ملک'' ہے اس تیں علاوہ اس غوناں '' تَبٰرَكَ الَّذِیْ '' وی ہے ترمذی شریف غی اک روایت ماں اس سورت پاک غوناں مَانِعَة مُنجِيَة (روکنْ آلی ، بچانْ آلی) وی آیو ہے نبی پاک ﷺ فرمانویں هِیَ الْمَانِعَةُ الْمُنجِيَةُ تُنجِيهِ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ یاہ روکنْ آلی بچانْ آلی ہے جہڑی اپنْاں تلاوت کرن آلاّ ناں قبر غا عذاب تیں بچاوے'' اک ہور روایت ماں ہے رحمت عالم ﷺ فرمانویں: اللہ غی کتاب ماں اک سورت ہے جس ماں صرف تریہہ/۳۰ آیت ہیں ، یاہ اس آدمی غی سفارش کرے غی جہڑ واس غی تلاوت کرے غو تے اس ورعمل کرے غو ات توڑی کہ وہ بندو بخش دتو جئے غو ، واہ سورت '' تبارک الذی '' ہے ، (ترمذی ، ابوداؤد ، ابن ماجہ ، مسند احمد) اک روایت ماں ہے جے نبی پاک ﷺ رات سونْ تیں پہلاں سورت الٓمٓ سجدہ تے سورت ملک ضرور تلاوت فرمانویں ویں تھا (ترمذی) اس تیں علاوہ کجھ ہور روایت وی اس سورت پاک غی فضیلت ماں بیان کی جئیں ور ابن کثیر وغیرہ بزرگاں غی تحقیق غے مطابق انھاں غی سند کوئے زیادہ پکی نیہنہ ، یاہ سورت پاک مکی ہے بلکہ یوہ عجیب اتفاق ہے کہ جس راپشلا سپارہ غیں ساریں سورت مدنی تھیں اس غیں ساریں سورت مکی ہیں تے مکی زندگی غا وی شروع غا دور غیں ہیں ۔ سورت پاک غی پہلی آیت ماں اک دعوہ ہے جے اللہ تعالیٰ اک ایکلّو ہی ہے ، اس ساری کائنات غی بادشاہی اُسے غا ہتھ ماں ہے تے وہ جو چاہوے سو کر سکے ، اگے پوری سورت پاک ماں انسان غا اپنْاں وجود غیں ، اسمانی نظام غیں تے زمینی نظام غیں دلیل پیش کر غے اللہ پاک غیں یہ ہی صفت ثابت کی گئی ہیں ۔ یوہی سورت پاک غو بنیادی مضمون ہے باقی درمیان ماں مشرکاں ، کافراں نافرماناں واسطے جہنم غا سخت عذاب غو تے اللہ غا فرمانبردار مومن بنداں واسطے جنت غی نعمتاں غو ذکر وی آیو ہے ، آخر ماں مکہ غا ان مشرکاں ناں درڈیو گیو ہے جہڑا رحمت عالم ﷺ تے مسلماناں واسطے اس اڈیک ماں ریہنہ تھا جے یہ زمانہ غی پھیر پرت ناں کسے مصیبت ماں پھس جئیں انھاں ناں فرمایو ہے کہ چارے قضاء من لیو موماناں ور عذاب نازل ہو گیو یا اللہ نے انھاں ور رحم فرمایو بہر حال دسو اس نالْ تمنْاں کے لبھے غو! تمنْاں خدا غا عذاب تیں کونْ بچاوے غو تے تم خدا غی پغڑ تیں کس را بچیں غا تھارا باطل معبود تے تم سارا تے اتنی جُگا وی نیہنہ کہ جس پانْی ور تھاری زندگی غو دار و مدار ہے جیکدے اللہ اس ناں زمین ماں ڈنگو کر دیئے فر دسو کونْ اس ناں اُپّر لیا سکے!

(۲) یعنی اللہ تعالیٰ ہی غی واہ اعلٰی تے اُچّی ذات ہے جس غا ہتھ ماں زمین اسمان ، دنیا آخرت ساری کائنات تے ساری جیا جون غی بادشاہی ہے ، وہ اسو بادشاہ ہے کہ جو چاہوے سو کرے جس ناں چاہوے امیر تے جس ناں چاہوے غریب بنْا دیئے ، شاہ ناں گدا گر تے گدا گر ناں شاہ بنْا دیئے اس ناں کوئے پچھنْ آلو تے روکنْ ٹوکنْ آلو نیہنہ ، جس ناں چاہوے زندگی دیئے تے جس ناں چاہوے موت دیئے موت اور زندگی غو یوہ نظام اُسے نے پیدا کیو ہے انسان پہلاں کجھ نیہنہ تھو جنْیں موو وو تھو فر اس نے زندگی دتی ، اس زندگی تیں بعد فر موت دتی تے موت تیں بعد قیامت غے تہاڑے فر زندگی وی وہ ہی دیئے غو ، موت زندگی غا اس نظام غو مقصد انسان غی ازمائش ہے ، تا نجے دیکھیو جئے کہ اس زندگی ماں اپنْی موت تے آخرت غی زندگی یاد رکھ غے کونْ چنگا چنگا نیک عمل کرے تے کونْ اس فانی زندگی ماں لگ غے آخرت ناں بسار چھوڑے اللہ تعالیٰ تے زبردست غالب وی ہے کہ اس غی پغڑ تیں کوئے نافرمان بچ نیہنہ سکتو تے مچ بخشنہار وی ہے کہ عمراں غو پاپی گنہگار وی جد اس غا بوُور آجئے وہ اس غا پشلا سارا گناہ بخشد یئے ۔

(۳) اللہ تعالیٰ غی قدرتاں بچوں اسمانی نظام غو ذکر ہو رہیو ہے جے یہ ہیٹھ اپر ست اسمان تے اسمانی نظام غا یہ دیہنہ ، چنْ ، تارا یوہ سب کجھ اسے نے پیدا کیو ہے ، اسّے غی قدرت نالْ یوہ سارو نظام ٹھیک اک انتظام ور چل رہیو ہے نہ کجھ خلل ہے تے نہ فرق ، نہ کدے کائے تیڑ ، کھڈ تے بتھ ہے انسان اک واری نیہنہ دو دو ترے ترے واری اس ناں دیکھے اس ور غور فکر کرے نظر تھک جئے غی ور

سُوْرَةُ الْمُلْكِ مَكِّيَّةٌ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اٰيَاتُهَا ٣٠ رُكُوْعَاتُهَا ٢

سورت ملک مکی ہے ﴿ شروع اللہ تعالیٰ غا ناں نالْ جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے ﴾ تے اس ماں تریہہ آیت ہیں

تَبٰرَكَ الَّذِیْ بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلٰی كُلِّ

(۱) مچ برکت آلو ہے وہ جس غا ہتھ ماں ساری بادشاہی ہے تے وہ ہر اک چیز

شَیْءٍ قَدِيْرُ ۝١ الَّذِیْ خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ

ور قدرت رکھنْ آلو ہے ؛ جس نے موت تے زندگی پیدا کی تا نجے تھاری ازمائش کرے

اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا ؕ وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْغَفُوْرُ ۝٢ الَّذِیْ

جے تھارا بچوں کہڑو چنگا عمل کرے ، تے وہ غالب (اور) بخشن آلو ہے (۲) جس نے

خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ طِبَاقًا ؕ مَا تَرٰی فِیْ خَلْقِ الرَّحْمٰنِ

ہیٹھ اپر ست اسمان بنْایا تمنْاں اللہ رحمٰن غا اس بنْانْ ماں کوئے فرق نیہنہ

مِنْ تَفٰوُتٍ ؕ فَارْجِعِ الْبَصَرَ ۙ هَلْ تَرٰی مِنْ فُطُوْرٍ ۝٣

دس سیں ، تم فر نظر پھیر غے تک لیو کیوں ! تمنْاں کائے تیڑ نظر آوے ؟

ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا

فر کہڑی کہڑی نظر مار غے دیکھ لیو نظر بے وس ہو غے تے تھک غے تھارا ور

وَّهُوَ حَسِيْرٌ ۝٤ وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَآءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيْحَ وَجَعَلْنٰهَا

ہی مڑ آوے غی (۳) تے یقیناً ہم نے یوہ ساراں تیں اُرلو دنیا آلو اسمان دیاں نالْ سجا چھوڑیو ہے تے ہم نے ویہہ

رُجُوْمًا لِّلشَّيٰطِيْنِ وَاَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيْرِ ۝٥

شیطاناں ناں مارن غو ذریعو بنْایا ہیں ، اور ہم نے انھاں واسطے بھخنتی اگ غو عذاب تیار کیو وو ہے (۴)

وَلِلَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ ؕ وَبِئْسَ الْمَصِيْرُ ۝٦

تے ویہہ لوک جہڑا اپنْاں رب ناں نیہنہ منْتا انھاں واسطے جہنم غو عذاب ہے تے واہ مچ پہیڑی جگہ ہے ؛

اِذَآ اُلْقُوْا فِيْهَا سَمِعُوْا لَهَا شَهِيْقًا وَّهِیَ تَفُوْرُ ۝٧ تَكَادُ

جسو یلّے یہ اس ماں سٹیا جیں غا یہ اس غا سخت گجنْ غی اواز سنْیں غا تے واہ جوش نالْ سنکار مارتی وہے غی ؛ اس را لگے

تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ ۖ كُلَّمَآ أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَآ

غی جٹیں لہر ناں پھٹن لگی ہے (۵) جدوی اس ماں کائے جماعت سٹی جے غی اس غا چوکیدار فرشتا پچھیں غا: کیوں!

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ ﴿٨﴾ قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَآءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا

تھارے کوئے کوئے ڈران آلو نیہنہ آیو تھو؟ ویہہ کیہنہ غا: آہو! مھارے کوئے ڈران آلو تے ضرور آیو تھو ور ہم نے اس ناں

وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا فِي ضَلَٰلٍ

چُھوٹھو کہہ دتو تے ہم نے کہیو جے اللہ نے تے کائے وی چیز نازل نیہنہ کی تم ہی بڑی پَہاری

كَبِيرٍ ﴿٩﴾ وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِيٓ أَصْحَٰبِ

غلطی ماں پیاوا ہیں ، تے کیہنہ غا کہ جے ہم سنتا یا سمجھتا تاں ہم دوزخیاں ماں (شامل)

السَّعِيرِ ﴿١٠﴾ فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحْقًا لِّأَصْحَٰبِ السَّعِيرِ ﴿١١﴾

نہ ہوتا اس را ویہہ آپے اپٹوں جرم من لیں غا تے در فٹے منہ دوزخیاں ناں

إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ

بیشک جہڑا لوک بن دیکھیاں اپٹاں رب تیں ڈرتا ریہنہ انھاں واسطے بخشش تے بہت بڑو

كَبِيرٌ ﴿١٢﴾ وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِۦٓ ۖ إِنَّهُۥ عَلِيمٌۢ

اجر ہے (۷) تے تم اپٹی گل چھپا غے کُہو یا تم اُچیں کُہو وہ تے یقیناً دل غاں پہیتاں ناں وی

بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٣﴾ أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ

خوب جانٹے کیوں ! وہ نیہنہ جانٹسے جس نے پیدا کیا ہیں وہ تے مچ بریک دیکھن آلو ،

الْخَبِيرُ ﴿١٤﴾ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا

خبر رکھن آلو ہے (۸) وہ ہی تے ہے جس نے زمین تھارا واسطے نرم کر چھوڑی لہذا تم اس غاں رستاں

فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِۦ ۖ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿١٥﴾ ءَأَمِنتُم

ور ٹرو پھرو تے اس غی (دتی وی) روزی بچوں کھاؤ تے (قبراں تیں) اٹھ غے جانوں اسے کوئے ہے (۹) کیوں! تم اس تیں

مَّن فِي السَّمَآءِ أَن يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ ﴿١٦﴾

بے فکر ہو گیا ہیں جہڑو اسمان ماں ہے جے وہ تمناں زمین ماں تہسا چھوڑے فر وہ چانٹ چک ہی تھر تھر کمن لگ جے؛

اس ناں کدے ذری کمی نیہنہ لبھسے بلکہ وہ یاہ گل کہن ور مجبور ہو جئے غو جے واقعہ ہی اس نظام ور کدے انگلی تہرن تے خرابی کڈن غی گنجائش نیہنہ ، لہذا یوہ سب کجھ گواہی دیئے جے یقیناً اس نظام غو کوئے چلان آلو ہے، تے وہ اک ہی ہے جہڑو ہر چیز ور قدرت رکھن آلو ہے کوئے اس غو شریک تے پہال نیہنہ تاہی یوہ نظام ٹھیک ٹھیک چل رہیو ہے۔

(۴) تاراں غا قرآن نے ترے فائدہ بیان کیا ہیں، (۱) انھاں غے ذریعہ رات غی انھیری ماں انسان رستاں غو پتو کر لئے (۲) انھاں غی وجہ تیں اسمان خوبصورت تے سہنو لگے، (۳) انھاں غے ذریعہ شیطاناں ناں ماریو جئے، ور تارا شیطاناں ناں کس را ماریا جیں تے ویہہ کس را کنسولاں تیں ڈکیا جیں اس غی حقیقت اللہ تعالیٰ ہی بہتر جانٹے فر اس غی کجھ تفصیل سورت حجر ۸ غی تفسیر ماں گذر گئی ہے فر فرمایو: جے اصل تے انھاں واسطے جہنم غو عذاب تیار ہے۔

(۵) یعنی اللہ غی ان قدرتاں غو تقاضو تے یوہ تھو کہ انسان انھاں ور غور کر غے اپٹاں مالک ناں سیانٹو تے ایمان قبول کرتو ور جہڑا بد قسمت اس سب کئیں غے باوجود وی کفر شرک تے اللہ غی نافرمانی آلا رستہ ور چلیں فر انھاں واسطے شیطاناں غے ناں ناں ہی جہنم غو عذاب تیار ہے، جدوی دوزخی اس ماں سٹیا جیں غا ویہہ جہنم ناں گڑکتی تے اُبلتی دیکھیں غا تے جہنم غا گجّن اور ڈانکن غی آواز سُنٹیں غا اس را لگے غو جس را کہ یاہ ہُن لہر تے روہ ناں پھٹن لگی ہے، یوہ نقشو تک غے دوزخی ہور کھبرا جئیں غا.
شھیق کھوتا غا ڈانکن غی آواز ناں کہیو جئے۔

(٦) یعنی نافرماناں غی جدوی کائے جماعت محشر غا فیصلہ تیں بعد دوزخ ماں سٹن واسطے اس غے دندے آٹی جئے غی فرشتا انھاں ناں ہور ذلیل تے لازم کرن واسطے پچھیں غا سناؤ! کیوں! تھارے کوئے اللہ غا پیغمبر نیہنہ آیا تھا جہڑا تمناں اس جہنم تیں ڈرانویں تھا تے جنھاں غی تعلیم ور عمل کر غے تم اس دوزخ تیں بچ سکیں تھا دوزخی ذلیل ہو غے جواب دیں غا جے آیا تے ضرور تھا ور ہم ساری زندگی نبیاں غی مخالفت ہی کرتا رہیا، سگوں پُٹھا انھاں ناں ہی گمراہ کہتا رہیا فر اپٹے اُپّر ہی سڑیں غا تے افسوس کریں غا جے افسوس! کدے ہم نے نبیاں غیں گل دل غاں کناں ناں سُنٹیں ہو تیں تے سمجھ تیں کم لیو ہوتو تاں ہم دوزخی نہ بنٹا، اس را ویہہ اپٹاں جرم ماں ناں آپے من غے اقراری مجرم بن جیں غا تے انھاں ناں یہ روڑیا تے تلّیں ملنی کجھ کم نیہنہ آسیں، تے اللہ غی طرفوں فرمایو جئے غو کہ دِر فٹے منہ جہنمیاں ناں اج انھاں واسطے اللہ غی رحمت ماں کجھ حصو نیہنہ۔

(۷) نافرماناں غا مقابلہ ماں فرمانبردار بنداں غو انجام بیان ہور ہیو ہے جے انھاں نے اللہ تعالیٰ ناں تکیو نیہنہ تھو، ور پیغمبراں غی تعلیم ور ویہہ ان دیکھیاں اس تیں ڈرتا رہیا، اولے باندے مجمع ماں تے ایکلاں ہر جگہ اس تیں ڈر ڈر غے فرمانبرداری غی زندگی گذارتا رہیا انھاں واسطے تے بخشش اور بہت بڑو اجر تے ثواب ہے۔

(۸) یعنی انسان ناں اس گل ور یقین رکھ غے زندگی گذارنی چاہیئے جے اللہ تعالیٰ اس غی اک اک گل تے اک اک کم ناں جانٹے اُس غے نزدیک بلیں بولن یا اُچیں بولن ماں کجھ فرق نیہنہ وہ تے دل غے اندر چھپیاں واخیالاں تے رازاں ناں وی جانٹے فر اس غے نزدیک اُچی مندری آواز غو کے فرق ہو سکے!! اور دل، دماغ تے انھاں ماں آن آلاں خیالاں غو پیدا کرن آلو تے خود اللہ تعالیٰ ہے فر وہ اپٹی پیدا کی وی مخلوق تیں بے خبر کس را رہ سکے! وہ تے مچ بریک دیکھن آلو اور سب کجھ جانن آلو ہے۔ انسان کسے حال ماں تے کسے جگہ نہ اس تیں اولے ہو سکے نہ اس غو کوئے عمل چھپیو رہ سکے!۔

(۹) یعنی اللہ نے زمین اس انداز ورنرم تے اسان بنا دتی ہے کہ انسان اپنی مرضی ناں اس غاں رستاں غے ذریعہ جت چاہوے جا سکے بلکہ اس غا کھنداڑ اور سواری کرتو پھرے، اور اللہ نے زمین ماں انسان واسطے ہر قسم غی روزی غو بندوبست کر دتو ہے، ہُݨ انسان غو یوہ فرض ہے کہ وہ اپݨاں مالک غی نعمت استعمال کرے ور اس گل ناں نہ پہلاوے کہ اک تہاڑے میں اپݨاں رب غی بارگاہ ماں حاضر ہو غے رتی رتی غو حساب دیݨوں ہے۔

أَمْ أَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاءِ أَن يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ۖ

یا تم اس گل تیں بے فکر ہو گیا ہیں جے اسمان آلو تھارا ور پتھر برہاݨ آلو پھانڈو چھول چھوڑے ،

فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ ﴿۱۷﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن

فر تمناں پتو لگ جے کہ میرو ڈراݨوں کیسو تھو ؛ تے یقیناً انھاں تیں پہلاں لوکاں نے وی

قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿۱۸﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ

انکار کیو تھو فر کیسو رہیو میرو عذاب (۱۰) کیوں ! یہ اپݨے اپر اڈتا پکھیرواں ناں پر

صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ ۚ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَٰنُ ۚ إِنَّهُ بِكُلِّ

کھلیاریاواتے (کدے) پرٹکوھیاوا نیہنہ دیکھتا! انھاں ناں اللہ رحمٰن تیں بجݨ کوئے نیہنہ تھم سکتو بیشک وہ ہر اک چیز ناں

شَيْءٍ بَصِيرٌ ﴿۱۹﴾ أَمَّنْ هَٰذَا الَّذِي هُوَ جُندٌ لَّكُمْ يَنصُرُكُم

دیکھ رہیو ہے (۱۱) کیوں ! اللہ تعالیٰ تیں سوا تھارو وہ کہڑو لشکر ہے جہڑو

مِّن دُونِ الرَّحْمَٰنِ ۚ إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ ﴿۲۰﴾

تھاری مدد کر سکے کافر تے چھڑا ٹھوکھا ماں ہیں ؛

أَمَّنْ هَٰذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ ۚ بَل لَّجُّوا

الاّ! جیکدے وہ اپݨوں رزق روک لیئے فر وہ کوݨ ہے جہڑو تمناں رزق دے سکے بلکہ یہ کافر تے سرکشی

فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ﴿۲۱﴾ أَفَمَن يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ

اور دین غی نفرت ور بڑھی گیا ہیں؛ کیوں! وہ زیادہ ہدایت ور ہے جہڑو منہ موندو ہو غے منہ غے پہارٹرے

أَمَّن يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿۲۲﴾ قُلْ هُوَ الَّذِي

یا وہ جہڑو سِدّو (کھلو) ہو غے سدا رستہ ور چلتو وہے (۱۲) (اے نبیؐ) فرما دیو: وہ ہی ہے جس نے

أَنشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ ۖ قَلِيلًا

تم پیدا کیا تے اس نے تھارا واسطے کن ، اکھ تے دل بݨایا ، تم گھٹ

مَّا تَشْكُرُونَ ﴿۲۳﴾ قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ

ہی شکر کریں ؛ تم فرما دیو : وہ ہی ہے جس نے تم زمین ماں کھنڈا چھوڑیا

(۱۰) نافرماناں ناں ڈرایو جا رہیو ہے کہ تم اللہ غی نافرمانی کر غے اس گل تیں بے فکر ہو گیا ہیں کہ جیکدے اسماناں آلو یعنی عرش غو مالک اللہ تعالیٰ چاہوے تاں وہ تمناں اسے زمین ماں تہسا چھوڑے جہڑی تھارا واسطے اک نعمت ہے تے جس ور تم نچتا کدتا پھریں لگا، وہ چاہوے تے اسماناں تیں رحمت غیں بھوئیں برہاݨ غے بجائے پتھراں غی بوٹھ برہا غے تھارو کم ہی کر چھوڑے تے تمناں پتو لگ جئے کہ اس غی پکڑ کتنی تگڑی وہے ور اس ویلے پتو لگݨ غو تے منݨ غو فائدو کجھ نیہنہ ہوسے، فر یاہ کائے نویں گل نیہنہ تھارا تیں پہلاں وی بڑا بڑا نافرمان ہو گذریا ہیں ذری تاریخ غا ورقا پرت غے تکو ہاں قوم عاد، ثمود تے حضرت لوطؑ غی نافرمان قوم ور کسا عذاب آیا تھا! !

(۱۱) یعنی اس غی قدرت غو یوہ وی اک نمونوں ہے کہ اسنے پکھنواں ناں اسا پر تے اسی سوچ عطا فرمائی ہے کہ ویہہ اتنا پہارا پہارا وجود ناں وی ہوا ماں اڈتا پھریں ، اپݨی مرضی ناں کدے پر کھلیار غے تے کدے ٹکو غے عجیب عجیب اڈاریں ماریں دسو! یاہ مت انھاں ناں کس نے دتی ہے ! کوݨ انھاں ناں ہوا ماں روک غے رکھے! واقعہ ہی ہر اک چیز اس غی نظراں ماں ہے تے وہ اپݨی قدرت ناں اس نظام ناں چلا رہیو ہے۔

(۱۲) مشرکاں جنھاں نے رنگ رنگ غا باطل معبود بݨایا وا تھا تے انھاں ناں ویہہ حاجت روا تے مشکل کشاء سمجھیں تھا مصیبتاں پریشانیاں تیں بچاݨ آلا تے روزی دیݨ آلا سمجھیں تھا انھاں نا فرمایو جا رہیو ہے کہ ذری سوچو! جیکدے اللہ اسماناں تیں اپݨوں عذاب نازل فرما دیئے فر دسو! کہڑی فوج تمناں خدا غا عذاب تیں بچا سکے! کوئے نیہنہ بچا سکتی ور مشرک شیطان غی گمراہی ور ٹھوکھا ماں پیا وا ہیں۔ جیکدے وہ اپݨی روزی روک لئے فر کوݨ تمناں روزی دے سکے! کوئے نیہنہ دے سکتو، یہ گل مشرک وی جاݨے ور اسلام غی دشمݨی تے باپ دادا غا جہالت آلا رستہ غی انی محبت انھاں غا دل ماں اسی بیں گئی ہے کہ انھاں ناں توحید غی دعوت تیں تراہ لگے تے توحید غی گل سݨ غے ہور سرکش ہو جیں، لہذا انھاں مشرکاں غی مثال اسی ہے جس را کوئے منہ موندو ہو غے زمین ور گھسیٹیں کرتو وہے نہ سجے کھبے تک سکے تے نہ اپݨے اگے دیکھ غے ٹکر تیں بچ سکے دسو! اسو آدمی کس را اپݨی منزل ور اپڑ سکے! جدکہ مومن غی مثال اسی ہے کہ سدو سُکھڑ صاف رستہ ور سجے کھبے اپݨے اگے دیکھ غے جا رہیو ہے۔ آپے سوچو انھاں بچوں منزل ور کہڑو پُجّے غو، قیامت غے تہاڑے وی مومن تے مشرک غی یاہی کئی کئی حالت وہے غی مومن سدو کھلو ہو غے عزت ناں جنت ماں جئے غو جدکہ مشرک منہ غے پہار ٹُھر وہ غے جہنم ماں سٹیو جئے غو۔

(۱۳) یعنی انسان ناں کن، اکھ تے دل اللہ نے اس واسطے عطا کیا تھا تا نجے وہ غور فکر کر غے حق تے باطل غی پشان کرے، اپناں مالک ناں سیانؔ سکے، فر اس غی ان نعمتاں غو شکر ادا کرے، تے یاہ گل یاد رکھے جے جس نے ہم پیدا کر غے اپنٔی زمین ماں کھنڈایاہاں وہ اک تہاڑے ضرور ساراں ناں گھٹا وی کرے غو، تے زندگی غو حساب لے غے عملاں غے مطابق ہر ایکنؔ ناں جزا سزا وی دیئے غو، انسان ناں دل دماغ تیں کم لے غے اس تہاڑا غی تیاری کرنی لوڑیئے تھی، ور انساناں ماں شکر گذار گھٹ ہی ہیں متا تے یہ ناشکرا اور نافرمان ہیں جہڑا قیامت غی گل سنؔ غے اس غو مخول بنٔا نویں تے کیہنہ یوہ وعدو کد پورو وہے غو؟ کتناں اک تہاڑا رہ گیا ہیں؟ نبی پاک ﷺ ناں فرمایو گیو جے تم فرمادیو کہ میرو کم اس غو وقت دسٔوں نیہنہ، اس غو ٹھیک وقت بس اللہ تعالیٰ ہی جانٔے میرو کم تے اُس تیں صاف صاف اگاہ کر دیٔوں ہے۔

(۱۴) یعنی اج تے یہ قیامت غو مخول بنٔا نویں تے اس غی کاہلی کریں ور جد واہ کھہڑی آجئے غی فر بڑاں بڑاں انؔ منٔاں سرکشاں غا منہ اس غی دہشت نالؔ کالاؔ ہو جئیں غا۔ اسو یلٔے انھاں ناں کہیو جئے غو کہ یاہ واہی چیز ہے جس غی تم کاہلی کریں تھا۔

(۱۵) ایمان آلاؔں غی تعداد ناں بدھتی دیکھ غے مشرک سڑیں تھا تے ہر ویلٔے اس فکر ماں ریہنہ تھا جے کسے را مسلماناں ور کائے آفت تے کائے مصیبت آجئے جس را کہ مسیں پچھے سورت طور/۳۰ ماں گذریو ہے انھاں غا جواب ماں فرمایو جا رہیو ہے کہ چارے قضاء تھارا خیال غے مطابق ہم ہلاک ہی ہوجاں یا جس را کہ ہمٔاں امید ہے اللہ ہم ناں اپنٔاں فضل نالؔ نواز چھوڑے دواں حالتاں ماں دسو تمنٔاں کے لبھے غو! مھاری مصیبت نالؔ تم خدائی عذاب تیں بچ تے نیہنہ جاسیں! اس گلوں تم یاہ سوچو کہ تھارا کفر ور جد خدا غو عذاب نازل وہے غو فر تمنٔاں کونؔ خدائی عذاب تیں بچاوے غو! ہم تے اللہ رحمٰن ور ہی ایمان لے آیا ہاں تے اُسّے اپر مھارو پہَروسو ہے جس تیں ہم ناں یقین ہے جے وہ دنیا آخرت دواں جہاناں ماں ہمٔاں کامیاب کرے غو۔ لہذا ہُنٔ نیڑے ہی جد نافرماناں ور عذاب نازل وہے غو تے فرمانبردار کامیاب ویں غا اس ویلٔے تمنٔاں پتو لگ جئے غو کہ گمراہی ماں کونؔ تھو! تے ہدایت ور کونؔ تھو! ہم یا تم! سبحان اللہ! قرآن غی اس درڑ تیں کجھ ہی بعد بدر غا مدان ماں مشرکاں نے اپنٔی اکھاں نالؔ حق تے باطل غو نمیڑو ہوتو تک لیو ور اصل فیصلو تے آخرت ماں ہی وہے غو۔

(۱۶) یعنی جیکدے اللہ تعالیٰ پانٔی ناں سکا دیئے فر نہ تے کوئے باطل معبود اس ناں کڈ سکے تے نہ کوئے انسان اپنٔاں ہنر نالؔ ہی اس ناں زمین غی ڈنگائی تیں اُپر لیا سکے! تے جد اتھٔوں نکو جئو کم نیہنہ کر سکتو فر خدائی عذاب تیں کونؔ بچا سکے!

تم تفسیر سورۃ الملک بفضلہٖ ومنہٖ فی مرکز الاستعلام فی ۲۵/۷/۲۰۰۱ء

تفسیر سورت قلم

(۱) پہلا لفظ حرف مقطعات ور سورت پاک غو ناں ''سورت نٓ'' وی کہیو جئے تے وَالْقَلَمِ ور ''سورت قلم'' وی کہیو جئے، سورت ملک ماں اللہ تعالیٰ غا وجود ور تے اس غی توحید، اور قدرت تے علم ور دلیل بیان ہوئی تھیں اور کائنات ماں کھنڈی وی نشانیاں نالؔ اس غی توحید ثابت کی گئی تھی، اس سورت پاک ماں رحمت عالم ﷺ غی رسالت ور دلیل بیان ہوئی ہیں تے مشرک حضرت غا پیغمبر ہونؔ ور جہڑا اعتراض کریں تھا انھاں غو اسو عقلی جواب دتو گیو ہے کہ عقل مند انسان انھاں ناں منٔنؔ ور مجبور ہو جئے یوہی سورت پاک غو اصل موضوع ہے ور درمیان ماں موقع غی مناسبت نالؔ مشرکاں غی پہیڑی کھوء بیان کر غے انھاں ناں دنیا آخرت غا عذاب تیں ڈرایو گیو ہے تے قیامت غا اور حساب کتاب غا یقینی ہونؔ غیں دلیل وی بیان کی گئی ہیں، اور رحمت عالم ﷺ تے ایمان آلاؔں ناں کامیابی غی خوشخبری سنٔا غے تسلی وی دتی گئی ہے۔

وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ

تے (چھیکڑ) تم اسے کونٔے گھٹا کیا جیں غا؛ تے کیہنہ جے یوہ (قیامت غو) وعدو کد پورو

إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِندَ اللَّهِ

وہے غو جیکر تم سچا ہیں؛ تم فرمادیو: اس غو پتو تے اللہ تعالیٰ ناں ہی ہے

وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢٦﴾ فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيئَتْ

اور ہوں تے بس صاف صاف خبردار کر دینٔ آلو ہوں، (۱۳) تے جد یہ اس ناں نیڑے آتاں دیکھ لیں غا تاں کافراں

وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَٰذَا الَّذِي كُنتُم بِهِ

غا منہ بغڑ جیں غا تے کہیو جے غو جے یاہ واہ ہی ہے جس ناں تم

تَدَّعُونَ ﴿٢٧﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكَنِيَ اللَّهُ وَمَن

منگیں تھا (۱۴) (اے نبیؐ) تم فرمادیو کہ اَلاؔ! یاہ تے دسو! جیکدے اللہ تعالیٰ مناں تے میرے نالؔ غاں ناں ہلاک

مَّعِيَ أَوْ رَحِمَنَا فَمَن يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٨﴾

کر دیئے یا وہ مھارا ور رحم فرما وے فر کافراں ناں دکھ دینٔ آلاؔ عذاب تیں کونؔ بچاوے غو؛

قُلْ هُوَ الرَّحْمَٰنُ آمَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ

تم فرمادیو: وہ ہی اللہ رحمٰن ہے ہم اس ور ایمان لے آیا ہاں تے ہم نٔے اسے ور پہَروسو کر لیو ہے ہُنٔ تمنٔاں تاولاؔں ہی پتو لگ

مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٩﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ

جے غو جے صاف صاف گمراہی ماں کونؔ ہے (۱۵) تم فرمادیو: الاؔ! یاہ تے دسو! جیکدے تھارو پانٔی

مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَن يَأْتِيكُم بِمَاءٍ مَّعِينٍ ﴿٣٠﴾

زمین ماں ڈنگو چلیو جے فر کونؔ ہے جہڑو تھارا واسطے بگتو اماء پانٔی لے آوے؟ (۱۶)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

سورت قلم مکی ہے تے ﴿شروع اللہ غا ناں نالؔ جہڑو بے بہا مہربان بچ رحم آلو ہے﴾ اس ماں بونجہ آیت ہیں

ن ۚ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ﴿١﴾ مَا أَنتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ ﴿٢﴾

(۱) قسم ہے قلم غی تے اس چیز غی جہڑی ویہہ لکھیں؛ جے (اے نبیؐ) تم اپنٔاں رب غا فضل نالؔ سدائی نیہنہ؛

وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ ۝٣ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ۝٤

تے بیشک تھارا واسطے کدے نہ مکنّ آنٚو اجر ہے ؛ تے بلاشبہ تم مچ اچا اخلاق غا رتبہ ور ہیں (۲)

فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ ۝٥ بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ۝٦ إِنَّ رَبَّكَ

تے تاولاں ہی تم وی تک لیں غا تے یہ وی تک لیں غا ؛ جے تھارا بچوں سدائی کہڑو ہے ؛ یقیناً تھارو رب ہی

هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ۝٧

چنگی طرح جانٚے جے کہڑو اس غا رستہ تیں پھلیو وو ہے تے وہ ہی سدا رستہ آلاں ناں وی خوب جانٚے (۳)

فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ ۝٨ وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ ۝٩

لہٰذا تم انکار کرن آلاں غی گل نہ منیوں ؛ ویہہ تے یاہی چاہویں کہ جے تم ڈھلاّ ہوجیں تاں ویہہ وی ڈھلاّ ہوجیں (۴)

وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ ۝١٠ هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ ۝١١

تے تم مچ قسم کرن آلاّ ذلیل آدمی غو کہنٚوں نہ منیوں ؛ جہڑو مہنٚا مارے ، چغلی کرتو پھرے ؛

مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ۝١٢ عُتُلٍّ بَعْدَ ذَٰلِكَ زَنِيمٍ ۝١٣

نیک کم تیں ٹھاکنٚ آنٚو ، حدوں بدھنٚ آنٚو ، گناہ گارو ہے ؛ بدمزاج وہے اس توں علاوہ بدنام وہے (۵)

أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ ۝١٤ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا

بس اس گلوں کہ وہ مالٚ آنٚو تے اولاد آنٚو ہے ؛ جسویلٚے اس ناں مھاریں آیت پڑھ غے سنائی جیں

قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ۝١٥ سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ ۝١٦

وہ کہہ یہ تے پشلاں غا قصّا کہانٚی ہیں ؛ ہم تاولاں ہی اس غی سنڈ ور داغ لانواں غا (۶)

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا

بیشک ہم نٚے انھاں غی اسے راازمائش کی جس را کہ ہم نٚے باغ آلاں غی ازمائش کی تھی (۷) جسویلٚے انھاں نے قسم کی جے

مُصْبِحِينَ ۝١٧ وَلَا يَسْتَثْنُونَ ۝١٨ فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ

ہم لوء ہوتاں ہی اس غا میوا لاہ لیاں غا ؛ تے انشاء اللہ وی نیہنہ کہیو ؛ فر تھارا رب غی طرفوں کوئے پھرن آنٚو اس ور

مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ ۝١٩ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ۝٢٠

پھر گیو جد کہ ویہہ اجاں سُتّاوا ہی تھا ؛ فر (لوء ہونٚ توڑی) وہ باغ کپیاوا بڈھ ہاروں ہو گیو ؛

(۲) مشرک رحمت عالم ﷺ ور سب تیں بڑی یاہ تہمت لانویں تھا جے نعوذ باللہ یہ سدائی ہو گیا ہیں تانہی ساری قوم غو رستو چھوڑ غے انھاں نے کئی رستو نوڑ لیو ہے تے مھاراں بڑاں بزرگاں غا منیاں پڑمنیاں واں بتاں غی مخالفت کرن لگ گیا ہیں اسے را رحمت عالم ﷺ ور نازل ہونٚ آلاّ سُچا کلام قرآن پاک غا بارہ ماں انھاں غو یوہ جاہل پونٚا آنٚو تبصرو تھو جے یہ آپ ہدریں فاتر پونٚاں آنٚلیں گل ہیں۔ اللہ نے قلم غی تے قلم آلاّ جو کجھ لکھیں اس غی قسم کر غے اس جہالت غی تردید فرمائی۔ قلم تیں تے لکھنٚ آلاں تیں کے مراد ہے؟ کجھ حضرات تے فرمانویں واہ پہلی تقدیر آنٚلی قلم جس غا بارہ ماں رحمت عالم ﷺ نے فرمایو: اللہ نے سب تیں پہلاں قلم پیدا کی فر اس ناں فرمایو لکھ اس نے عرض کی کے لکھوں فرمایو جو کجھ قیامت توڑی ہونٚ آنٚو ہے سب کجھ لکھدے اسنے حکم غے مطابق سب کجھ لکھد تو (ترمذی شریف) تے لکھنٚ آلاں تیں مرد اعمال نامہ لکھنٚ آلاّ فرشتا ہیں کجھ حضرات فرمانویں قلم تیں مراد واہ قلم ہے جس نالٚ فرشتاں نے قرآن لکھیو تے ویہہ ہی لکھنٚ آلاّ ہیں، تے کجھ مفسراں نے فرمایو ہر اک قلم جس نالٚ دنیا آلاّ دنیا غا حالات تے اس غی تاریخ لکھ رہیا ہیں۔ مطلب یو ہے کہ یہ مشرک کہڑا منہ نالٚ تمنٚاں مجنون کیہنہ حالانکہ تقدیر لکھنٚ آنٚلی قلم وی گواہی دے رہئی ہے تے قرآن غو اک اک حرف - جہڑو کہ قلم نالٚ فرشتاں نے لکھیو تے اج تھارے اپر نازل ہو رہیو ہے - شہادت دے رہیو ہے اتنوں ہی نیہنہ سنگوں آدمؑ تیں لے غے اج توڑی غی تاریخ اعلان کر رہئی ہے جے تم یقیناً اللہ غا فضل نالٚ مجنون نیہنہ قرآن جسو سُچّو اُچّو کلام جس غا مقابلہ تیں ساری دنیا عاجز ہے کسے سدائی ور نازل نیہنہ ہو سکتو، دنیا غی تاریخ پھلور غے تک لیو جس توحید غی تے اُچا اخلاق غی دعوت رحمت عالم ﷺ دے رہیا ہیں یہ گل سدائیاں غیں نیہنہ بلکہ اللہ غاں سچاں پیغمبراں غی ہیں۔ بلکہ اسی ذات ناں سدائی کہنٚ آلاّ یقیناً فاتر سگوں پکّا پاگل ہیں، فر اس مضمون غی ہور تاکید فرمائی جے تھارا واسطے تے دین غی اس دعوت تبلیغ ور اور مشرکاں غا اس جاہل پونٚاں غا مقابلہ ماں صبر کرن ور تے نہ مُکّنٚ آنٚو اجر ثواب ہے فر مشرکاں غی یاہ تہمت کس را ٹھیک ہو سکے! کیوں! کدے سدائیاں غی گلاں ور وی ثواب لبھو ہے! فر اس مضمون غی ہور تاکید فرماتاں فرمایو جے تم تے اخلاق غا مچ اُچا رتبہ ور ہیں جت کدے کوئے انسان پُج ہی نیہنہ سکیو، بلکہ پشلا چالٚی سال توڑی مکہ غو ہر اک مشرک وی حضرت غا سُچا اخلاق غی گواہی دیئے تھو، اج وی حضرت اسے اُچا کردار تے سُچا اخلاق غی ساری دنیا ماں دعوت دے رہیا ہیں بلکہ حضرت عائشہ صدیقہؓ غاں لفظاں ماں جہڑا سُچا اخلاق قرآن غی شکل ماں عرشوں نازل ہو رہیا ہیں حضرت دنیا ماں اس غو ٹرتو پھرتو عملی نمونوں ہیں۔ فر اسا سُچا اُچا اخلاق غی مالک ہستی ناں سدائی کہنٚ آنٚو یقیناً کوئے پاگل تے فاتر ہی ہو سکے عقل مند آدمی تے اسا اخلاق غا مالک ناں مجنون نیہنہ کہہ سکتو۔

(۳) یعنی گمراہ تے فاتر پونٚا ماں کونٚ ہے اور عقل مندی تے ہدایت ور کونٚ ہے یاہ گل اللہ تعالیٰ تے چنگی طرح جانٚے ہی ہے جس غے مطابق ہی وہ جزا سزا دیئے غو، ور دینا ماں وی یاہ گل لمی مدت توڑی اولے رہنٚ آنٚلی نیہنہ۔ وہ ویلٚو دور نیہنہ جد ساری دنیا اپنٚی اکھاں نالٚ رڑے مدان تک لئے غی کہ حقیقت ماں سدائی تے فاتر کونٚ تھو یاہ قرآن غی پیشن گوئی تھی جہڑی کجھ دناں ماں ہی باندے آگئی فاتر کہنٚ آلاں بچوں ہزاراں ناں تے ایمان غی دولت نصیب ہوگئی تے انھاں نے آپے من لیو جے واقعہ ہی ہم ہی انھیریاں ماں پیاوا تھا، تے جھاں بدنصیباں غی قسمت ماں لوء تھی ہی نیہنہ ویہہ ذلیل خوار ہو غے رخصت ہو گیا اور صرف ۲۳ برہاں ماں سدائی کہنٚ آلاں مشرکاں تیں عرب غی سُچّی زمین پاک صاف ہوگئی۔

(۴) حضرت ابن عباسؓ اس غی تفسیر فرماتاں فرمانویں کہ مشرک رحمت عالم ﷺ ور تے قرآن ور یہ رنگ رنگ غیں تہمت لا غے یاہی گل چاہویں تھا، جے کسے را حضرت اَکّ غے ذری ڈھلاّ ہوجیں قرآن غاں حکماں غی تبلیغ ماں ذری نرم ہوجیں تے انھاں غا کفر شرک غی مخالفت چھوڑ دیں اپنٚی جگہ پہانویں کجھ وی کریں، فر ہم وی انھاں غی مخالفت کرن ماں ڈھلاّ ہوجاں غا طعنہ دینا، مہنٚا مارنا تہمت

لاۓ تے تکلیف پہچانی چھوڑ دیاں غا اللہ نے فرمایو: بالکل نہینہ جدتم یقیناً حق ور ہیں فر کسے تکذیب کرن آلا غی گل بالکل نہ منّوں تے کسے غی پرواہ نہ کر غے اللہ غا دین غی تبلیغ کرتا جاوَ (قرطبی)
(۵) پہلاں عام طور ور ہر اک مشرک غی گل نہ منن غو حکم تھوہُنٕ خاص کر غے اس مشرک غی گل منن تیں ٹھا کیو جا رہیو ہے جس ماں یہ برائی ویں، اس مشرک غو قرآن نے ناں نہینہ لیو بس اس غا کم بیان کر غے اشارا کیا، جس تیں پتو لگے کہ وہ اپٹاں ان کماں غی وجہ تیں مشہور تھو اس غو ناں لینٕ غی لوڑ ہی نہینہ تھی متاں مفسراں نے اس غو ناں ولید بن مغیرہ لکھیو ہے ور کجھ اک نے اسود بن عبدیغوث تے کجھ نے اخنس بن شریق وی لکھیو ہے ہو سکے انھاں ترھیاں غا یہ ہی پھیڑا کرتوت ویں ''زنیم'' اس شخص ناں کہیو جئے جھڑ وا اپٹاں کرتو تاں غی وجہ تیں مچ بدناں وہے تے اس ناں وی جس غا باپ غو پتو نہ وہے۔
(۶) یعنی اس ماں یہ ساریں اخلاقی خرابیں اس گلوں آ گئیں ہیں کیو نجے اللہ نے یوہ مالٕ اولاد نالٕ نواز چھوڑیو ہے، جس ور یوہ شکر کرن غے بجائے پھٹ گیو ہے اللہ تعالیٰ غیں آیت سُنٕ غے کہہ جے یہ تے پشلاں لوکاں غا قصہ کہاغیں ہیں اور یوہ اپٹاں آپ ناں اتنوں بڑو تے اپٹی نک ناں اتنی اُچی سمجھے تھو کہ اللہ تعالیٰ غا دین اگے نمنٕ ماں اس ناں اپٹی سبکی سہی وہے تھی اللہ نے اس غی نک ناں سُنڈ کہہ غے فرمایو اس غی نک ور ہم نیڑے ہی ڈم تے نشان لاواں غا تے یوہ دنیا آخرت دواں جہاناں ماں ذلیل وہے غو فر دنیا ماں تے اس غی سُنڈ ور بدر غا مدان ماں تلواراں غا نشان لگا باقی رہئی آخرت تے اس ماں جہنم اساں متکبراں غی اڈیک ماں ہے۔
(۷) مکہ غا مشرکاں ناں کہیو جا رہیو ہے جے مالٕ تے اولاد زیادہ ہونوں اس گل غی نشانی نہینہ کہ یوہ بندو اللہ غو پیارو ہے تے نہ یہ اسی چیز ہیں جن غا مانٕ ور انسان پھٹ غے اپٹاں مالک ناں بسار چھوڑے بلکہ یہ چیز تے اللہ تعالیٰ غی طرفوں ازمائش واسطے عطا ویں، کہ بندو انھاں ناں اللہ غی رضاء کھٹنٕ غو ذریعو بناوے یا قہر کمانٕ غو! اج مکہ غا مشرکاں غی اسے را ازمائش ہو رہئی ہے جس را پہلا زمانہ ماں باغ آلاں غی ازمائش ہوئی تھی۔
(۸) باغ غو یوہ قصو عرباں ماں مشہور تھو حضرت ابن عباسؓ غی تفسیر غے مطابق یوہ باغ یمن غی راجدھانی صنعاء غے کوٹے تھو، تے یوہ قصو حضرت عیسیٰؑ غا اسمان ور جانٕ تیں کجھ ہی بعد پیش آیو تھو، اس باغ غو مالک اللہ غو نیک بندو تھو، اس نیک بندا نے یوہ اصول بنٹایو وو تھو کہ میوا توڑتاں تے کھلاڑو چکتاں غریباں مسکیناں ناں اللہ غا رستہ ماں خاص حصو دیئے تھو، غریباں ناں میوا توڑن غو جسو ہی پتو لگے تھو ویہہ آپ باغ ماں پج جیں تھا اس نیک بندہ غی وفات تیں بعد جد اس غی اولاد نے کم کاج سمھالیو انھاں نے کہیو یہ میوا تے ہمٹاں ہی پورا نہینہ ہوسیں، غریباں ناں دے غے ہمٹاں کے لبھے غو، ایکنٕ پوت نے سمجھایا وی کہ روزی دینٕ آلی ذات اللہ غی ہے اس غا رستہ ماں خیرات نہ چھوڑو ور باقی نے اس غی گل نہینہ منی چھیکڑ جد میوا تروڑن غو وقت آیو انھاں نے آپس ماں قسم کر غے طے کیو جے پہلکے لوء ہوتاں ہی ہم میوو توڑلیاں غا تے کسے ناں پتو وی نہینہ لگنٕ دیساں، یاہ گل اسا جوش ماں کہئی کہ انشاء اللہ کہنٕ غی وی لوڑ نہینہ سہئی کی، اُواں اللہ غی طرفوں رات ہی اس باغ ور اسی کائے بجلی پئی کہ سارو باغ سڑ غے سجی ہو گیو، یہ سویلٕے بلیں بلیں گل کرتا گیا کہ کدے کوئے سنٕ نہ لئے تے کوئے
مسکین غریب پرانی عادت ور آ جئے اللہ تعالیٰ فرماوے یہ اس را جار ہیا تھا جس را کہ انھاں ناں باغ تروڑن غی تے مسکیناں غریباں ناں نہ دینٕ غی پوری طاقت ہے، فر جد باغ غی حالت دیکھی تے ٹھٹھن ٹھار ہو گیا کہ ہم تے کدے رستو پُھل گیا ہاں، ور ہور غور کر غے کہنٕ لگا نہینہ رستو تے نہینہ پُھلا بلکہ ہم محروم ہی ہو گیا ہیں، یاہ ساری مھاراں عملاں غی شامت ہے اس ویلٕے اُس بشکارلٕا نیک پہائی نے کہیو میں پہلاں ہی نہینہ کہیو تھو جے خدا ناں یاد کرو! اس غی تسبیح کرو! اس غا رستہ ماں خرچ کرو تے انشاء اللہ کُھو فر ایکنٕ دوجا ور گل چاھڑن لگا ور تھوڑی دیر تیں بعد ہی اصلی گل ور آ گیا جے یوہ سارو مھارو قصور ہے ہم نے ہی اپٹی نیت کھوٹی کر لی، افسوس کدے ہم نے یوہ اللہ غی نافرمانی آلو رستو نہ نوڑیو ہوتو فر اللہ تعالیٰ اگے توبہ استغفار کر غے امید کرن لگا جے ہمٹاں اللہ غی ذات تیں امید

فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ ﴿٢١﴾ أَنِ اغْدُوا عَلَىٰ حَرْثِكُمْ إِن
تے سویرے ویہہ اک دوجا ناں بلانٕ لگا ؛ کہ جے تم نے میوو لاہنٕوں ہے تاں سویرے
كُنتُمْ صَارِمِينَ ﴿٢٢﴾ فَانطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ ﴿٢٣﴾ أَن
سویرے ہی اپٹاں بڈھ ماں پج جاوَ ؛ فر ویہہ چل پیا تے ویہہ آپساں بلیں بلیں گل کرتا جیں تھا ؛ جے
لَّا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُم مِّسْكِينٌ ﴿٢٤﴾ وَغَدَوْا عَلَىٰ حَرْدٍ
اج تھارا کوٹے اس باغ ماں کوئے محتاج بالکل نہینہ آنٕوں لوڑیئے؛ تے (ویہہ یاہ سوچ غے جے) ہمٹاں خیرات نہ دین
قَادِرِينَ ﴿٢٥﴾ فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ ﴿٢٦﴾ بَلْ نَحْنُ
غی طاقت ہے سویرے سویرے ٹر پیا؛ ور جسو یلٕے انھاں نے وہ باغ دیکھیو کہنٕ لگا جے ہم تے راہ پُھل گیا ہاں؛ نہینہ بلکہ
مَحْرُومُونَ ﴿٢٧﴾ قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُل لَّكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ ﴿٢٨﴾
مھارو تے رہیو ہی کجھ نہینہ ؛ انھاں بچوں جھڑ وشکارلو تھو اس نے کہیو میں تمٹاں کہیو نہینہ تھو، جے تم اللہ غی تسبیح کیوں نہینہ کرتا؛
قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٩﴾ فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ
(اسویلٕے) ساراں نے کہیو مھارو رب پاک ہے واقعہ ہی ہم ہی ظالم ہاں ؛ فر اک دوجا در مڑ غے آپس
عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ ﴿٣٠﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ ﴿٣١﴾
ماں ملامت کرن لگا ؛ کہنٕ لگا ہائے مھاری شامت ! ہم ہی یقیناً حدوں بدھ گیا تھا ؛
عَسَىٰ رَبُّنَا أَن يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِّنْهَا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا
امید ہے مھارو رب ہمٹاں بدلہ ماں اس تیں سرس عطا کر دیئے غو ہم تے اپٹاں رب در ہی
رَاغِبُونَ ﴿٣٢﴾ كَذَٰلِكَ الْعَذَابُ ۖ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ
متوجہ ہو گیا ہاں (۸) اسے را آوے عذاب ! اور آخرت غو عذاب تے
أَكْبَرُ ۚ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾ إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِندَ رَبِّهِمْ
بہت ہی بڑو ہے افسوس! کدے یہ جانٕ لیتا (۹) بیشک پرہیزگاراں واسطے انھاں غا رب غے کوٹے
جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٣٤﴾ أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٥﴾
نعمت پہری جنت ہیں کیوں ! ہم فرمانبرداراں ناں نافرماناں غے برابر کردیئاں غا !

ہے کہ وہ مھاری توبہ ورہمتاں اس تیں وی چنگو باغ عطا کر دیئے حضرت عبداللہ ابن مسعودؓ فرمانویں اس توبہ تیں بعد اللہ نے انھاں ناں پہلاں تیں وی سرس باغ عطا کر دتو۔ (مظہری عن بغوی)

(۹) یعنی اللہ غا نافرماناں وراسے را دنیا غا عذاب آویں وراصل عذاب تے آخرت غو ہے جہڑ وا جوں باقی ہے افسوس! کدے لوک اس حقیقت ناں سمجھتا۔

(۱۰) اسلام غی مخالفت کرن آلاّ مکہ غا بڑا بڑا مقدم مسلماناں غا مقابلہ ماں خاصا امیر تے کھا تا پیتا تھا، ویہہ اپنّی مالداری ور پھنڈ پھُنڈ غے دعوو کریں ویں تھا، جے ہم پہلاں تے آخرت ناں منتا ہی نیہنہ، چارے قضاء جیکدے آخرت آہی گئی تاں اُت وی مھارا اوراسے را خدا غو فضل وہے غو جس را دنیا ماں ہور ہیو ہے، کیونجے ویہہ دنیا غی نعمتاں ناں اللہ غا پیارا ہونڑ غی دلیل سمجھیں تھا، اس غا

مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٦﴾ أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ ﴿٣٧﴾

تمناں کے ہوؤ تم کسا فیصلا کر رہیا ہیں کیوں! تھارے کوئے کائے کتاب ہے جس ماں تم (یہ گل) پڑھیں ہیں

إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ ﴿٣٨﴾ أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا

جے تم جہڑی وی چیز پسند کریں غا واہی تمناں لبھ جے غی ؛ یا تھارا واسطے مھارے متھے

بَالِغَةٌ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ۙ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ ﴿٣٩﴾ سَلْهُمْ

قیامت توڑی پجنڑ آلیں کجھ قسم ہیں؟ جے تمنا وہ سب کجھ لبھ جے غو جس غو تم فیصلو کریں غا؛ انھاں ناں پچھو

أَيُّهُم بِذَٰلِكَ زَعِيمٌ ﴿٤٠﴾ أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ

انھاں بچوں کہڑ و اس (گل) غو ذمہ وار ہے؟ یا انھاں غا (مقرر کیاوا) کجھ شریک ہیں فر یہ اپناں اپناں (منیاوا)

إِن كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يُكْشَفُ عَن سَاقٍ وَ

شریک لے آویں ، جیکر یہ سچا ہیں (۱۰) جس تہاڑے پنّی تیں پڑدو چکیو جے غو اور

يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٤٢﴾ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ

لوک سجدہ واسطے بلایا جیں غا فر یہ (سجدو) نیہنہ کر سکسیں ؛ (شرم ناں) انھاں غیں اکھ نیویں ہوئی وی ویں غیں،

تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ۖ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ

انھاں ور ذلالت چڑھی وی وہے غی ، حالانکہ یہ اس ویلے وی سجدہ واسطے بلاّیا جیں تھا جسویلے

سَالِمُونَ ﴿٤٣﴾ فَذَرْنِي وَمَن يُكَذِّبُ بِهَٰذَا الْحَدِيثِ

کہ یہ بل (پابجا) تھا (۱۱) لہٰذا تم مناں تے اس شخص ناں جہڑو اس کلام ناں چھوٹھو کہہ چھوڑ دیو

سَنَسْتَدْرِجُهُم مِّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٤﴾ وَأُمْلِي لَهُمْ

ہم انھاں ناں اس را بلیں بلیں چھک لیاں غا کہ انھاں ناں پتو وی نیہنہ لگ سیں؛ تے ہوں انھاں ناں ٹہل دیتو جاؤں

إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿٤٥﴾ أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُم مِّن مَّغْرَمٍ

بلاشبہ میر و داء بڑو ڈاہڈو ہے (۱۲) (اے نبیؐ) کیوں! تم انھاں کولوں کوئے معاوضو منگیں جے یہ اس غی چٹی ہیٹھ

مُّثْقَلُونَ ﴿٤٦﴾ أَمْ عِندَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤٧﴾ فَاصْبِرْ

دبے گیا ہیں (۱۳) یا انھاں کولے غیب غو علم ہے فر یہ اس ناں لکھتا جا رہیا ہیں (۱۴) (اے نبیؐ) تم اپناں رب

جواب ماں فرمایو جا رہیو ہے کہ نیہنہ تھارو خیال غلط ہے آخرت غیں نعمت تے بس متقی موماں واسطے ہی ہیں، فر اس غیں چار دلیل بیان فرمائیں (الف) یاہ گل عقل غے خلاف ہے کہ اللہ اپناں فرمانبرداراں موماں غو انجام نافرمان مشرکاں ہاروں کر دیئے، یوہ تھارو کسو عجیب فیصلو ہے! (ب) کیوں! تھارے کولے کائے اسمانی کتاب ہے جس ماں یاہ گل لکھی وی ہے جے تم جس چیز غی تاھنگ کریں غا واہی تمناں لبھ جئے غی! نیہنہ! اسی کائے کتاب نیہنہ، (ج) یا تم نے اللہ تعالیٰ ناں کوئے معاہدو کیو وہے تے اس نے تھارے واسطے قسم کی وی ہے کہ تم جہڑ و وی فیصلو کریں غا وہ ہی منظور ہو جئے غو نیہنہ! اسو کوئے معاہدو نیہنہ جیکدے کوئے اس گل غو ذمہ دار ہے تاں وہ سامنے آوے اس نے یوہ معاہدو کد کیو ہے! (د) آخری سوال یوہ کیو جے کیوں تم اپناں باطل معبوداں غا بارہ ماں یوہ سمجھیں کہ یہ تمناں جنت دوا چھوڑیں غا، اگر کوئے اسو ہے جس ناں تم خدا غی خدائی ماں شریک سمجھیں تاں اس ناں سامنے لیاؤ! ہم وی دیکھاں اس ماں کے طاقت ہے! نیہنہ یہ بت تھاری مدد کے کریں غا یہ تے اپنّی مدد وی نیہنہ کر سکتا۔

(۱۱) ''جد پنّی کھولی جئے غی'' قیامت غا تہاڑا ناں فرمایو حضرت ابن عباسؓ فرمانویں جے مطلب یوہ ہے کہ جد پریشانیاں مصیبتاں تے سختیاں غو تہاڑو آ جئے غو، ویہہ فرمانویں جے یوہ عرب غو اک محاورو ہے ویہہ سختیاں غا آنڑ ناں پنّی کھلنوں کیہنہ (ابن جریر، ابن کثیر) ور بخاری تے مسلم غی ایکنڑ حدیث ماں اس آیت غی تفسیر کرتاں رحمت عالم ﷺ نے فرمایو ''قیامت غے تہاڑے اللہ تعالیٰ اپنّی پنّی کھولے غو'' فر مومن تے ہر اک مڑد کا لسری سجدہ ماں ٹہہ پوُے غو ور جہڑا لوک صرف دکھلاوا واسطے دنیا ماں سجدو کریں تھا ویہہ سجدہ واسطے بنّا ہونا چاہویں غا لیکن انھاں غو لک تختو بنڑ جئے غو تے ویہہ سجدو نیہنہ کر سکسیں رہیا مشرک تے کافر جھاں نے دنیا ماں کدے اپناں مالک اگے سر نیووں کیو ہی نیہنہ انھاں ناں اس غی توفیق کد وہے غی۔ ات اللہ تعالیٰ غی پنّی تیں مراد کجھ مفسراں غے نزدیک اس غی تجلی ہونڑی ہے ابن جریرؒ نے کمزور سند ناں اس را غی اک روایت وی نقل کی ہے ور اکثر علماء فرمانویں کہ اس غی حقیقت خدا ہی جانے اُس غی جہڑی وی مراد وہے مھارو اس ور ایمان ہے۔

(۱۲) یاہ مشرکاں واسطے سخت درڈ ہے جے انھاں ناں میرے اُپرّ چھوڑ و ہوں آپ انھاں ناں مک لیوں غو، ہوں انھاں ناں بلیں بلیں اس را چھک لیوں غو کہ انھاں ناں پتو وی نیہنہ لگ سے فر فرمایو ہوں انھاں ناں ٹہلّ دیوں غو یعنی ویہہ ٹہل ماں ہور مست ہو جئیں غا فر اچنڑ چیت پکڑ لیا جیں غا۔

(۱۳) مطلب یوہ ہے جے تم تے آپ جانے کہ رحمت عالم ﷺ سچا اخلاص ناں ہر قسم غا بدلہ تیں بے غرض ہو غے تھاری ہمدردی ماں تمناں جہنم تیں بچانڑ واسطے تبلیغ فرما رہیا ہیں فر کجھ تے شرم کرو! تم اُس ہمدردی غو جواب اِس نفرت تے ضد ناں ویں۔

(۱۴) یوہ سوال وی مشرکاں ناں ہے جے کیوں! تم اس گلوں نبی پاک ﷺ ور ایمان نیہنہ لیا تا کہ تھارے کولے غیب غیں خبر ہیں جھاں غے ذریعہ تمناں پتو لگ گیو ہے جے یہ اللہ غا نبی نیہنہ! حالانکہ وحی تے حضرت ور آوے فر تھارے کولے غیب غیں خبر کتوں آ گئیں؟

(۱۵) ''مچھی آلاؔ'' حضرت یونسؑ ہیں جھاں غو قصو پچھے کئیں جگہیں گذر گیو ہے کہ ویہہ اللہ غو حکم آنؔ تیں پہلاں ہی قوم غی لہر ماں بستی تیں نکل گیا تھا اللہ تعالیٰ اپناں حبیب ﷺ ناں انھاں غو قصو یاد کرواغے فرماوے کہ جد مشرکاں غیں ساریں گل چُھوٹھیں ہیں اورتم حق ور ہیں فرتم اللہ غو فیصلو آنؔ توڑی انھاں غی تکلیفاں ور صبر کرو تے انھاں واسطے عذاب غی دعا کرن ماں تاول نہ کرو جس را کہ مچھی آلاؔ قوم غی لہر ور اللہ غا حکم تیں پہلاں ہی بستی تیں نکل گیا تھا۔تم دیکھو! اللہ حق ناں غالب کرن غو کسو فیصلو فرماوے۔

(۱۶) اپر نبی پاک ﷺ ناں ثابت قدم رہنؔ تے صبر کرن غی تاکید فرمائی تھی ہنؔ مشرکاں کافراں غا ضد کرودہ تے ساڑا غو بیان ہورہیو ہے جے قرآن سُنؔ غے انھاں غا دل ماں اگ لگ جئے، تے یہ ساڑا ماں کھوری کھوری نظراں سنگ لہر ماں تھارا در تکیں جنْیں نظراں نالؔ ہی تمنّاں رستہ تیں ہٹا چھوڑیں غا فر ہور سڑ بلؔ غے کیہنہ جے یہ تے پکا سدائی ہیں حالانکہ یوہ نیہنہ سوچتا جے حضرت ور جھڑو قرآن نازل ہورہیو ہے یوہ تے سارا جہان واسطے اک نصیحت ہے اس غی نصیحتاں ور عمل کرغے دنیا انھیریاں تیں نکل غے لوء ماں آرہئی ہے فر جھاں ور یوہ نازل ہورہیو ہے انھاں ناں سدائی کہنْو تے یقیناً اپناں فاتر بلکہ پاگل ہونؔ غی گواہی دینْی ہے۔ فائدو:۔ کجھ مفسراں نے ''نظراں نالؔ ٹہانؔ'' غی تفسیر یاہ کی ہے جے کہ یہ نظر لاغے تم ناں نقصان پہچانْوں چاہویں فر انھاں نے مکہ غا مشرکاں غا نظر لانؔ غو اک قصو وی بیان کیو ہے ۔ تے نظر ''برحق'' ہے اس ور اک لمی بحث وی کی ہے نظر لگنی تے برحق ہے جس را کہ صحیح حدیثاں تیں ثابت ہے ور اِت پشلا مضمون نالؔ اُپلّی تفسیر غو ہی زیادہ جوڑ ہے واللہ اعلم۔

تم تفسیر سورۃ القلم بفضلہ و توفیقہٖ ومنہ فلہ الحمد فی ۱/۷/۲۶ ۲۰۰ء یوم الخمیس بعد صلوٰۃ المغرب فی مرکز الاستعلام.

(۱) سورت پاک غو پہلو لفظ اَلُحاقّۃ ہی سورت غو ناں ہے، یاہ سورت پاک قیامت غا دہشت ناک دل ہلا چھوڑن غا ذکر تیں شروع ہوئی ہے، فر مکہ غا مشرکاں ناں مخاطب کرغے پشلاں نافرمان لوکاں غو ذکر کیو گیو ہے جھڑا قیامت ناں تے آخرت غا حساب کتاب ناں اور اللہ غی عدالت ناں نیہنہ منّیں تھا، جس غو نتیجو یوہ نکلیو کہ ویہہ آخرت تیں بالکل بے فکر ہوغے اتناں سرکش ہوگیا تے نافرمانیاں ماں اتناں بدھ گیا کہ آخرت تیں پہلاں دنیا ماں ہی انھاں ور اسا سخت عذاب نازل ہوگیا جھاں نے دنیا تیں انھاں غو ناں نمود و پٹ چھوڑیو، کیونجے آخرت غا حساب غی فکر ہی اک اسی چیز ہے جھڑی انسان ناں حد ماں رکھ سکے تے جھڑو آخرت ناں ہی نہ منّیں فر اس غی سرکشی غی کے حد ہو سکے!! اس تیں بعد آخرت غا حساب کتاب تے خدائی عدالت غا نمیڑا غو تفصیلی بیان آیو ہے جس ور فرمانبرداراں غا اعمال نامہ سجا ہتھ ماں لبھیں غا تے ویہہ جنت غی نعمتاں ماں عیش کریں غا تے نافرماناں غا اعمال نامہ انھاں غا کھبّا ہتھ ماں دتا جیں غا جس غو مطلب ہی یوہ وہے غو کہ ہنؔ انھاں نے سدا دوزخ ماں سڑنوں ہے۔ دو چار رکوع ماں دلیلاں نالؔ یاہ گل ثابت کی گئی ہے جے رحمت عالم ﷺ اللہ غا سچا نبی ہیں تے قرآن اللہ غو سچو کلام ہے نہ تے یوہ شاعری ہے تے نہ کاہنا غی کہئی وی گل ہیں۔

لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُن كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ

غا حکم ور صبر کرو! تے مچھی آلاؔ ہاروں نہ ہوجائیو! جسویلے کہ انھاں نے دعا کی تے ویہہ غم نالؔ پَہر یا وا تھا؛

لَّوْلَا أَن تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِّن رَّبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾

جیکدے انھاں ناں انھاں غا رب غو فضل نہ بچتو تاں ویہہ صاف مدان ماں سٹ دتا جاتا تے ویہہ بے حال ہوجاتا

فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٥٠﴾ وَإِن يَكَادُ الَّذِينَ

فر انھاں غا رب نے ویہہ چنؔ لیا تے ویہہ نیکوکاراں ماں شامل کر دتا (۱۵) تے یہ کافر جسویلے قرآن سنْیں

كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ

(اس را لگے) جے (اے نبیؐ) یہ تمنّاں اپنْی نظراں نالؔ تلْکا چھوڑیں غا اور کیہنہ جے

إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴿٥١﴾ وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ ﴿٥٢﴾

یوہ تے واقعہ ہی سدائی ہے ؛ حالانکہ یوہ قرآن تے دنیا جہان واسطے نصیحت ہی ہے (۱۶)

سُورَةُ الْحَاقَّةِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

سورت حاقہ مکی ہے ﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں نالؔ جھڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے﴾ تے اس ماں بونجہ آیت ہیں

الْحَاقَّةُ ﴿١﴾ مَا الْحَاقَّةُ ﴿٢﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ ﴿٣﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ

(۱) واہ سچیں ہی ہونؔ آلی؛ کے ہے واہ سچیں ہی ہونؔ آلیؔ؛ تے تمنّاں کے پتو واہ سچیں ہی ہونؔ آلیؔ کے ہے؛ (۲) قوم ثمود

وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ﴿٤﴾ فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ﴿٥﴾

تے عاد نے اس کھڑکانؔ آلیؔ (آفت) ناں چُھوٹھی کہیو تھو؛ فر ثمود تے اک حدوں بدھ (گج) نالؔ ہلاک کر دتا گیا (۳)

وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ﴿٦﴾ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ

اور رہئی قوم عاد تے واہ سخت طوفان غا پھانڈا نالؔ ملیا میٹ کر دتی گئی؛ جھڑو اللہ نے انھاں ور ست رات تے اٹھ تہاڑی

سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا

انھاں ناں جڑوں ختم کرن واسطے (اک ساں) پھیریو ؛ فر تم دیکھتا جے ویہہ لوک اس را زمین ور

صَرْعَىٰ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ﴿٧﴾ فَهَلْ تَرَىٰ لَهُم

پیاوا ہیں جس را کہ دوڑی کھجوراں غا منڈ ویں ، تے کیوں ! تنّاں انھاں بچوں کوئے

(۲) قرآن پاک ماں قیامت غا مچ سارا ناں آیا ہیں اُنھّاں بچوں ہی اک ناں اَلُحَاقّہ وی ہے حاقۃ غو لفظی مطلب ہے سچیں مُچیں یقیناً ہونؔ آلیؔ ، تے سچ ثابت کر دینؔ آلیؔ قیامت اک یقینی ہونؔ آلیؔ چیز ہے جس ماں کجھ شک شبو ہو ہی نیہنہ سکتو اللہ نے واہ کائنات غا پیدا کرن تیں پہلاں تیں ہی طے کی وی ہے، تے واہ سچ چُھوٹھ، حق باطل غیں ساریں حقیقت باندے کر دینؔ آلیؔ وی ہے تے واہ کتنْی دہشت ناک تے ڈرانونْی چیز ہے فرمایو: تم اس غی حقیقت ناں پوری طرح کد سمجھ سکیں! تم کتنوں وی سوچیں! کتنوں وی تصور کریں، اندازو لانویں تم اس غا خطرناک حالات ناں اپناں دماغ غا کہاوا ماں نیہنہ لیا سکتا۔

مِّنۢ بَاقِيَةٍ ⑧ وَجَآءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهٗ وَالْمُؤْتَفِكٰتُ

بچیوو نظر آوے ! (۴) تے فرعون نے تے اس تیں پہلاں لوکاں نے اور پٹھی کی جاںٚ آلیٚ بستی آلاں

بِالْخَاطِئَةِ ⑨ فَعَصَوْا رَسُوْلَ رَبِّهِمْ فَاَخَذَهُمْ اَخْذَةً

نے بڑا جرم کیا تھا ؛ انھاں نے اپنّاں رب غا رسول غی نافرمانی کی فر اس نے وی ویہہ تگڑی پکڑ

رَّابِيَةً ⑩ اِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَآءُ حَمَلْنٰكُمْ فِی الْجَارِيَةِ ⑪

ماں پکڑ لیا (۵) جسویلٚے پاݨی غو بڑو طوفان آیو ہم نے تم کشتی ماں چاہڑلیا

لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَّتَعِيَهَآ اُذُنٌ وَّاعِيَةٌ ⑫ فَاِذَا

تانجے اس ناں تھاراواسطے یادگار تے نصیحت بنا دیاں تے یادرکھنٚ آلاٚ کن اس ناں یادرکھیں (۶) تے جسویلٚے

نُفِخَ فِی الصُّوْرِ نَفْخَةٌ وَّاحِدَةٌ ⑬ وَّحُمِلَتِ الْاَرْضُ

صور ماں اک ہی واری پھوک مار دتی جے غی ؛ تے زمین اورپہاڑ چک لیا

وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَّاحِدَةً ⑭ فَيَوْمَئِذٍ وَّقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ⑮

جیں غا فر دوئے اک ہی واری ریزہ ریزہ کردتا جیں غا ؛ تے اس تہاڑے واہ ہوجاݨ آلیٚ ہوجے غی (۷)

وَانْشَقَّتِ السَّمَآءُ فَهِیَ يَوْمَئِذٍ وَّاهِيَةٌ ⑯ وَّالْمَلَكُ عَلٰٓی

تے اسمان پھٹ جے غو فر وہ اس تہاڑے بالکل بودو ہو جے غو ؛ تے فرشتا اس غاں کھنڈاں

اَرْجَآئِهَا ۭ وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمٰنِيَةٌ ⑰ يَوْمَئِذٍ

ور آجیں غا اور تھارا رب غو عرش اس تہاڑے اٹھ فرشتاں نے اپنٚے اپر چایو وو وہے غو (۸) اس تہاڑے

تُعْرَضُوْنَ لَا تَخْفٰی مِنْكُمْ خَافِيَةٌ ⑱ فَاَمَّا مَنْ اُوْتِیَ كِتٰبَهٗ

تم پیش کیا جیں غا تے تھاری کائے راز غی گل چھپی نیہنہ رہ سیں (۹) فر جس غو اعمال ناموں اس غا

بِيَمِيْنِهٖ ۙ فَيَقُوْلُ هَآؤُمُ اقْرَءُوْا كِتٰبِيَهْ ⑲ اِنِّیْ ظَنَنْتُ اَنِّیْ

سجا ہتھ ماں دتو جے غو ، وہ تے کہہ غو لیو جی ! میرو اعمال ناموں پڑھو ! مناں تے پکو یقین تھو جے مناں

مُلٰقٍ حِسَابِيَهْ ⑳ فَهُوَ فِیْ عِيْشَةٍ رَّاضِيَةٍ ㉑ فِیْ جَنَّةٍ عَالِيَةٍ

میرو حساب ضرور لبھے غو ؛ تے وہ اپنٚی مرضی غی عیش ماں وہے غو ؛ اچا رتبہ آلیٚ جنت ماں وہے غو ؛

(۳) یعنی واہ قیامت غی اوکھی کہڑی جہڑی غفلت ماں سُتی وی خلقت غو بُو وَ کھڑ کا غے ساراں غا کن کھلاٚ کر دیئے غی جہڑی زمین اسمان ناں چُٹ چَٹ غے ریزہ ریزہ کر دیئے غی قوم ثمود تے قوم عاد غاں نافرمان لوکاں نے اس کہڑی ناں چھُوٹھی کہیو تھو، جس غو نتیجو یوہ نکلیو کہ ویہہ نافرمانیاں ماں ہور بدھتا چلٚیا گیا چھیکڑ دواں نے دنیا ماں ہی قیامت غو نظارو کیو، قوم ثمود تے اک حدوں بدھنٚ آلیٚ اسمانی گج ناںٚ ملیا میٹ ہوگئی کہ انھاں غو ناں نشان دنیا تیں اُکلٚ گیو بِالطَّاغِیَۃِ غو اک ترجموں یوہ وی کیو گیو ہے جے ''ویہہ ہلاک کیا گیا اپنٚی سرکش غی وجہ تیں'' (ابن کثیر)

(۴) قوم عاد غو یوہ دعوو سورت حٰمٓ السجدہ ۱۵ ماں گذر گیو ہے ﴿مَنْ اَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً﴾ ''مھاراتیں بڑو زور اور کونٚ ہے'' غالبًا ات اُسّے خیال غا جواب ماں فرمایو جے جہڑا لوک بانہہ گُنج غے کھاڑا (چھنج) ماں آیا تھا ویہہ پھانڈا غا طوفان غو اک تپھو لگتاں ہی پُٹھا ہو گیا تے جس را بودی دوڑی کھجور ہوا غو اک ہُولوٚ لگتاں ہی تھلے آپُوے اس را اُنھاں غا اچالمّا قدبت مدان ماں کھجوراں غا مُنڈ ہاروں پیا وا تھا، یوہ طوفان انھاں ور ست رات تے اٹھ تہاڑی اوپرو تھلی مسلط رہیو جس تیں بعد ویہہ اس را اُکلٚیا کہ اج دنیا ماں انھاں غو ناں نشان وی کدے نظر نیہنہ آتو۔ صَرْعٰی اس پہلوانٚ ناں کہیو جےٚ جہڑو اپنّاں مخالف کولٚوں ہار غے زمین ور آپُوے، تے حُسُوْمًا غو اک ترجموں تے ''اوپرو تھلی'' ہے ور اک ترجموں ''جڑوں کپنٚ آلیٚ'' وی کیو گیو ہے ۔

(۵) یعنی قوم عاد تے ثمود تیں بعد فرعون اور اس تیں پہلیں نافرمان قوماں تے خاصکر غے حضرت لوطؑ غی سرکش قوم جھاں غیں بستیں پُٹھیں کر دتی گئیں تھیں ان ساراں لوکاں نے وی خدا غی نافرمانی تے گنہگاری غو رستو نوڑیو، اللہ غاں نبیاں غی مخالفت ور لک بن لیو تے خدا غا مقابلہ ور آگیا چھیکڑ یہ ساراوی خدا غی سخت تے تگڑی پکڑ ماں آگیا جس تیں کوئے بچ نیہنہ سکیو۔

(۶) یعنی حضرت نوحؑ غا زمانہ ماں جد پاݨی غو طوفان آیو جس ماں ساراں نافرماناں غو بیڑو غرق ہو گیو اُس ویلٚے خدا نے صرف ویہہ مومن ہی کشتی ماں سوار کرا غے ڈبّنٚ تیں بچایا تھا جھاں غی تم اولاد ہیں یوہ اللہ تعالیٰ غی قدرت غو کتنوں بڑو کرشمو تے اُس غو کتنوں بڑو احسان تھو، جس غو تقاضو ہے جے لوک اس ناں اک سبق اک نصیحت تے اک یادگار سمجھیں، تے جہڑا کن سبق آلٚیں گل یادرکھیں ویہہ اس گل ناں کدے نہ بساریں کہ خدا نافرماناں ناں لمی ڈھلّ دینٚ تیں بعد فر انھاں غی کسی سخت پکڑ کرے۔

(۷) اُپر نافرمان قوماں ور اس خدائی عذاب غو ذکر تھو جہڑو دنیا ماں قیامت غو اک معمولی جئو چھلکارو تھونٚ اصل قیامت غو ذکر ہو رہیو ہے کہ جد صور ماں پھوک دتو جےٚ غو، تے زمین پہاڑ سب اپنٚی جگہ چھوڑ دیں غا فر ساراٚ کُٹ کُٹ غے ریزہ ریزہ کر دتا جیں غا بس اُسّے تہاڑے یاہ ضرور آنٚ آلیٚ قیامت غی کہڑی آجےٚ غی۔

(۸) یعنی یوہ مضبوط تے ڈاھڈ و اسمان جس ماں مدتاں تیں بعد وی اج نہ کدے تریڑ پُوے تے نہ کدے تیں رنگ بدلے قیامت غے تہاڑے بوو ہو جےٚ غو تے جد بشکاروں ٹٹنٚ پھُٹنٚ لگے غو اس ویلٚے اس غا فرشتا کنڈاں ور چلٚیا جیں غا تے اُس تہاڑے خدا غو عرش اٹھ فرشتاں نے چکیو وو وہے غو، ور ویہہ کس را اللہ غا عرش ناں چکیں غا تے چکنٚ غی کے حالت وہے غی یاہ گل اج انسان نیہنہ سمجھ سکتو۔

(۹) یوہ قیامت غا دوجا دور غو ذکر ہے جس ماں ساری خلقت خدائی عدالت ماں پیش وہے غی تے ہر اک غی نیکی بدی سامنٚے آجےٚ غی کسے غی کائے گل چھپی نیہنہ رہ سے بلکہ سارا راز باندے آجئیں غا۔

(۱۰) موت غا وقت تیں ہی مومن کا فرناں اپنّاں اگلّا گہر غو پتولگ جئے محشر غا مدان ماں وی اعمال نامہ غو چانّ چک سجایا کھبّا ہتھ ماں لبھنّوں اسے گل غی نشانّی وہے غی جتھاں خوش نصیباں
ناں اتھاں غا اعمال نامہ سجا ہتھ ماں لبھیں غا ویہہ لبھتاں ہی سمجھ جیں غا
کہ اس ماں مھاریں نیکیں لکھی وی ہیں تے ہم نّے جنت ماں جانّوں ہے
فر ویہہ خوشی نالّ ہر ایکنّ ناں دستا پھریں غا کہ لیو مھار وا اعمال ناموں
پڑھو۔ ہمنّاں پہلاں ہی یقین تھو جے یوہ حساب کتاب غو تہاڑ وضرور پیش
آوے غو تے ہمنّاں اپنّاں عملاں غو بدلو لبھے غو یہ خوش نصیب تے اچا
رتبہ غی جنت ماں عیش ارام کریں غا تے اعلان ہو جئے غو جے مزہ نالّ تم
جنت غیں یہ نعمت کھاؤ پیو یوہ تھاراں عملاں غو بدلو ہے جہڑا تم دنیا ماں
کریں ویں تھا۔ عملاں غو بدلو کہنّو یوہ وی اللہ غو کرم ہے ورنہ جنت غی
نعمتاں غا مقابلہ ماں انسان غا عمل کے ہیں!۔

(۱۱) یعنی جس غا کھبا ہتھ ماں اس غو اعمال ناموں دتو جئے غو وہ لیتاں
ہی سمجھ جئے غو کہ میں دوزخ ماں جانّوں ہے فر وہ اپنّے اپر افسوس تے
روڑیا کرے غو جے! افسوس! کدے مناں میر و اعمال ناموں نہ لبھتو،
تے مناں میرا حساب غو پتو ہی نہ لگتو اور ہوں ساراں غے سامنّے ذلیل
نہ ہوتو، بس اسے را جہنم ماں سٹ دتو جاتو، فر اپنّی موت ناں یاد کر غے
کہہ غو ہائے قسمتے! کدے واہ موت میر و قصو مکا ہی چھوڑتی، ہوں مٹی ہی
ہو جاتو تے یوہ تہاڑ و نہ تکنّوں پیتو، اج نہ مناں میر و مالّ دولت کجھ کم
آیو نہ میر و دبدبو تے دنیا غی واہ کھڑپینچی کجھ کم آئی، میری ساری
حکومت برباد ہو گئی۔

(۱۲) کھبا ہتھ ماں اعمال ناموں لبھنّ تیں بعد فرشتاں ناں حکم وہے غو
اس ناں پغڑ لیو، فر اس غا گاٹا ماں بہت بڑ و طوق (لنڈنّ) کہل غے اس
ناں اگ غا ٹہیر ماں سٹ چھوڑو، تے اس ناں ستر ہتھ لمی سنگل ماں جکڑ
چھوڑو تا نجے یوہ تڑف چھڑک وی نہ سکے کیونجے تڑفن نالّ وی دل
ناں ذری تسلی ہوتی رہئی۔ اس سنگل غی لمائی ستر ہتھ وہے غی ور قیامت غو
ہتھ کتنوں لموں وہے غو وہ خدا ہی جانّے، فر اس سزا غی وجہ بیان کی جے
اس نے کھٹیں ہی اسیں کی تھیں، یوہ عظمت آلّا اللہ تعالیٰ ناں اس را نیہنہ
منے تھو جس را منّنّ غو حق ہے تے جس را نبیاں نے دسیو ہے بلکہ یوہ
اخلاق ماں وی پچ ٹہٹھو و وتھو، آپ تے یتیم مسکین غی مدد کے کرتو، کسے
دوجا ناں وی مسکیناں ناں روٹی کھوالنّ واسطے نیہنہ کہہ تھو، لہذا اج
ات نہ اس غو دُکھ بنڈانّ آلّو کوئے غمخوار دوست ہے تے نہ کوئے عزت
غو چنگو کھانّوں ہے بس دوزخیاں غو بغتو پاک تے راد ہے (اسے را غیں
دوجیں چیز) جہڑیں گنہگاراں دوزخیاں تیں بجنّ کوئے نیہنہ کھا سکتو
دوزخی پہکھ تِس ماں نستہ ہو غے اس ناں کھائیں غا ور کھانّ تیں بعد پتو لگے غو کہ اس ناں کھانّوں پہکھ غا عذاب تیں بڑ و عذاب ہے۔

فَهُمْ فِيْ عِيْشَةٍ رَّاضِيَةٍ فِيْ جَنَّةٍ عَالِيَةٍ قُطُوْفُهَا دَانِيَةٌ ﴿۲۳﴾ كُلُوْا وَاشْرَبُوْا هَنِيْٓـئًۢا بِمَآ اَسْلَفْتُمْ فِي الْاَيَّامِ

جس غا (میواں غا) گچھا لڑکیا واویں غا؛ مزہ نالّ کھاؤ تے پیوان عملاں غے بدلے جہڑا تم نّے گذریا وا دناں

الْخَالِيَةِ ﴿۲۴﴾ وَاَمَّا مَنْ اُوْتِيَ كِتٰبَهٗ بِشِمَالِهٖ ۙ فَيَقُوْلُ يٰلَيْتَنِيْ

ماں کیا تھا(۱۰) تے جس غو اعمال ناموں اس غا کھبا ہتھ ماں دتو جئے غو وہ تے کہہ غو ہائے میری شامت!

لَمْ اُوْتَ كِتٰبِيَهْ ﴿۲۵﴾ وَلَمْ اَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ ﴿۲۶﴾ يٰلَيْتَهَا كَانَتِ

کدے مناں میر و اعمال ناموں دتو ہی نہ جاتو؛ تے مناں پتو ہی نہ لگتو جے میر و حساب کے ہے؛ افسوس! کدے موت

الْقَاضِيَةَ ﴿۲۷﴾ مَآ اَغْنٰى عَنِّيْ مَالِيَهْ ﴿۲۸﴾ هَلَكَ عَنِّيْ سُلْطٰنِيَهْ ﴿۲۹﴾

میر و کم ہی کر چھوڑتی؛ میر و مالّ میرے کجھ وی کم نیہنہ آیو؛ میر و دبدبو وی میرے تیں جاتو رہیو (۱۱)

خُذُوْهُ فَغُلُّوْهُ ﴿۳۰﴾ ثُمَّ الْجَحِيْمَ صَلُّوْهُ ﴿۳۱﴾ ثُمَّ فِيْ سِلْسِلَةٍ

اس ناں پغڑ لیو تے اس غا گاٹا ماں طوق باہ دیو؛ فر اس ناں دوزخ غی اگ ماں لا چھوڑو؛ فر اک سنگل ماں

ذَرْعُهَا سَبْعُوْنَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوْهُ ﴿۳۲﴾ اِنَّهٗ كَانَ لَا يُؤْمِنُ

جس غی لمائی ستر ہتھ ہے اس ناں جڑنگ کردیو؛ یوہ نہ تے اس اچی شان آلّا

بِاللّٰهِ الْعَظِيْمِ ﴿۳۳﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكِيْنِ ﴿۳۴﴾ فَلَيْسَ

اللہ ناں منیں تھو؛ تے نہ ہوراں ناں غریباں ناں روٹی کھوالنّ واسطے کہہ تھو؛ لہذا اج اس غو ات کوئے

لَهُ الْيَوْمَ هٰهُنَا حَمِيْمٌ ﴿۳۵﴾ وَّلَا طَعَامٌ اِلَّا مِنْ غِسْلِيْنٍ ﴿۳۶﴾

ہمدرد دوست نیہنہ؛ تے نہ پاک اور کچلہو تیں سوا اس واسطے کوئے کھانّوں ہے؛

لَّا يَاْكُلُهٗٓ اِلَّا الْخَاطِـُٔوْنَ ﴿۳۷﴾ فَلَآ اُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُوْنَ ﴿۳۸﴾ وَمَا لَا

جس ناں گنہگاراں تیں سوا کوئے نیہنہ کھاسیں (۱۲) تے مناں قسم ہے ان چیزاں غی جہڑیں تم دیکھیں؛ تے ان چیزاں

تُبْصِرُوْنَ ﴿۳۹﴾ اِنَّهٗ لَقَوْلُ رَسُوْلٍ كَرِيْمٍ ﴿۴۰﴾ وَّمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ ؕ

غی جہڑیں تم نیہنہ دیکھتا؛ جے یوہ (قرآن) اک عزت آلّا فرشتہ غی زبانی آیو و کلام ہے؛ تے یوہ کسے شاعر غو کلام نیہنہ

قَلِيْلًا مَّا تُؤْمِنُوْنَ ﴿۴۱﴾ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ ؕ قَلِيْلًا مَّا تَذَكَّرُوْنَ ﴿۴۲﴾

ور تم گہٹ ہی ایمان لیانویں؛ تے نہ ہی یوہ کسے کاہنّ غو کلام ہے؛ ور تم گہٹ ہی سمجھیں؛

(۱۳) مشرک یاہ گل منن واسطے تے تیار تھا ہی نیہنہ جے جنت دوزخ غیں جھڑیں گل قرآن بیان کر رہیو ہے، یہ اللہ تعالیٰ غی فرمائی وی گل ہیں تے یوہ قرآن اللہ غو کلام ہے، ور ویہہ قرآن غا دل ماں کھب جانڑ آلا اثر دار انداز اگے لاجواب تے ٹھُٹھن ٹھار ضرور تھا، جس غی وجہ تیں ویہہ قرآن ناں شاعری کیہنہ تھا لیکن جد ویہہ اس پاسے غور کریں تھا جے اس ماں اگے آنڑ آلیں جنت دوزخ غیں گل تے غیب غیں خبر بیان کی جیں فر ویہہ شاعری آلا خیال ناں واپس لے غے دوجو خیال بنا لیں تھا جے نیہنہ یوہ کاہناں غی کہانت ہے، کاہن عرب ماں اس آدمی ناں کہیو جئے تھو جس غو یوہ دعوو ہے تھو جے میرے کولے جن، پریں، پُہوت یا چڑیل وغیرہ ہیں جھاں کولوں ہوں غیب غی خبراں غو پتو لا لیوں، فر ویہہ اپناں دعوٰی غے مطابق کوڑ مکوڑ کجھ ٹر مار مار غے لوکاں ناں بے وقوف بنا تا ریہنہ تھا، اُنھاں غی ان گلاں ناں ''کہانت'' کہیو جئے تھو، اللہ تعالیٰ ان

تَنْزِيْلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿۴۳﴾ وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ

(یوہ) تمام جہاناں غا رب غی طرفوں نازل کیوو ہے (۴۳) تے جیکدے یہ (نبیؐ) کائے گل وی پلّے تیں بنا غے

الْاَقَاوِيْلِ ﴿۴۴﴾ لَاَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِيْنِ ﴿۴۵﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِيْنَ ﴿۴۶﴾

مھارا ور لاتا ؛ تاں ہم انھاں غو سجو ہتھ پغڑ لیتا ؛ فر ہم انھاں غی جانڑ آلی ناڑ کپ چھوڑتا ؛

فَمَا مِنْكُمْ مِّنْ اَحَدٍ عَنْهُ حٰجِزِيْنَ ﴿۴۷﴾ وَاِنَّهٗ لَتَذْكِرَةٌ لِّلْمُتَّقِيْنَ ﴿۴۸﴾

فر تھارا بچوں کوئے وی (ہمناں) اس کم تیں روک نہ سکتو (۴۷) تے یقیناً یوہ (قرآن) پرہیز گاراں واسطے نصیحت ہے

وَاِنَّا لَنَعْلَمُ اَنَّ مِنْكُمْ مُّكَذِّبِيْنَ ﴿۴۹﴾ وَاِنَّهٗ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ ﴿۵۰﴾

تے ہمناں پتو ہے جے تھارا بچوں کجھ (اس ناں) چھوٹھو کہنڑ آلا ہیں ؛ تے بیشک یوہ کافراں واسطے افسوس غو باعث ہے

وَاِنَّهٗ لَحَقُّ الْيَقِيْنِ ﴿۵۱﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيْمِ ﴿۵۲﴾

تے واقعہ ہی یوہ یقیناً برحق ہے (۱۵) تے تم اپناں عظمت آلا رب غا ناں غی تسبیح بیان کرو (۱۶)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

سورت معارج مکی ہے ﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناڑ جھڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے﴾ تے اس ماں چرتالی آیت ہیں

سَاَلَ سَآئِلٌۢ بِعَذَابٍ وَّاقِعٍ ﴿۱﴾ لِّلْكٰفِرِيْنَ لَيْسَ لَهٗ دَافِعٌ ﴿۲﴾

(۱) اک منگنڑ آلا نے وہ عذاب منگیو جھڑو ضرور پینڑ آلو ہے ؛ کافراں واسطے جس ناں کوئے ٹالنڑ نیہنہ سکتو (۲)

مِّنَ اللّٰهِ ذِى الْمَعَارِجِ ﴿۳﴾ تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوْحُ اِلَيْهِ

اس اللہ غی طرفوں آوے غو جھڑو درجاں آلو ہے ؛ فرشتا تے روح (الامین) اس غی بارگاہ ماں چڑھ غے جیں

فِىْ يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهٗ خَمْسِيْنَ اَلْفَ سَنَةٍ ﴿۴﴾ فَاصْبِرْ

(یوہ عذاب) اس تہاڑے آوے غو جس غو اندازو پچاہ ہزار سال غو ہے (۳) تے (اے نبیؐ) تم خوب چنگی

صَبْرًا جَمِيْلًا ﴿۵﴾ اِنَّهُمْ يَرَوْنَهٗ بَعِيْدًا ﴿۶﴾ وَّنَرٰىهُ قَرِيْبًا ﴿۷﴾

طرح صبر کرو (۴) یہ لوک تے اس عذاب ناں دور سہیٔ کریں ؛ تے ہم اس ناں نیڑے ہی دیکھ رہیا ہاں

يَوْمَ تَكُوْنُ السَّمَآءُ كَالْمُهْلِ ﴿۸﴾ وَتَكُوْنُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ ﴿۹﴾

جس تہاڑے اسمان گالیاوا تراماں ہاروں ہوجے غو ؛ تے پہاڑ رنگی وی اُنّ ہاروں ہو جیں غا ؛

ساری چیزاں غی جھڑیں انسان ناں دسیں یا دس سکیں تے اُن چیزاں غی جھڑیں انسان غی نظراں تیں اولے ہیں یعنی ساری کائنات غی قسم کر غے فرماوے جے یوہ قرآن نہ پلّے تیں بنایوو کلام ہے نہ یوہ شاعری ہے، نہ کاہناں غی بنائی وی گل ہیں بلکہ یوہ ساراں جہاناں غا مالک اللہ تعالیٰ غو نازل کیوو کلام ہے جھڑو اس غا عزت تے عظمت آلا پیغمبر رحمت عالم ﷺ غی زبانی ادا ہو رہیو ہے فر مشرکاں ناں فرمایو جے اس گل غی گواہی تے تھارو ضمیر وی دیئے جے یوہ شاعری نیہنہ ہو سکتو، شاعراں غو کوئے موضوع نیہنہ ہوتو، انھاں غی گلاں ماں کوئے جوڑ نیہنہ ہوتو انھاں ماں قرآن جسا حقائق کد بیان ویں! ور تم دل غی گواہی غے باوجود منیں تے گھٹ ہی ہیں، اسے را کاہناں رملیاں غی گلاں ناں قرآن ناڑ کے جوڑ ہو سکے ور تم غور فکر گھٹ ہی کریں اگر سمجھ ناڑ کم لیں تاں یقین کر لیں جے واقعہ ہی نہ یوہ شاعری ہے تے نہ کہانت ہے بلکہ یقیناً اللہ غو کلام ہے۔

(۱۴) یعنی چارے قضاء من لیو! جیکدے یوہ قرآن حضرت نے پلّے تیں بنا غے اللہ تعالیٰ غو کلام دسیو ہوتو تاں تے ہم انھاں غو سجو ہتھ پغڑ غے دل غی ناڑ کپ چھوڑتا تے کوئے ہمناں روک نہ سکتو۔ ور یاہ گل خاص رحمت عالم ﷺ واسطے ہی فرمائی ہے اس غو یوہ مطلب نیہنہ جے دنیا ماں جد وی کوئے چھوٹھی نبوت غو دعوو کرے غو وہ ہلاک کر دتو جئے غو چھوٹھی نبوت غو دعوو کرن آلا تے دنیا ماں مچ رہیا ہیں ور اللہ انھاں ناں لماں عرصہ توڑی اپنی حکمت غے مطابق ٹھلّ دیتو رہیو ہے۔

(۱۵) یعنی جھڑا قرآن ور ایمان لیا غے تقوٰی غو رستو اختیار کریں انھاں واسطے تے قرآن اک نصیحت ناموں ہے ور جھڑا بد قسمت اس ناں چھوٹھو کیہنہ انھاں واسطے قیامت غے تہاڑے یوہ افسوس غو باعث بنڑ جئے غو ویہہ تلّیں ملّیں غا کہ افسوس! کدے ہم قرآن ور ایمان لیا تا کیونجے یوہ یقیناً اللہ غو سچو کلام ہے تے اس غی اک اک گل سچی ہے اس غی خبر غے مطابق آخرت، محشر، جنت تے دوزخ غا یہ حالات تے ضرور پیش آویں غا۔

(۱۶) آخر ماں اللہ اپناں حبیب ﷺ ناں تسبیح غو حکم دیئے تا نجے قرآن غی نعمت غو شکر وی ادا وہے تے مشرکاں غا ستانڑ ور دل اللہ غی یاد ماں لگ غے صبر وی کر سکے۔

تفسیر سورۃ المعارج

(۱) تیجی آیت ماں اللہ تعالیٰ غی صفت ''ذی المعارج'' آئی ہے۔ جس غی تفسیر اگے آوے لگی۔ اسے ور سورت غو ناں ''معارج'' ہے سورت پاک غا منڈ ماں مشرکاں غی اس مانگ غو ذکر ہے جے ویہہ نبی پاک ﷺ کولوں قیامت غو ذکر سنڑ غے اس غو مخول بنا نویں تے کیہنہ ویں تھا جے فر یوہ قیامت غو عذاب بہلو بہلو کیوں نیہنہ آتو، مشرکاں غو یوہ مطالبو قرآن نے کئیں جگہیں بیان کیّو ہے، سگوں کجھ نافرمان تے اسا بے خوف تے بے ڈر ہو گیا تھا، کہ ویہہ عذاب واسطے سِدّی دعا کریں تھا جس را کہ نسائی شریف غی روایت غے مطابق نضر ابن حارث مشرک نے یاہ دعا کی تھی جے خدایا! اگر یوہی دین تیری طرفوں برحق ہے فر تے توں مھارے اُپرّ اسمان تیں پتھر برہا چھوڑ یا مھارے اُپر دردناک عذاب لے آ! اس غو ذکر سورت انفال ۳۲/ ماں گذر گیو ہے سورت پاک ماں اسے مانگ غو جواب ہے جس ماں بیان کیو گیو ہے جے یوہ عذاب تے ضرور آوے غو اس ماں کوئے شک شبو نیہنہ فر قیامت غو دہشت ناک نقشو چھک غے یاہ گل سمجھائی گئی ہے کہ اج تے یہ آپ آخرت غو عذاب منگیں کیونجے یہ اس ناں ناممکن سمجھیں ور جد وہ عذاب آ جئے غو اس ویلے یہ اپنا بیوی بچّا بلکہ ساری دنیا ناں فدیہ ماں دے غے جان بچانڑ غی کوشش کریں غا، فر انسان غی بے ہمتی بے صبری تے بخیلی غی واہ کمزوری بیان فرمائی ہے جھڑی نافرمان انسان ناں اسی دعا تے مانگ کرن

توڑی پہچا چھوڑے، جس کمزوری تیں بس مومن فرمانبردار بنداہی بچیں فرمومناں غیں اٹھ صفت بیان کی گئی ہیں آخر ماں مشرکاں ناں رحمت عالم ﷺ غی مخالفت ور دنیا آخرت غا عذاب تیں ڈرایو گیو ہے، جد کہ انھاں غا ستاںٔ تے تکلیف پہچاںٔ ور نبی پاک ﷺ ناں صبر کرن تے دین غی دعوت ماں ثابت قدم رہنٔ غی تلقین فرمانے حضرت غی تسلی فرمائی گئی ہے۔

(۲) جس را کہ مسیں اپر عرض ہو و کہ یوہ عذاب مکہ غا مشرک خاصکر غے نضر بن حارث نے منگیو تھو اللہ تعالیٰ انھاں غی تا ھنگ ور تعجب کرنے فرماوے جے یہ کسا مغرور ہیں! اس عذاب غی مانگ کریں جس غو کافراں ور آنٔو یقینی ہے جس ناں کوئے ٹالٔ نیہنہ سکتو، روایتاں ماں ہے جے اللہ نے نضر بن حارث تے اس غاں سنگیاں ور دنیا ماں جنگ بدر ماں مسلماناں غے ہتھوں عذاب کہلیو (ابن ابی حاتم مظہری) ور اصل عذاب تے آخرت غو ہی ہے۔

وَلَا يَسْـَٔلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ﴿١٠﴾ يُبَصَّرُونَهُمْ ۚ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي

تے کوئے دوست کسے دوست ناں نیہنہ پچھ سے؛ حالانکہ ویہہ اک دوجاناں دسیا وی جیں غا گنہگار آدمی اس تہاڑا غا

مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ ﴿١١﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ ﴿١٢﴾ وَفَصِيلَتِهِ

عذاب تیں بچنٔ واسطے بدلہ ماں دیدیٔوں چاہوے غو اپنٔاں بچاں ناں؛ تے اپنٔی بیوی ناں! تے اپنٔاں پہائیاں ناں؛ تے

الَّتِي تُؤْوِيهِ ﴿١٣﴾ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ ﴿١٤﴾

اپنٔاں سارا کنبہ ناں جس ماں وہ رہ تھو؛ سگوں روئے زمین غاں ساراں ہی لوکاں ناں! فر اپنٔاں آپ ناں بچا لیئے (۵)

كَلَّا ۖ إِنَّهَا لَظَىٰ ﴿١٥﴾ نَزَّاعَةً لِلشَّوَىٰ ﴿١٦﴾ تَدْعُو مَنْ أَدْبَرَ

(ور) یوہ کدے نیہنہ ہوسیں واہ تے پَہامڑ مارتی اگ ہے؛ جہڑی منہ غی کھلڑی لاہ چھوڑے غی؛ واہ ہر اس آدمی ناں بلاّوے غی

وَتَوَلَّىٰ ﴿١٧﴾ وَجَمَعَ فَأَوْعَىٰ ﴿١٨﴾ إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾ إِذَا

جس نے کنڈ پھیری تے منہ موڑیو؛ تے (دولت) بٹلی فر سنبھال غے رکھی (۶) بیشک انسان بڑو بے صبرو پیدا کیو گیو ہے جد

مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾ إِلَّا

اس ور کائے پریشانی آوے تاں فٹ گہبرا جے؛ تے جد اسائش لبھے تاں کنجوس بنٔ جۓ (۷) سوائے

الْمُصَلِّينَ ﴿٢٢﴾ الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَالَّذِينَ

انھاں نمازیاں غے؛ جہڑا ہمیشاں اپنٔی نمازاں غی پابندی کریں؛ تے جھاں غا

فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ ﴿٢٤﴾ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿٢٥﴾ وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ

مالٔ ماں اک معین حصو (مقرر) ہے؛ منگنٔ آلاں تے نہ منگنٔ آلاں غریباں غو؛ تے ویہہ لوک ہیں جہڑا فیصلہ غا

بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٢٦﴾ وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٢٧﴾

تہاڑا ناں سچ منیں؛ تے جہڑا اپنٔاں رب غا عذاب تیں ڈرتا ریہنہ؛

إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾

بیشک انھاں غا رب غو عذاب بے خوف ہونٔ غی چیز نیہنہ ہے؛ تے جہڑا اپنٔی شرمگاں غی حفاظت کرن آلاّ ہیں

إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٣٠﴾

سوائے اپنٔی بیویاں تے اپنٔی ملکیت آلیٔ گولیاں غے کیونجے اس بارہ ماں انھاں ور کوئے الزام نیہنہ؛

(۳) اللہ تعالیٰ غی صفت ذی المعارج یعنی درجاں آلٔو یا پوھڑیاں آلٔو بیان کی اس غی اک تفسیر تے یاہ کی گئی ہے جے وہ اُچّاں درجاں تے رتباں آلٔو ہے، ور اگلّی آیت نالٔ جوڑ اس تفسیر غو ہے کہ معارج لمی شِڑ غی اک اک پوھڑی ناں کہیو جۓ، یہ ست اسمان فرشتاں غا اپر جانٔ واسطے اک طرح غی شڑ تے پوھڑیں ہیں جس تیں سارا فرشتا خاصکر حضرت روح الامین جبرائیلؑ چڑھ غے اُپّر جیں اس لحاظ نالٔ اللہ غی صفت ذی المعارج بیان فرمائی ہے۔ تے فرمایو فرشتا اس کوٹے چڑھ غے جیں جس تہاڑا غی لمائی پجاہ ہزار براں غے برابر ہے، یوہ تہاڑو جمہور مفسراں غا قول غے مطابق حساب کتاب غو تہاڑو ہے جہڑو مشرکاں، کافراں واسطے پنجاہ ہزار براں غو وہے غو یاہ گل حدیث ماں وی آئی ہے رحمت عالم ﷺ فرمانویں حساب غو تہاڑو کافراں ناں پنجاہ ہزار سال غے برابر سہی وہے غو ور مومن واسطے یوہ تہاڑو اس راو ہے غو جس را دنیا ماں اک فرض نماز پڑھنٔ غو وقت (مسند احمد، بیہقی) حافظ ابن کثیر نے اس مضمون غی مچ ساریں حدیث اپنٔی تفسیر ماں نقل کی ہیں مسلم شریف زکوٰۃ غا بیان ماں وی اک حدیث ہے جس ماں یوہ بیان ہو وو ہے جے یوہ تہاڑو (کافراں) ناں پنجاہ ہزار سال غو سہئی وہے غو۔ ور مومن ناں بالکل تھوڑ و جئو سہی وہے غو اک روایت ماں ہے جے اتنوں سہی وہے غو جتنوں پیشی تے دیگر غے بشکار غو وقت (مستدرک حاکم، بیہقی) لیکنٔ اس تہاڑا غی لمائی سورت حج / ۴۷ ماں اک ہزار سال وی بیان ہوئی ہے تے سورت الٓمٓ سجدہ / ۵ ماں دس ہزار سال وی! جہڑا بزرگ ان سب تیں مراد حساب کتاب غو تہاڑو لیں ویہہ فرمانویں اپنٔاں اپنٔاں جرماں غا لحاظ نالٔ کسے ناں اک ہزار تے کسے ناں دس ہزار اور کسے ناں پجاہ ہزار براں غو سہی وہے غو۔ قاضی ثناء اللہ پانٔی پتیؒ تے شاہ عبدالعزیزؒ وغیرہ کجھ بزرگاں نے ترھیاں جگھاں ماں کنی کنی تہاڑا مراد لیا ہیں۔

(۴) یعنی جد انھاں ور عذاب ضرور آنٔ آلٔو ہے فر تم انھاں غا اس جاہل پونا ناں سُہنا صبر نالٔ چھل لیو، شکایت غو کوئے لفظ وی زبان ور نہ لیاؤ! تے دین غی دعوت غو کم کرتا جاؤ! انھاں نالٔ آپ خدا تعالیٰ مُک لئے غو۔

(۵) قیامت غا تے آخرت غا عذاب واسطے کاہلاّں ہونٔ آلاّں ناں اس غو ماڑو جئیو چہلکا رو کرایو جا رہیو ہے، جے تم کے سوچ غے اس واسطے کاہلاّ ہو وا واہیں وہ اسو دہشت ناک تہاڑو ہے جد اسمان تپ غے گلّیا واترانبا ہاروں ہوجۓ غو یہ رنگ برنگا پہاڑ پنجی وی رنگ برنگی اُنّ غی پونٔیاں ہاروں اڈتا پھریں غا، اس ویلّے ہر ایکنٔ ناں اپنٔی اپنٔی اسی پئی وی وہے غی کہ اللہ اپنٔی قدرت نالٔ دلی دوستاں ناں آمنٔے سامنٔے کرغے ایکنٔ دوجاناں دس دیئے غو ور کوئے کسے ناں دکھ درد غو نیہنہ پچھ سے۔ سگوں انسان یاہ تا ھنگ کرے غو کہ جیکر میرا اوس ماں وہے تاں ہوں اپنٔاں بچا بیوی، پرا تے وہ سا ور خاندان جہڑو دنیا ماں اس واسطے ڈھئی تھو بلکہ دنیا غا سارا لوک ہی اپنٔے بدلے عذاب ماں فدیو رکھ غے اپنٔی جان چھڑکا لیوں! ور یاہ گل اس واسطے ممکن نیہنہ ہو سے تے مجرم کسے را خدائی عدالت غا فیصلہ تیں بچ نیہنہ سکسے۔ ﴿اَلْمُهْلِ﴾ غو ترجموں کجھ حضرات نے زیتون غا تیل غو تھلے بچیو و راھد وی کیو ہے۔

(۶) یعنی واہ جہنم فدیو لے غے چھوڑن آلیٔ کد ہے! واہ تے پہنٹی، الامبا مارتی اسی اگ ہے کہ لگتاں ہی کھلڑی لاہ غے تے ماس کنی کرغے ہڈیاں غو کرنگ بنٔا چھوڑے غی، دنیا ماں جس جس نے سچا

فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَآءَ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْعٰدُوْنَ ﴿۳۱﴾ وَالَّذِيْنَ

ہُنڑ جہڑو اس تیں علاوہ کجھ ہور لوڑے غو فر اسا لوک تے حدوں ہی بدھ جانڑ آلاؔ ہیں ؛ تے ویہہ لوک جہڑا

هُمْ لِاَمٰنٰتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رٰعُوْنَ ﴿۳۲﴾ وَالَّذِيْنَ هُمْ بِشَهٰدٰتِهِمْ

اپنٹی اماںتاں تے وعداں غو خیال رکھنڑ آلاؔ ہیں ؛ تے جہڑا اپنٹی گواہیاں ور ٹھیک

قَآئِمُوْنَ ﴿۳۳﴾ وَالَّذِيْنَ هُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُوْنَ ﴿۳۴﴾

طرح قائم ریہنہ ؛ تے جہڑا اپنٹی نمازاں غی پوری پوری حفاظت کریں ؛

اُولٰٓئِكَ فِيْ جَنّٰتٍ مُّكْرَمُوْنَ ﴿۳۵﴾ فَمَالِ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا قِبَلَكَ

یہ ہی لوک (جنت غا) باغاں ماں عزت ناڑ ریہنہ غا (۸) فر (اے نبیؐ) کافراں ناں کے ہوگیو ہے جے یہ تھارا در

مُهْطِعِيْنَ ﴿۳۶﴾ عَنِ الْيَمِيْنِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِيْنَ ﴿۳۷﴾ اَيَطْمَعُ

دوڑتا چلیا آویں ؛ سجے تے کھبے پاسے تیں ٹولیں بنا بنا غے ؛ کیوں ! انھاں غو ہر اک آدمی

كُلُّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ اَنْ يُّدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيْمٍ ﴿۳۸﴾ كَلَّا ؕ اِنَّا

یاہ تاھنگ رکھے جے وہ نعمت بھری جنت ماں داخل کیو جے غو ؛ بالکل نیہنہ ! (۹) ہم نے

خَلَقْنٰهُمْ مِّمَّا يَعْلَمُوْنَ ﴿۳۹﴾ فَلَآ اُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشٰرِقِ

ویہہ اسی چیز تیں پیدا کیا ہیں جس ناں ویہہ جانٹیں ہیں (۱۰) تے مناں مشرقاں تے

وَالْمَغٰرِبِ اِنَّا لَقٰدِرُوْنَ ﴿۴۰﴾ عَلٰٓى اَنْ نُّبَدِّلَ خَيْرًا مِّنْهُمْ

مغرباں غا رب غی قسم، ہمناں یقیناً قدرت ہے؛ اس گل ور جے ہم انھاں غے بدلے انھاں تیں چنگا لوک لے آواں

وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوْقِيْنَ ﴿۴۱﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوْضُوْا وَيَلْعَبُوْا حَتّٰى يُلٰقُوْا

تے ہم پچھے رہ جانڑ آلاؔ نیہنہ ! (۱۱) تے (اے نبیؐ) انھاں ناں چھوڑ دیو جے یہ مغز کھپائی کرتا تے کھیڈتا ریہنہ ات توڑی کہ

يَوْمَهُمُ الَّذِيْ يُوْعَدُوْنَ ﴿۴۲﴾ يَوْمَ يَخْرُجُوْنَ مِنَ الْاَجْدَاثِ

انھاں ور وہ تہاڑو آجے جس غو انھاں ناڑ وعدو کیو جا رہیو ہے ؛ جس تہاڑے یہ قبراں تیں نکل غے اس را

سِرَاعًا كَاَنَّهُمْ اِلٰى نُصُبٍ يُّوْفِضُوْنَ ﴿۴۳﴾ خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ

دوڑیں غا جنٹیں یہ کسے بتی در دوڑ رہیا ہیں ؛ انھاں غیں اکھ نیویں ہوئی وی ویں غیں

دین تیں منہ موڑ یو تھو تے اللہ غا حکماں در کنڈ پھیر دتی تھی اور فر بخیلی ناڑ سلوٹ سلوٹ غے مال بٹھلو کیو تھو تے جوڑ جوڑ غے رکھیو تھو نہ اس ماں اللہ غو حکم پورو کیو، نہ غریباں یتیماں غو کجھ خیال رکھیو اسا سارا نا فرمان اس جہنم در چھکیا چلیا جیں غا بلکہ جہنم انھاں ناں دوروں بلاؔ رہئی وہے غی۔

(۷) اللہ نے انسان ناں نیکی بدی دواں غا رستہ دس دتا، اس غی طبیعت وی اسی بنائی کہ وہ نیکی بدی ناں پشان وی سکے تے انھاں دواں بچوں جہڑو رستو چاہوے اختیار کر سکے ور نا فرمان انسان جد بدی غو رستو نوڑ لیئے فر اس غی طبیعت تے فطرت ہی اسی کم ہمت، تے بے صبری تے بخیلی آلی بنڑ جئے کہ وہ کسے جگہ اُچا کردار غو ثبوت نیہنہ دے سکتو، ات نا فرمان انسان غی اسے کمزوری غو بیان ہے جے اس ناں کائے پریشانی پیش آوے کائے تنگی تکلیف آجئے تاں وہ اس را پریشان ہو جئے جس را کدے یاہ مصیبت جاسے ہی نیہنہ تے جد اس ور چنگا حالات آویں اسائش لبھے فر بخیلی، کنجوسی بلکہ سوم بنڑ جئے تے اک اک پیسو بچا بچا غے رکھنڑ لگ جئے تے نیکی غا رستہ در اس غو تہان جاتو ہی نیہنہ۔ ور اللہ ور پروسو کرن آلاؔ مومن ماں یہ خرابیں نیہنہ ہوتیں اگے اسے غو بیان ہے۔

(۸) نا فرمان انسان غیں کمزوریں بیان کرن تیں بعد مومن غی صفت بیان ہو رہئی ہیں جے مخلص مومن ماں یہ اخلاقی کمزوری نیہنہ ہو سکتیں مومن غیں تے یہ یہ صفت ویں فر مومن غیں اٹھ صفت بیان فرئیں، یہ ہی صفت پچھے سورت مومنون یعنی اٹھارواں سپارہ غا منڈ ماں تے سورت ذاریات ماں وی بیان ہو چکی ہیں تے تفسیر وی گذر گئی ہے، ات مومن غی صفتاں ماں پہلی صفت وی نماز بیان فرمائی تے آخری صفت وی نماز ! کیونجے نماز ہی ایمان غی سب تیں بڑی، بنیادی تے پہلی صفت ہے، فر نماز غی صفت وی بس اتنی ہی نیہنہ کہ مومن نمازی وہے بلکہ پہلاں فرمایو ﴿هُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ دَآئِمُوْنَ﴾ "جہڑا اپنٹی نماز ور "دائم" ریہنہ" دَآئِمُوْنَ غو اک مطلب تے یوہ ہے کہ ویہہ ہمیشاں نماز پڑھیں کدے قضاء نیہنہ ہونڑ دیتا ور اک دوجی تفسیر حضرت عقبہ بن عامرؓ نے یاہ بیان فرمائی ہے جے ویہہ نماز سکون تے اطمیناں ناڑ پڑھیں، چھوہلا چھوہلا کاغ آلیں چھو ہنڈ نیہنہ مارتا، تے شروع تیں لے غے آخر توڑی پوری توجہ نماز ور رکھیں ایاں اُواں خیال نیہنہ جانڑ دیتا (رواہ البغوی بسندہٖ عن ابی البختری) فر آخر ماں یاہ ہی صفت اس را بیان فرمائی ﴿هُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُوْنَ﴾ یعنی ویہہ اپنٹی نمازاں غی حفاظت کریں، وقت غو پورو خیال رکھیں نماز ناں اس غا ادب غے مطابق اس را ادا کریں جس را نبی پاک ﷺ نے سکھائی ہے یہ ساریں صفت بیان کر غے فرمایو! یہ لوک جنت غا باغاں ماں عزت احترام ناڑ ویں غا ات انھاں غی عزت کی جئے غی تے ہر اک منہ منگی مراد پوری وہے غی، سورت مومنون ماں یہ صفت بیان کرن تیں بعد فرمایو تھو یہ لوک جنت الفردوس غا وارث بنٹیں غا۔

(۹) یعنی جنت غا وارث تے یہ اپلیں صفتاں آلاؔ مومن ہیں فر انھاں کافراں ناں کے ہوگیو ہے !! جے یہ جنت دوزخ غو تے آخرت غو ذکر سُنڑ غے ایمان لیانڑ غے بجائے ترنڈ غا ترنڈ تھارا در دوڑتا آویں، تا نجے تھاری مخالفت کریں، تے قرآن غی اِن گلاں غو مخول بنا نویں، فر جنت غو ذکر سن غے اس غی ہاسی بنا تاں کیہنہ جے ہم تے مرن تیں بعد فر زندہ ہونڑ ناں منتا ہی نیہنہ ور چارے قضاء جیکدے آخرت ہوئی وی تاں وی ہم ہی جنت ماں جاں غا تے عیش کراں غا کیونجے دنیا ماں جد مھاری چنگی حالت ہے فر آخرت ماں کیوں نیہنہ ہوسے، اس غا جواب ماں فرمایو جا رہیو ہے جنت غا وارث تے یہ اپلی صفتاں آلاؔ مومن ہیں تم اللہ غی نا فرمانی کر غے جنت غی آس کس را رکھیں !! اسو کدے نیہنہ ہو سکتو خدا غی عدالت ماں اسو اندھیر نیہنہ۔ اکثر بزرگاں نے آیت غی تفسیر اسے را کی ہے ور امام ابن کثیرؒ نے کجھ ہور قول وی نقل کیا ہیں۔

(۱۰) یعنی "اک بے حیثیت تو پہ" تیں، فر تمناں یوہ تکبر کس را سو جھے ! تے جد اللہ اک بے حیثیت مردہ تو پہ تیں پیدا کر سکے فر اس واسطے دوھری واری پیدا کرن تے حساب کتاب لینڑ ماں کے اوکھت ہے !!۔

(۱۱) دیہنہ ہر روز اک نوی جگہ تیں چڑھے تے نوی جگہ ڈبے اس را کئیں چڑھتا تے کئیں لہتا ہو گیا اللہ مشرقاں، مغرباں غا مالک غی قسم کر غے فرماوے کہ جیکدے ہم چاہواں تاں ہم ان ساراں ناں

تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ۚ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿۴۴﴾

(تے) انھاں ور ذلالت چڑھی وی وہے غی ، یوہی ہے وہ دن جس غو انھاں ناں وعدو کیو جے تھو (۱۲)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سورت نوحؑ مکی ہے ﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں نال جھڑو بے بہا مہربان بچ رحم آلو ہے﴾ تے اس ماں اٹھائی آیت ہیں

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ

(۱) بیشک ہم نے ہی نوحؑ انھاں غی قوم در چلایا تھا جے تم اس توں پہلاں اپنٹی قوم ناں اگاہ کر دیو

أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿۱﴾ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ

کہ انھاں ور دکھ دینٹ آلو عذاب آجے (۲) نوحؑ نے کہیو اے میری قوم ! ہوں تمنٹاں صاف صاف

مُبِينٌ ﴿۲﴾ أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ وَأَطِيعُونِ ﴿۳﴾ يَغْفِرْ

ڈرانٹ آلو ہوں ؛ جے تم اللہ غی عبادت کرو ! تے اسے تیں ڈرو اور میرو کہنٹوں منوں ؛ وہ تھارا

لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى ۚ إِنَّ أَجَلَ

گناہ معاف کر دیئے غو تے تمنٹاں اک معین وقت توڑی مہلت دیئے غو بیشک اللہ غو معین

اللّٰهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ ۘ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿۴﴾ قَالَ رَبِّ

کیو وو وقت جد آجے وہ ٹالیو نیہنہ جا سکتو، کدے تم سمجھ لیتا (۳) نوحؑ نے عرض کی ربا !

إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا ﴿۵﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي

میں اپنٹی قوم ناں رات تہاڑی (تیرا دین در) بلایو ؛ ور میرا بلانٹ ناں ویہہ ہور زیادہ

إِلَّا فِرَارًا ﴿۶﴾ وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا

(دور) نستا گیا ؛ تے میں جد وی انھاں ناں بلایو تانجے توں انھاں غی بخشش کردیئے انھاں نے

أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصَرُّوا

اپنٹیں انگلیں اپنٹاں کناں ماں دے لیں تے اپنٹے اپر کپڑا پلہیٹ لیا تے ضد ور اڑ گیا

وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا ﴿۷﴾ ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ﴿۸﴾

اور انھاں نے حدوں بدھ تکبر کیو ؛ فر میں ویہہ اُچیں اُچیں بلایا ؛

ہلاک کر غے انھاں تیں بہتر لوک پیدا کر سکاں ! یہ کسے را مھارا قابو تیں باہر نیہنہ کیونجے مشرق مغرب سب مھارا ہی قبضہ ماں ہیں فر مھارو مجرم نس غے کت چھپ سکے یا اس ناں پناہ کت لبھ سکے ! تے جد اللہ انھاں ناں دنیا ماں ملیامیٹ کر غے ات دوجاں لوکاں ناں پیدا کر سکے فر اس واسطے مرن تیں بعد دوبارہ پیدا کرن ماں کے مشکل ہے۔ ! جس غو یہ مخول بنٹانویں۔

(۱۲) سورت غا آخر ماں اللہ مشرکاں ناں سخت درڑ غے نبی پاک ﷺ ناں فرماوے کہ جے یہ اتنوں کجھ سمجھانٹ تیں بعد باز نہ آویں تاں تم انھاں واسطے دلگیر نہ ہو، تم اپنٹوں دعوت غو کم کرتا جاؤ ! تے انھاں ناں یہ ہی ٹھٹھ اور کھیڈ کرن دیوات توڑی کہ وہ عذاب غو قیامت آلو تہاڑو آجئے جس غو انھاں نال وعدو کیو جار ہیو ہے تے جس تیں یہ ڈرایا جار ہیا ہیں جد یہ اپنٹی قبراں تیں نکل غے محشر غا مدان در اسرا دوڑتا ویں غا جس را پچاری اپنٹاں بتاں در دوڑتا جیں انھاں غیں اکھ شرم غی وجہ تیں زمین ناں لگی وی ویں غیں تے منہ ور ذلالت غی کلخ چڑھی وی وہے غی فر انھاں ناں پتو لگے غو جے اسے تہاڑا واسطے ہمنٹاں دنیا ماں فرمایو جئے تھو جس ناں ہم منٹ واسطے تیار نیہنہ تھا۔ نُصُبٌ بتاں غی اس جگہ ناں کہیو جئے تھو جت مشرک چڑھاوا چاھڑیں تھا اردو آلا اس غو ترجموں تھان تے استھان کریں تے اس بُتی ناں وی کہیو جئے جس ناں دوڑن آلا شرط ور دوڑ غے ہتھ لانویں۔

(۱) اس سورت پاک ماں منڈ تیں لے غے اخیر توڑی حضرت نوحؑ غو ذکر ہے جے انھاں نے اپنٹی نافرمان گمراہ قوم ناں کس را دین غی دعوت دتی تے اس رستہ ماں ساڈا نو سو سال توڑی کتنی محنت تے جہدی کی، اور کس کس ٹھنگ ناں اس گمراہ قوم ناں خدا غا سچا دین در بلایو، فر قوم غی طرفوں کسیں کسیں مصیبت، اوکھت تے پریشانیں جھلیں تے چھیکڑ جد اللہ تعالیٰ نے ہی فرما دتو کہ ہُنٹ انھاں بچوں کسے ناں ایمان غی دولت نصیب نیہنہ ہوسے فر انھاں ور خدائی عذاب واسطے کس را بد دعا کی تے ویہہ کس را خدائی عذاب ناں ملیامیٹ ہو گیا ! یہ ساریں گل اس سورت پاک ماں بیان ہوئی ہیں اسے گلوں اس غو ناں ہی ''سورت نوحؑ'' ہے۔ جن نبیاں غو ذکر قرآن ماں آیو ہے یا جنھاں غا تفصیلی حالات صحیح تاریخ ماں موجود ہیں انھاں ماں حضرت آدمؑ تیں بعد نوحؑ پہلا پیغمبر ہیں، انھاں غی نافرمان قوم نے ہی دنیا ماں سب تیں مہرے شرک غی پات پٹی تھی، جس غے خلاف تبلیغ واسطے اللہ نے حضرت نوحؑ مبعوث فرمایا تھا، انھاں غی قوم عراق غا علاقہ ماں آباد تھی تے قرآن غا انداز تیں مفسر حضرات یوہ ہی انداز ولانویں جے اس ویلے توڑی اجوں انسانی آبادی زیادہ دنیا ماں نیہنہ کھنڈی تھی، بس اتنی ہی آبادی تھی جھڑی ایمان آلاں غی اک نکی جئی جماعت ناں چھوڑ غے باقی سب اس طوفان ماں غرق ہو گئی تھی، جھڑو حضرت نوحؑ غی بد دعا ور آیو تھو۔ اللہ نے یوہ تفصیلی بیان اپنٹی کتاب ماں نازل فرمایو، کیونجے اس ماں رحمت عالم ﷺ واسطے تے مومناں واسطے تسلی اور دل غا سکون غی گل وی ہے کہ مکہ غا مشرک وی حضرت غی مخالفت ماں وہ سب کجھ کر رہیا تھا جھڑو نوحؑ غی قوم نے اپنٹاں پیغمبر ناں ستانٹ واسطے کیو تھو، تے اس ماں مشرکاں واسطے سخت درڑوی ہے جے اگر تم باز نہ آیا تاں تم وی اس نافرمان قوم ہاروں ہی ملیامیٹ ہو جیں غا۔

(۲) یعنی نوحؑ اس گلوں چلایا تانجے ویہہ اپنٹی قوم ناں اس تیں پہلاں کفر شرک غا نتیجہ تیں ڈرانویں کہ انھاں ور انھاں غی بد عملیاں غی وجہ تیں دنیا ماں طوفان غو تے آخرت ماں جہنم غو دردناک عذاب نہ آجئے۔

(۳) حضرت نوحؑ نے اپنٹی قوم ناں ترے گلاں در بلایو اک یاہ کہ تم نیٹش اک اللہ تعالیٰ ہی غی عبادت کرو اس غی عبادت ماں کسے طرح غی شرک نہ کرو، تے دوجی یاہ جے تم اللہ تعالیٰ تیں ہی ڈرو اس تیں ڈرڈر غے نافرمانی تے گنہگاری غو رستو چھوڑ دیو تے فرمانبرداری اور تقوٰی پرہیزگاری غو رستو اختیار کر لیو، اور تیجی گل یاہ جے میرو کہنٹو منٹوں کیونجے ہوں اللہ غو پیغمبر ہوں، ہوں ہی تمنٹاں اس غی فرمانبرداری غو رستو دس سکوں، ان ترھیاں گلاں غا بدلہ ماں کے لبھے غو ! فرمایو اللہ تھارا پشلا گناہ معاف فرما دیئے غو تے نافرمانیاں غی وجہ تیں جھڑو عذاب آوے لگو وہ ٹلٹ جئے غو فر وہ تمنٹاں

ثُمَّ اِنِّیْٓ اَعْلَنْتُ لَهُمْ وَاَسْرَرْتُ لَهُمْ اِسْرَارًا ﴿۹﴾ فَقُلْتُ

فر میں انھاں ناں کھلم کھلاّ وی سمجھایو تے بلیں بلیں خفیہ طور وی ؛ تے میں کہیو جے

اسْتَغْفِرُوْا رَبَّكُمْ اِنَّهٗ كَانَ غَفَّارًا ﴿۱۰﴾ يُّرْسِلِ السَّمَاۗءَ

تم اپنّاں رب کولّوں گناہ بخشواؤ بیشک وہ بڑو بخشنہارو ہے (۴) وہ تھارے اپر اسمان تیں

عَلَيْكُمْ مِّدْرَارًا ﴿۱۱﴾ وَّيُمْدِدْكُمْ بِاَمْوَالٍ وَّبَنِيْنَ وَيَجْعَلْ

خوب بدل برہا وے غو ؛ تے تمنّاں مالّ اور اولاد ماں خوب باھدو دیئے غو تے وہ تھارا

لَّكُمْ جَنّٰتٍ وَّيَجْعَلْ لَّكُمْ اَنْهٰرًا ﴿۱۲﴾ مَا لَكُمْ لَا تَرْجُوْنَ لِلّٰهِ

واسطے باغ پیدا کر دیئے غو اور تھارا واسطے نہر چلا دیئے غو (۵) تمنّاں کے ہووو! تم اللہ تعالیٰ غی عظمت

وَقَارًا ﴿۱۳﴾ وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا ﴿۱۴﴾ اَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ

غوعقیدو نیہنہ رکھتا؛ حالانکہ اس نے تم طرح طرح غی حالتاں ماں پیدا کیا (٦) کیوں! تم دیکھتا نیہنہ! اللہ تعالیٰ نے ہیٹھ

اللّٰهُ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ طِبَاقًا ﴿۱۵﴾ وَّجَعَلَ الْقَمَرَ فِيْهِنَّ نُوْرًا

اپر کس را ست اسمان پیدا کیا ہیں ؛ تے انھاں ماں چنّ ناں لوء آلو بنّایو

وَّجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿۱۶﴾ وَاللّٰهُ اَنْۢبَتَكُمْ مِّنَ الْاَرْضِ

تے دیہنہ ناں (بلّتو) دیو بنّایو ؛ تے اللہ تعالیٰ نے ہی تم زمین بچوں خاص طریقہ نالّ

نَبَاتًا ﴿۱۷﴾ ثُمَّ يُعِيْدُكُمْ فِيْهَا وَيُخْرِجُكُمْ اِخْرَاجًا ﴿۱۸﴾ وَاللّٰهُ

پیدا کیا؛ فر وہ تمنّاں فر اسے ماں پھیر چھوڑے تے وہ ہی تمنّاں (اس بچوں) باہر کڈّے غو (۷) تے اللہ تعالیٰ

جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ بِسَاطًا ﴿۱۹﴾ لِّتَسْلُكُوْا مِنْهَا سُبُلًا

نے ہی تھارا واسطے زمین ناں فرش بنّایو ہے ؛ تانجے تم اس غاں کھلاں رستاں ماں

فِجَاجًا ﴿۲۰﴾ قَالَ نُوْحٌ رَّبِّ اِنَّهُمْ عَصَوْنِيْ وَاتَّبَعُوْا مَنْ لَّمْ

ٹریں پھریں (۸) نوحؑ نے عرض کی: میریا ربا! بیشک انھاں نے میرو کہنّو نیہنہ منیوں تے اساں لوکاں پچھے چلّیا جتھاں

يَزِدْهُ مَالُهٗ وَوَلَدُهٗٓ اِلَّا خَسَارًا ﴿۲۱﴾ وَمَكَرُوْا مَكْرًا كُبَّارًا ﴿۲۲﴾

غا مالّ تے اولاد نے انھاں غا نقصان ماں ہی باہدو کیو ؛ تے انھاں نے بڑیں بڑیں چال کھیڈیں (۹)

اک مدت توڑی زندگی دیدیئے غو یعنی جہڑی تھاری اپنّی عمر ہے تم واہ مدت پوری کریں غا تے اس تیں پہلاں عذاب نالّ ہلاک نیہنہ ہوسیں ہاں! جد موت غو وہ معین وقت آ جئے غو فر تے اک پَل کوئے اگے پچھے نیہنہ ہوسکسے، تے جے تم ایمان نہ لیایا تاں خدا غو عذاب کسے را نیہنہ ٹلّ سے، تے تم سب ہلاک ہوجئیں غا، آخر ماں فرمایو: جیکدے تمنّاں سمجھ وہے تاں یہ گل واقعہ ہی منّن تے عمل کرن غے قابل ہیں۔ مفسراں غی اک بڑی جماعت نے اس آیت تیں یاہ دلیل نوڑی ہے جے حضرت نوحؑ غی قوم واسطے خدا غی تقدیر ماں یاہی گل لکھی وی تھی کہ جے یہ ایمان لیانویں غا تاں اپنّی اپنّی لکھی وی عمر پوری کریں غا تے جے ایمان نیہنہ لیاسیں تاں وقت تیں پہلاں ہی طوفان نالّ مرجیں غا، اس آیت ماں اسے غو ذکر ہے، یہ حضرات ان حدیثاں غو وی یوہ ہی مطلب بیان کریں جتھاں ماں یوہ ذکر ہے جے فلانّوں فلانّوں نیک عمل کرن نالّ عمر ماں باہدو ہوجئے قاضی ثناء اللہؒ نے اپنّی مشہور تفسیر مظہری ماں یاہی تفسیر کی ہے، ور دو جا بزرگ فرمانویں جے عمر ماں باھدا غو مطلب برکت ہونّی ہے یعنی تھوڑی عمر ماں متا عمل تے بڑا کم غی توفیق! شاہ ولی اللہؒ غا صاحبزادہ شاہ عبدالقادرؒ نے اس آیت غی اس را تفسیر کی ہے کہ جے تم ایمان لیانویں غا تاں دنیا تباہی تیں بچ جئے غی تے انسان قیامت غا تہاڑا توڑی ات رہینہ غا نیہنہ تے اے ہُنّ ہی سارا ملیا میٹ ہوجیں غا فر جد طوفان آیو تاں سارا لوک ختم ہو جاتا ور حضرت نوحؑ غی برکت نالّ ایمان آلاّں غی اک نکی جئی جماعت بچ گئی جس غے ذریعہ فر انسانی بستی بس گئی (موضح)

(۴) حضرت نوحؑ نے ساڈانوں سو سال توڑی بچ پیار محبت نالّ دین غی دعوت دتی جس را کہ سورت عنکبوت ۱۴/ ماں گذر گیو ہے، تے اس عرصہ ماں بچ اکھت تے مصیبت جھلّیں، قوم نے رج غے ستایا ور ایمان نکی جئی خوش نصیباں غی ایکنّ جماعت تیں بجنّ کسے ناں نصیب نیہنہ ہووو فر جد و یہہ اس نافرمان قوم دروں سروں ہی نا امید ہو گیا اس تیں بعد انھاں نے اپنّاں مالک غی بارگاہ ماں یاہ دوخواست کی جے ربا! میں تیرا حکم ماں کائے کوتاہی نیہنہ کی، اتنی لمی مدت توڑی میں رات تہاڑی اک کر چھوڑی اور تہاڑی غی لوء ماں تے رات غی انھیر ی ماں کوئے وقت نیہنہ چھوڑیو جد میں انھاں ناں تیرا دین در نیہنہ بلایو ور نتیجو یوہ نکلیو کہ جتناں جتناں میں دل غا درد نالّ دین در بلایا یہ ہور ہور دور نستا رہیا سگوں ہوں جد وی انھاں ناں تیرا دین غی دعوت دینّ واسطے کھلّو ہووو انھاں نے اپنّاں کناں ماں انگلیں رکھلیں تانجے میری گل کنیں ہی نہ پوے اتنوں ہی نیہنہ بلکہ اپنّاں منہ چادراں نالّ ٹھک لیا جے نہ کائے گل سنّ سکیں نہ میرے منہ لگیں جے میری گل منّی پُوے بس اپنّی ضد تے جہالت ور ڈٹ غے کھلّ گیا اور اسی آکڑ تے تکبر ور آ گیا جس نے یہ تیرا دین اگے نمن دتا میں تے انھاں غا مجمع ماں جا جا غے اُچیں اُچیں اعلان کر غے وی انھاں ناں تیرو سنیو پہچایو تے کنی کنی ملاقات کر غے بلّیں بلّیں وی تیرا دین غی گل کئی جے تم ایمان قبول کر لیو تے اپنّاں گناہاں غی بخشش منگو وہ بڑو بخشن ہارو ہے جیکر تم اتنی مافرمانیاں تیں بعد ہُنّ وی اس غا بُوآ ناں ٹھکوریں غا تاں وہ پشلا سارا گناہ معاف کر دیئے غو۔

(۵) یعنی ایمان قبول کرن نالّ چھڑ و عذاب ہی نیہنہ ٹلّ سے تے جنت غی نعمت ہی نیہنہ لبھسیں سگوں توبہ غی برکت سنگ رحمت غا بدّ ل ، مال، اولاد، باغ فصل تے پانّیاں غیں یہ دنیا وی نعمت وی عطا ویں غیں۔ یاہ گل قرآن پاک ماں کئیں جگہیں بیان ہوئی ہے جے اللہ غی نافرمانیاں ور کئیں واری آخرت غا عذاب تیں علاوہ دنیا ماں کالّ، روڑا وغیرہ جسیں عام مصیبت وی آویں تے اس غی فرمانبرداری ور دنیا ناں دل غا سکون، تسلی، اطمینان تیں علاوہ یہ نعمت وی عطا ویں اسے گلوں حضرت عمرؓ حضرت حسن بصریؒ وغیرہ بزرگ کالّ، روڑا، مالّ، فصل غا نقصان وغیرہ ہر اک تکلیف ماں گناہاں تیں توبہ کرن غی تلقین تے تاکید فرمانویں تھا۔ (کشاف، ابن کثیر)

(٦) یعنی تم اللہ تعالیٰ غی عظمت تے اس غا وقار غو عقیدو کیوں نیہنہ رکھتا تے اس غا جلال، جبروت اور عظمت غو خیال کر غے اس غی نافرمانیاں تیں کیوں نیہنہ باز آتا تے ان بے حیثیت چیزاں ناں اس غی خدائی ماں کیوں شریک کریں! حالانکہ اس نے تم کئیں کئیں ٹھنگ نالّ پیدا کیا ہیں، پہلاں نطفہ، فر رت غی پھٹی، فر ماس غی بوٹی وغیرہ کتناں دوراں تیں گذار غے تم دل، دماغ، عقل ہوش

آلیٰ یاہ مخلوق بنّا یا ہیں فرتم اس غوشکر کیوں نیہنہ کرتا!۔

(۷) یعنی تم خدا غی قدرتاں ور کیوں نیہنہ غور کرتا، تم ہٹھ اپر بنّیا واں یہ ست اسمان تے اسمانی نظام ماں چمکتا چن اور دیہنہ غا اس بلّتا دیا ور کیوں نیہنہ غور کرتا یہ سارا اسے غی قدرت غا نظارا ہیں فر کیوں! اسی قدرت آلّا خدا غے برابر تے اس غی خدائی ماں شریک یہ پتھر ہوسکیں؟! اپناں وجود ور ہی غور کرو! کس را اللہ اپنّی قدرت نالّ تمناں زمین تیں پیدا کر دیئے کہ اسیں چیز زمین تیں پیدا کرے جھاں غے ذریعہ وہ نطفو بنّے جس غے ذریعہ انسانی پیدائش غو سلسلو چلے تے جد انسان غی زندگی غو سفر گہنڈے آ لگے تاں وہ انسان ناں فر اسے زمین ماں واپس کر دیئے تے وہ ہی قیامت غے تہاڑے فر اسے مٹی تیں انسان ناں دوھری واری پیدا کرے غو۔

وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا

تے انھاں نے کہیو جے تم اپناں معبوداں ناں کدے نہ چھوڑیو اور تم ود ناں تے سواع ناں

وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا ﴿٢٣﴾ وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا ۖ وَلَا

تے یغوث ناں تے یعوق ناں اور نسر ناں کدے نہ چھوڑیو (۱۰) تے انھاں نے مچ لوک گمراہ کر چھوڑیا (۱۱) تے

تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا ﴿٢٤﴾ مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا

ربا! (ہُنّ) توں انھاں ظالماں غی گمراہی ماں ہور بابدو کر دے؛ (چھیکڑ) ویہہ اپناں گناہاں غی وجہ تیں غرق کر دتا گیا فر

نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا ﴿٢٥﴾ وَقَالَ

اگ ماں داخل کر دتا گیا، تے اللہ تعالیٰ تیں بچنّ انھاں ناں کوئے اپنّوں مددگار نیہنہ لبھو؛ تے نوحؑ نے

نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾

دعا کی : ربا ! توں زمین ور کافراں بچوں اک وی بسنیک نہ چھوڑ !

إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا

جے تیں ویہہ چھوڑیا تاں ویہہ تیراں بنداں ناں ضرور گمراہ کریں غا تے انھاں تیں جہڑی وی اولاد پیدا وہے غی وہ نافرمان

كَفَّارًا ﴿٢٧﴾ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ

کافر ہی وہے غی (۱۲) ربا! توں بخشش فرمادے! میری تے میراماں باپ غی تے ہر اس آدمی غی جہڑو مومن ہو غے میرا گھر

مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا ﴿٢٨﴾

ماں آوے، تے ساراں مومن مرداں غی، تے مومن کالسریاں غی تے ظالماں واسطے بربادی ماں ہور بابدو کر دے (۱۳)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

سورت جن مکی ہے ﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں نالّ جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے﴾ تے اس ماں اٹھائی آیت ہیں

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا

(۱) تم فرمادیو: مناں وحی آئی ہے جے جناں غی ایکنّ جماعت نے (قرآن) سنّیوں فر انھاں نے کہیو ہم نے اک عجیب قرآن

قُرْآنًا عَجَبًا ﴿١﴾ يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ ۖ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا ﴿٢﴾

سنّیوں ہے، جہڑو ہدایت غو رستو دسّے فر ہم اس ور ایمان لے آیا، تے ہم کدے اپناں رب نالّ کسے ناں شریک نیہنہ کرساں

(۸) یعنی جس را فرش ور انسان سُوے، بیسے، ٹرے اسے را یاہ زمین اللہ نے فرش بنّا دتی ہے تے اس ماں ایکنّ جگہ تیں دوجی جگہ جان جُگا قدرتی رستا بنّا دتا ہیں کہ انسان اس ور ارام کرے، دوڑے تے دل کرے تاں قدرتی رستاں غے ذریعہ ساری دنیا غو سیل کرے۔

(۹) حضرت نوحؑ عام عوام غی شکایت کریں جے ربا! ان لوکاں نے میری اتنی زیادہ دلی ہمدردی غے باوجود میری گل تے نیہنہ منی وران کھڑ پینچاں، مقدماں تے مالداراں غی گل منی جھاں غا مالّ تے اولاد نے انھاں ناں کجھ فائدو نیہنہ دتو بلکہ اسے مالّ دولت تے ٹلّ غا مان ور پھٹ غے انھاں نے اپنّی دنیا آخرت دوے جہان برباد کیا، فر مالدار لیڈراں تے مقدماں نے ان لوکاں ناں بیوقوف بنّان تے گمراہ کر غے اپنّے پچھے رکھنّ واسطے بڑا بڑا مکر تے پھند کیا، ان مالدار، مقدماں نے عام لوکاں ناں حضرت نوحؑ تیں دور رکھنّ واسطے بڑا بڑا فریب تے پھند کیا تھا تانجے لوک ہدایت غا رستہ ور نہ لگ جیں تے مھاری کرسی نہ کھسک جیئے انھاں بچوں اک مکر غو تے اگلی آیت ماں ہی ذکر ہے باقی واسطے تکو! سورت ہود/۲۷ سورت مومنون/۲۴، ۲۵، سورت اعراف/۶۳ غی تفسیر۔

(۱۰) یعنی اس نافرمان قوم غا مقدم تے لیڈر لوکاں ناں وصیت کریں تھا جے خبردار!! کدے نوحؑ غا سکھالاّ ماں آ غے باپ دادا غو رستو نہ چھوڑیو، اپناں ساراں خداں غو پلّو تغڑا ہو غے نوڑ لیو خاصکر غے "ودّ، سواع، یغوث، یعوق، تے نسر ان پنجاں خداں ناں تے چھوڑیو ہی نہ! بخاری شریف ماں ہے جے یہ پنجے پرانا زمانہ غا نیک تے بزرگ بندا تھا، جھاں غی وفات تیں بعد لوکاں نے پہلاں شیطان غا سکھالاّ ور انھاں غیں تصویر بنّائیں فر بلّیں بلّیں گذرتا وقت نالّ انھاں غیں مورتیں بنّیں، فر لوک انھاں غی پوجا کرن لگ گیا جے یہ اللہ اگے سفارش کر غے مھارا کم بنّا چھوڑیں غا چھیکڑ یہ خدائی توڑی پُج گیا ابن ابی حاتم تے امام بغویؒ وغیرہ غی روایت نالّ مفسراں نے اس واقعہ غی بڑی تفصیل لکھی ہے ور کمال یوہ ہے کہ ان مشرکاں غو بیڑ و غرق ہونّ تیں بعد فر عرب ماں ان بتاں غو رواج ہو گیو، جد رحمت عالم ﷺ دنیا ماں تشریف لیایا اس ویلّے کئیاں لوکاں غو ناں ہی عبدوُدّ تے عبد یغوث وغیرہ رکھیو وتھو بلکہ کئیاں قبیلاں نے اسے ناں غی مورتیں بنائی وی تھیں تے انھاں غی پوجا کر رہیا تھا، ابن کثیر ماں ہے جے ود ناں قبیلو کلب، سواع ناں ہذیل، یغوث ناں بنی عطیف، یعوق ناں ہمدان، تے نسر ناں ذوالکلاع وغیرہ قبیلہ پوجیں تھا، شاہ عبدالعزیزؒ غی تحقیق ہے جے ہندوستان ماں جہڑا پنج بڑا معبود منیاں جیں یوہ خیال وی اُتوں ہی آیو ہے (تفسیر عزیزی)

(۱۱) یعنی ان مقدماں نے مچ لوک گمراہ کر چھوڑیا تے کجھ حضرات نے اس راوی تفسیر کی ہے جے ان بتاں غی وجہ تیں مچ لوک گمراہ ہو گیا ہیں۔

(۱۲) حضرت نوحؑ نے یاہ بددعا اس ویلّے کی تھی جد آپے اللہ تعالیٰ نے وحی غے ذریعہ انھاں ناں دس چھوڑیو تھو جے ہُنّ اس نافرمان قوم بچوں کسے بشر ناں ایمان نصیب نیہنہ ہوسے جس را کہ سورت ہود/۳۶ ماں ہے فر انھاں نے یاہ بددعا کی جے ربا! ہدایت تے انھاں نے قبول نیہنہ کی ہُنّ ہور گمراہ کرتا نجے یہ اُکّل پٹ بہلا اُکلّیں تے دنیا ان اُکّل پٹاں تیں پاک وہے تے انھاں بچوں کسے ناں بستو نہ چھوڑ! کیونجے جہڑو وی جیتو رہیو وہ فر یاہی پٹی پڑھاوے غو تے دنیا ناں کفر شرک غے رستے ہی لاوے غو اللہ نے فرمایو: فر انھاں غاں گناہاں غی وجہ تیں ویہہ غرق ہو وا ور کسے باطل معبود نے انھاں غی کجھ مدد نیہنہ کی۔ تے دنیا غا اس

عذاب تیں بعد وی جان نیہنہ چھٹی بلکہ انھاں غیں روح برزخ غا عذاب ماں سٹیں گئیں، باقی آخرت غو اصل عذاب تے اجوں باقی ہی ہے، پتو لگو جے جد کسے غی ہدایت غی کائے امید نہ رہ، تے اس غا وجود تیں دنیا غو پاک ہو جانوں ہی بہتر وہے اور انساناں غو مجموعی فائدو بد دعا ماں ہی وہے فراساں لوکاں واسطے بد دعا کرنی وی نبیاں غی سنت ہے جس را کہ حضرت موسیٰؑ نے فرعونیاں واسطے بد دعا فرمائی تھی دیکھو سورت یونس ۸۸ بلکہ رحمت عالم ﷺ نے ابولہب غا پوت واسطے بد دعا فرمائی، ایران غا بادشاہ پرویز واسطے بد دعا فرمائی، مکہ غا مشرکاں واسطے کالٗ غی بد دعا فرمائی تا نجے انھاں غی آکڑ پھّجے تے ویہہ خدا غا دین در نیواں ویں، جن لوکاں نے انہتر صحابہ تھو کھاناں شہید کیا تھا انھاں واسطے سویرے غی نماز ماں رکوع تیں کھلّاں ہو غے بد دعا فرمائی اج مچ سارا لوک کافراں ناں خوش کرن واسطے یہ حقیقت چھپانٗ غی کوشش کر رہیا ہیں۔

وَأَنَّهُ تَعَالَىٰ جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا ۝٣

تے مھارا رب غی شان بہت اُچی ہے اس نے نہ تے کائے اپنٹی بیوی بنا ئی ہے تے نہ اولاد ! (۲)

وَأَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا ۝٤ وَأَنَّا

تے انھاں نے یاہ گل وی کہئی جے مھارا کجھ بے وقوف اللہ غا بارہ ماں حدوں بدھی وی گل کہنہ تھا؛ اور ہم تے

ظَنَنَّا أَنْ لَنْ تَقُولَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ۝٥

یاہی سمجھاں تھا جے انسان تے جنات کدے اللہ تعالیٰ غا بارہ ماں چھوٹھی گل نیہنہ کہہ سیں (۳)

وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ

تے یاہ گل وی تھی جے انساناں بچوں کُوئی لوک جناں بچوں کسے کسے کولوں پناہ منگیں

الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا ۝٦ وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ أَنْ

ویں تھا اس را انساناں نے ویہہ ہور بد دماغ کر چھوڑیا (۴) تے انساناں نے وی تھارا ہاروں یوہ خیال کر لیو تھو جے

لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَدًا ۝٧ وَأَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا

اللہ تعالیٰ کسے ناں دوبارہ زنداں نیہنہ کرسیں (۵) تے ہم نٗے اسمان ناں پھلوریو فر ہم نٗے دیکھیو جے وہ

مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا ۝٨ وَأَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا

سخت پَہریداراں تے انگاراں ناںٗ پَہریوو ہے ؛ تے ہم اسمان غی کییں جگہیں گل سنن

مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا ۝٩

واسطے بیساں واں تھا ، ور ہُنٗ جھڑو وی کن لاوے اس ناں اک انگارو اپنٹی تاڑ ماں لبھے ؛

وَأَنَّا لَا نَدْرِي أَشَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ

تے ہم نیہنہ جانٹا جے زمین آلاں ور کائے مصیبت کھلّنٗ غو ارادو ہے یا انھاں غو رب انھاں ناں

رَبُّهُمْ رَشَدًا ۝١٠ وَأَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذَٰلِكَ

ہدایت دینٹی چاہوے (۶) تے مھارا بچوں کجھ تے واقعہ ہی نیکوکار ہیں ور کجھ دُوئی طرح غا ہیں

كُنَّا طَرَائِقَ قِدَدًا ۝١١ وَأَنَّا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي

ہم کئی کئی رستاں ور ہاں ؛ تے ہم نٗے یقین کر لیو ہے جے ہم کدے وی زمین ماں اللہ تعالیٰ غا قابو تیں باہر

(۱۳) مشرکاں غی بد دعا غے ناںٗ ناںٗ اپناں واسطے تے اپناں دور غاں مومناں واسطے فر قیامت تو ڑی آنٗ آلا ہر اک مومن مرد تے کاںسری واسطے بخشش تے مغفرت غی دعا فرما رہیا ہیں۔ خدایا توں اپناں پیارا نبی غی دعا غے صدقے اپناں اس گنہگار بندہ غی وی بخشش فرما دے۔

(۱) اس سورت پاک ماں جناں غا قرآن سنٗ غے ایمان قبول کرن فر اپنٹی قوم ماں جا غے دین غی دعوت دین، تے اپنٹی گمراہی غیں وجہ بیان کرن غو ذکر ہوو ہے اسے گلوں سورت پاک غو ناں ''سورت جن'' ہے یہ گل مکہ غا مشرکاں ناں بلکہ دنیا غا ہر اک نافرمان ناں سنائیں گئیں ہیں، جے دیکھو جناں جسی سرکش قوم غو دل وی اکو واری قرآن سنٗ غے کس را نرم ہو گیو جے ویہہ ایمان لیانٗ ور مجبور ہو گیا فر کسا بد قسمت ہیں ویہہ لوک جھڑا رات تہاڑی قرآن سُنٹیں ورنہ انھاں غا دل نرم ویں تے نہ ایمان نصیب وہے جناں غا قرآن سنن غو یوہ قصو جس را کہ سورت احقاف ۳۰ غی تفسیر ماں گذر گیو ہے، اس ویلٗے غو ہے جد نبوت تیں دسویں سال رحمت عالم ﷺ طائف تشریف لے گیا تھا، فر طائف غاں لوکاں غی نافرمانی ور واپس مکہ در آتاں ''نخلہ'' ناں غی جگہ ماں سویرے غی یا تہجد غی نماز ماں قرآن غی تلاوت فرما رہیا تھا جھڑی جناں غی ایکنٗ جماعت نے سنٗ لی جھڑا آپے اسے چیز غی لوڑ ماں نکلیا تھا جے دنیا ماں وہ کہڑو خاص واقعو پیش آ گیو ہے جس غی وجہ تیں جناں غا اسمان در جانٗ ور پابندی لگ گئی ہے، فر جد انھاں نے حضرت غی زبانی قرآن غی تلاوت سنٹی ویہہ ایکنٗ دوجا ناں قسم کر کر غے کہنٗ لگا جے بس یاہی واہ وجہ ہے اللہ نے دنیا غی ہدایت واسطے اپناں یہ پیغمبر چلّایا ہیں تے انھاں ور اپنٹوں یوہ کلام نازل فرمایو ہے اسے کر غے اسمان ور مھارا اکنسولانٗ ور پابندی لگ گئی ہے یہ جن اتے ایمان لے آیا، تے فر اپنٹی قوم ناں وی اس غی تبلیغ کرن لگا حضرت ابن عباسؓ غی روایت غے مطابق نبی پاک ﷺ ناں اُسویلٗے جناں غا آنٗ تے قرآن سنٗ غو پتو نیہنہ لگو تھو بعد ماں اللہ نے وحی کر غے اس غی خبر دتی (دلائل النبوۃ، ابن کثیر وغیرہ) ہاں! اس تیں بعد تے جناں غا مچ وفد حضرت غی خدمت ماں حاضر ہوا تے حضرت نے وی انھاں ناں دین غی دعوت دتی جس را کہ سورت احقاف غی تفسیر ماں گذر گیو ہے۔ جمہور مفسراں غو خیال ہے جے سورت احقاف ماں جس واقعہ غو ذکر ہے وہ تے سورت جن غو یہ دوئے اِکّو وقت غا یعنی طائف تیں واپس مڑتاں نخلہ غا واقعہ ہیں جس ناں حضرت عبداللہ ابن عباسؓ غی روایت ماں جھڑی بخاری، مسلم، ترمذی وغیرہ ماں ہے اس را بیان کیو ہے جے حضرت مکہ تیں عکاظ ناں غا بزار در جاتاں نخلہ ماں سویر غی نماز پڑھ رہیا تھا۔ ور کجھ اک حضرات غو یوہ خیال ہے جے طائف تیں واپس آتاں جناں نے جھڑی تلاوت سنٹی تھی اس غو ذکر سورت احقاف ماں ہے، تے حضرت ابن عباسؓ غی روایت غو عکاظ در جاتاں تلاوت فرمان غو یوہ دو جو قصو ہے جس غو ذکرات سورت جن ماں ہور ہیو ہے، واللہ اعلم، حافظ ابن کثیرؒ نے وی سورت احقاف غی تفسیر ماں یوہ خیال ظاہر کیو ہے جے حضرت ابن عباسؓ غی روایت نبوت غا ابتدائی دور غی ہے۔

(۲) رحمت عالم ﷺ ناں حکم ہور ہیو ہے جے تم ساراں لوکاں ناں خاص کر غے ان مشرکاں ناں سنا دیو جھڑا تھاری مبارک زبان تیں گہڑی گہڑی قرآن سُنٹیں ور انھاں غا دل نیہنہ ٹٹتا، کہ میرے در اللہ نے یاہ وحی کی ہے جے جناں غی ایکنٗ جماعت نے غور ناںٗ یوہ قرآن سنٹیوں، فر سنتاں ہی انھاں غا دلاں ور اسوا اثر ہوو کہ ویہہ یاہ گل کہنٗ ور مجبور ہو گیا جے ہم نٗے پڑھیو جانٗ آلو اک اسو

عجیب کلام سنیٔوں ہے جھڑو دلاں ماں لہہ جئے ،جس غا ہدایت تے معرفت آلا مضمون ،فصاحت بلاغت ناں پَہر یاواانداز نے ہم حیرانگی ماں سٹ چھوڑیاہاں یوہ کلام سداہدایت آلا رستہ غی رہنمائی کرے تے نیکی غا طلبگار غو ہتھ نوڑ نغے اس ناں انھیر یاں تیں کڈ نغے ہدایت غی لوء ماں لیاوے ،ہمناں یوہ کلام سنڑ نغے اس غی سچائی ماں کجھ شک شبو نیہنہ رہیو لہذا ہم نے اسے غو پلّو پنڑ لیو ہے تے ہم اس ور ایمان لے آیاہاں ،ہُنڑ ہم پکا سچا دل ناں وعدو کرر ہیاہاں ، جے اج تیں بعد ہم کدے کسے ناں اپنّاں رب غو شریک نیہنہ بنا ساں ،مھارا رب غی شان مچ اُچی ہے فر اس غا بیوی بچا کدہو سکیں!!اس تیں پتو لگے جے ان جناں غو مشرک جناں غی اس جماعت ناں تعلق تھو جھڑی اللہ ناں شرک کرے تے اس غی اولاد اور بیوی منڑ تھی ۔

الْأَرْضِ وَلَن نُّعْجِزَهُ هَرَبًا ﴿١٢﴾ وَأَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَىٰ

نیہنہ جا سکتا تے نہ ہم نس نغے اس ناں عاجز کرسکاں ؛ تے ہم نے جس ویلے یاہ ہدایت غی گل سنڑ لی

آمَنَّا بِهِ ۖ فَمَن يُؤْمِن بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا

ہم فٹ اس ور ایمان لے آیا تے جھڑو اپنّاں رب ور ایمان لے آوے فر تے اس ناں نہ کسے نقصان غو ڈر رہ تے نہ

رَهَقًا ﴿١٣﴾ وَأَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ ۖ فَمَنْ

ظلم زیادتی غو ! (۷) تے مھارا ماں کجھ فرمانبردار ہیں تے کجھ ظالم ہیں ، ہاں ! جھڑو

أَسْلَمَ فَأُولَٰئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا ﴿١٤﴾ وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ

مسلمان ہوگیو اس نے تے ہدایت غو رستو لوڑ لیو ؛ تے رہیا ظلم کرن آلا !

فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا ﴿١٥﴾ وَأَن لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ

ویہہ تے دوزخ غو بالن بنّیں غا (۸) تے (اے نبیؐ یاہ وی فرمادیو) کہ جے لوک سدا رستہ ور رہتا

لَأَسْقَيْنَاهُم مَّاءً غَدَقًا ﴿١٦﴾ لِّنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ۚ وَمَن يُعْرِضْ

تاں ہم انھاں ناں رج نغے پانٔی پیالّتا؛ تانجے ہم اس ماں انھاں غی ازمائش کراں، تے جھڑو اپنّاں رب

عَن ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا ﴿١٧﴾ وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ

غی یاد تیں منہ پھیر لیئے غو اللہ اس ناں سخت عذاب ماں سٹے غو (۹) اور مسیت تے

لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا ﴿١٨﴾ وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ

اللہ ہی غی ہیں لہذا اللہ تعالیٰ ناں کسے غی عبادت نہ کرو(۱۰) تے جسویلے اللہ غا بندہ (محمدؐ) اس غی عبادت واسطے

يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا ﴿١٩﴾ قُلْ إِنَّمَا أَدْعُو

کھلّا ویں تاں کافر انھاں ور پہیڑلاں ورآ جیں (۱۱) (اے نبیؐ) تم فرمادیو : ہوں تے بس اپنّاں رب ہی غی عبادت

رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا ﴿٢٠﴾ قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا

کروں تے ہوں اس ناں کسے ناں شریک نیہنہ کرتو؛ تم فرمادیو جے مناں نہ تے تھارا واسطے کسے نقصان غو اختیار ہے

وَلَا رَشَدًا ﴿٢١﴾ قُلْ إِنِّي لَن يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ

تے نہ ہدایت دینڑ غو ؛ تم فرماد یو : مناں اللہ تعالیٰ تیں یقیناً کوئے نیہنہ بچا سکتو

(۳) اتوں جنّ اپنّی پچھلی گمراہی غی وجہ بیان کر رہیا ہیں ، جے مھارے بچوں کجھ بیوقوف مذہبی مقدم بنّیا وا اللہ تعالیٰ غا بارہ ماں یہ بیہودیں گل کریں تھا جے اس غا بیوی بچا ہیں، اُواں ہمناں اس گل غو یقین تھو جے کوئے انسان یا جن اللہ تعالیٰ ور اسا کوڑ مارن غی جرأت کدے نیہنہ کرسے ، اسے گلوں ہم ان چھوٹھاں پخنڈ یاں غی گل من نغے گمراہ ہوگیا تے ہم نے وی اسا بیہودہ عقیدہ بنا لیا ور اج قرآن سنڑ نغے پتو لگو جے یہ ظالم سارا کوڑ ہی مار رہیا تھا۔ کجھ حضرات نے ’’بیوقوف‘‘ تیں مراد ابلیس لیو ہے۔

(۴) یعنی مھاری گمراہی ماں ہور باھد واس گل نے کیو جے کجھ انسان کجھ جناں کولوں مدد منگنڑ تے انھاں غی پناہ نوڑن لگ گیا فر جد جناں نے دیکھیو جے جھڑو دنیا ماں اشرف المخلوقات تے زمین غو خلیفو بنڑ نغے آیو تھو، وہ ہی مھارے تیں ڈرن لگ گیو ہے تے مھارے کولوں پناہ پنڑن لگ گیو ہے فر ویہہ ہور بد دماغ تے متکبر ہوگیا، روایتاں ماں آوے جے اسلام تیں پہلاں جہالت غا دور ماں جد کدے لوک اجاڑ تے بیابانڑ علاقاں تیں لنگیں تھا یا پڑا کریں تھا ویہہ جناں غا سردار کولوں مدد تے پناہ منگیں ویں تھا، انھاں غو خیال تھو جے اس را ویہہ جناں غی تکلیف تیں بچ جیں غا ، جناں غو سردار ہمناں اپنّی حفاظت ماں لے لیئے غو تفسیر ابن کثیر تے مظہری ماں کجھ صحابہؓ کرام غی زبانی اسلام تیں پہلاں جناں کولوں پناہ منگنڑ غا انھاں غا اپنّاں قصا وی بیان ہووا ہیں میرو اپنّوں خیال ہے اج مھارا ملک ماں جھڑا غیر مسلم یا جاہل مسلمان کجھ دریاں تے بایاں اور سراں تے لنگتا ڈریں اور اُت چڑھاوا چاھڑیں یاہ غالبًا واہی پرانی جہالت ہے کیونجے یہ لوک وی خیال کریں جے ات اسا دیو ہیں جھڑا ہمناں نقصان پہچا سکیں۔

(۵) اس آیت غی دو تفسیر کی گئیں ہیں اک یاہ جے انساناں نے وی تم جناں ہاورں یوہ خیال بنا لیو تھو کہ مرن تیں بعد کدے نہ زنداں ہونّوں ہے تے نہ زندگی غو حساب دینّوں ہے، تے دوجی یاہ جے انساناں نے وی جناں ہاروں یوہ خیال کیو وو تھو کہ اللہ تعالیٰ کدے کوئے نبی نیہنہ مبعوث فرماسے، ہُنڑ قرآن سنڑ نغے پتو لگو جے یہ دوئے خیال غلط تھا۔

(۶) یاہ ہے واہ اصل وجہ جس کرنغے جناں غی ٹولّیں ساری دنیا ماں پھر رہیٔ تھیں تے انھاں بچوں ہی اک ٹولی اپنّی خوش قسمتی ناں ات پج آئی تھی جس ناں نبی پاک ﷺ کولوں قرآن سنّوں نصیب ہوگیو تھو، واہ یاہ کہ جن نبی پاک ﷺ غی بعثت تیں پہلاں اسمان نغے کولّے کجھ جگھاں ور بیسیں تھا جت اللہ تعالیٰ غو حکم جد اپروں چلتو چلتو ات غاں فرشتاں کولّے آوے تھو تے فرشتا آپس ماں اس غو مذاکرو کریں تھا، جن اس بچوں چوری چکاری ناں کجھ کنسو لالیں تھا فر اس ناں کئیں چھوٹھ رلاّ نغے اپنّاں دوستاں کاہناں ناں سنانویں تھا تے کاہن اس ماں ہور کوڑ رلاّ نغے لوکاں ناں غیب غی خبراں غا ناں ور بیوقوف بناویں تھا، ور حضرت غی بعثت تیں بعد غا دور واسطے یہ جن کیہنہ جے ہُنڑ اسمان پَہر یداراں ناں پَہر گیو ہے تے جد وی کوئے کنسولانڑ اُفراں وہے اس ور انگار برہن لگ جیں فر کیہنہ جے ہم ناں نیہنہ پتو لگ رہیو تھو اس غو مقصد کے ہے؟ زمین آلاں ور کوئے عذاب نازل کرنوں ہے تاں اس واسطے یوہ انتظام ہور ہیو ہے یا زمین آلاں غی ہدایت غا بندو بست ہور ہیا ہیں تے وحی غی حفاظت واسطے یوہ سب کجھ ہور ھیو ہے۔ مقصد یوہ ہے کہ ہُنڑ پتو لگ گیو ہے جے یوہ سارو انتظام رحمت عالم ﷺ ورآنڑ آلی وحی غی حفاظت واسطے ہور ھیو ہے۔

(۷)جن ہدایت غی لوڑ تے ضرورت بیان کریں، جے قرآن غا نازل ہونڑ تیں پہلاں مھاراماں کجھ تے نیکو کار اللہ غا فرمانبردار تھا ور چ سارا تے اسا نیہنہ تھا اس را ہم کئی کئی رستاں ورکئی کئی فرقاں ماں بنڈیا وا تھا
یعنی کوئے فرمانبردار مومن کوئے مشرک کوئے یہودی کوئے عیسائی وغیرہ ہُنڑ قرآن آ گیو ہے جس ور ایمان لیا غے ہم سارا اک مُٹھ ہوسکاں تے نیکی غو رستو نوڑ سکاں تے جے ہم ایمان نہ لیایا تاں اپڑوں ہی
نقصان کراں غا خدا غا عذاب تیں تے ہم دنیا ماں چھپ لک غے یا نس بھج غے یا ہوا ماں اڈ غے نیہنہ بچ سکتا نہ خدا غا قابو تیں باہر ہوسکاں، فر اللہ غا فضل تے احسان ور مان کریں جے ہمناں ساراں تیں مہرے
قرآن سنن تے اس ور ایمان لیانڑ غی توفیق ہوئی، تے ایمان غو فائدو بیان کریں جے جہڑو ایمان لے آیو فر اس ناں نہ کسے نیکی غا ضائع ہونڑ غو ڈر رہ تے نہ دوجا غا قصور ور سزا ہونڑ غو کجھ خطرو رہ۔

وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ﴿٢٢﴾ إِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللَّهِ

تے نہ ہوں اس تیں سوا کدے پناہ حاصل کرسکوں ؛ میرے متھے تے بس اللہ تعالیٰ غا حکم تے اس غا پیغام

وَرِسَالَاتِهِ ۚ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ

پہچا دینا ہیں تے جہڑو اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ غی نافرمانی کرے غو فر بیشک اس واسطے دوزخ ہے جس ماں

خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ﴿٢٣﴾ حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ

اسا لوک ہمیشاں ہمیش ریہنہ غا (۱۲) ات توڑی کہ جسو یلے ویہہ اس ناں دیکھ لیں غا جس غو انھاں ناںٔ وعدو کیو جا رہیو ہے

فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَضْعَفُ نَاصِرًا وَأَقَلُّ عَدَدًا ﴿٢٤﴾ قُلْ

فر انھاں ناں پتو لگ جے غو جے کس غا مددگار کمزور ہیں تے کس غی جماعت گھٹ ہے (۱۳) تم فرما دیو:

إِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ مَا تُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي

ہوں نیہنہ جانڑوں کہ جس چیز غو تھاراناںٔ وعدو کیو جا رہیو ہے واہ نیڑے ہے یا میرا رب نے اس واسطے کائے دور غی مدت مقرر کی

أَمَدًا ﴿٢٥﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا ﴿٢٦﴾ إِلَّا

وی ہے ؛ وہ غیب جانڑ آلو ہے تے وہ اپڑاں غیب تیں کسے ناں واقف نیہنہ کرتو ؛ سوائے

مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ

اپڑاں اس رسول غے جس ناں وہ چُنڑ لئے فر بیشک وہ اس غے اگے تے اس غے پچھے

وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا ﴿٢٧﴾ لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ

راکھی کرن آلا (فرشتا) مقرر کردیئے (۱۴) تانجے وہ ظاہر کردیئے جے انھاں نے اپڑاں رب غا پیغام پہچا دتا ہیں

وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَىٰ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ﴿٢٨﴾

تے اس نے انھاں غا سارا حالات اپڑا کہا وا ماں لیا وا ہیں تے ہر اک چیز اس نے گِن گِن غے رکھی وی ہے (۱۵)

سُورَةُ الْمُزَّمِّلِ مَكِّيَّةٌ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

سورت مزمل مکی ہے ﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناںٔ جہڑو بے بہا مہربان بچ رحم آلو ہے﴾ تے اس ماں بیہہ آیت ہیں

يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ ﴿١﴾ قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٢﴾ نِصْفَهُ أَوِ

(۱) او اپڑاں آپ ناں کپڑاں ماں پلیٹن آلیو! تم رات نماز ماں کھلا رہو! سوائے تھوڑی جئی رات غے! ادھی رات یا

(۸) یاہ ان مسلمان جناں غی آخری گل ہے جے ہُنڑ قرآن غا نازل ہو جانڑ تیں بعد مھاری دو جماعت بن گئی ہیں اک ویہہ انصاف آلا جہڑا قرآن ور ایمان لیا غے اللہ غا فرمانبردار تے مسلمان بن گیا ہیں انھاں نے تے واقعہ ہی ہدایت اور کامیابی غو رستو لوڑ لیو ہے تے دوجا ویہہ نا انصاف جنھاں نے گمراہی غو رستو نوڑ غے آپ اپڑے اپر ظلم کیو ہے یہ نا انصاف تے جہنم غو بالنڑ ہیں، جناں غیں گل ات مک گئی ہیں اگے اللہ غو اپڑوں کلام ہے۔

(۹) اس غو تعلق پہلی آیت قُلْ اُوْحِيَ ناںٔ ہے یعنی اے نبی ﷺ انھاں ناں یاہ گل وی کہہ دیو جے میرے ور یاہ وحی آئی ہے کہ جیکدے لوک ہدایت غا سِدّا رستہ ور قائم رہتا تاں ہم انھاں ناں رج غے پاڑی دیتا، یعنی ایمان غی برکت ناںٔ آخرت غی نعمتاں غے ناںٔ ناںٔ دنیا غی نعمت وی عطا ہوتیں ور یہ نعمت وی ازمائش غو ذریعو ہوتیں جے کونڑ نعمتاں ور شکر کر غے ہور غو مستحق بنے تے کونڑ ناشکری کر غے اگلیں وی کھڑا وے، فر فرمایو: جہڑو وی اپڑاں رب غی یاد تیں، اس غا دین تیں، اس غا قرآن تیں منہ موڑے غو وہ سخت عذاب ماں سٹیو جئے غو لہذا ہُنڑ انسان غی مرضی وہ کہڑ ور ستو اختیار کرے۔

(۱۰) مَسٰجِدَ غی اک تفسیر تے مسیت ہی ہے یعنی شرک ہر جگہ حرام ہے ور مسیت جہڑیں کہ خاص نوٹ اللہ ہی غی عبادت واسطے بنّی ہیں انھاں ماں شرک کرنی تے بہت ہی بڑو جرم ہے جس را کہ مکہ غا مشرک ''مسجد حرام'' ماں شرک کریں تھا تے یہودی اور عیسائی اپڑا عبادت خانہ ماں شرک کریں ویں تھا تے اک تفسیر مَسٰجِدَ غی سجدہ یعنی عبادت کی گئی ہے تے مطلب یوہ ہے جے عبادت تے نوٹ اللہ تعالیٰ واسطے ہی خاص ہے لہذا اس غے ناںٔ کسے اور ناں نہ پکارو! تے نہ کسے اگے دعا کرو! اور کسے غی عبادت کرو! تے نہ کسے اگے سجدو کرو! حضرت سعید ابن جبیرؒ نے اک تفسیر یاہ وی کی ہے جے مسٰجد تیں مراد انسان غا ویہہ ہنگوا ہیں جنھاں غے ذریعہ سجدو کیو جئے یعنی منہ، نک، دوئے ہتھ، دوئے جنّوں اور دواں پیراں غا پنجا، تے مطلب یوہ ہے جے انھاں ہنگواں ناںٔ بس اللہ تعالیٰ اگے ہی سجدو ہونوں لوڑیئے کسے غیر اللہ ناں انھاں غے ذریعہ سجدو نہ کرو!۔(ابن کثیر)

(۱۱) یعنی عبادت تے اللہ واسطے خاص ہے فر انھاں مشرکاں ناں، کے ہو گیو ہے! کہ جد اللہ غا بندہ رحمت عالم ﷺ اس غی عبادت واسطے تے قرآن غی تلاوت واسطے کھلاویں یہ مشرک لہر ماں انھاں غے آسیں پاسیں کہیر ولالیں۔

(۱۲) یعنی ان مشرکاں ناں کہدیو جے تم میرے اُپر لہر ماں پھیڑ کیوں کریں! ہوں تے بس خاص اپڑاں رب غی عبادت کروں لگو تے اس غے ناںٔ کسے ناں شریک نیہنہ کرتو فر اس ماں لہر غی کہڑی گل ہے سنو! جد تم نے میری مخالفت ور لک بنڑ لیو ہے تاں مناں اس غی کجھ پرواہ نیہنہ ہوں تے اک اللہ غی عبادت کروں، اسے کولوں دعا منگوں اسے ور میرو پہروسو ہے، تے جے تم شرک تیں باز نہ آویں تاں تمناں ہوں زبردستی ہدایت ور نیہنہ لیا سکتو، نہ کجھ نقصان پہچا سکتو، نفع نقصان غو مالک تے بس اللہ تعالیٰ ہی ہے، میرا اپڑاں ہتھ ماں تے میرو نفعو نقصان وی نیہنہ چارے قضاء من لیو جیکدے ہوں اپڑوں فرض پورو نہ کروں، فر مناں وی نہ تے کوئے خدائی پکڑ تیں بچا سکے تے نہ مناں کائے ڈھئی غی جگہ تھا سکے، میری ذمہ واری تے بس اللہ تعالیٰ غا پیغام، اس غا سنیا تے اس غا حکم صاف صاف پہچا دینا ہیں اس تیں بعد جہڑو وی اللہ تے اس غا رسول غی نافرمانی کرے غو وہ سُن لئے کہ اس واسطے تے جہنم تیار ہے جت وہ ہمیشاں ہمیش رہ غو۔

(۱۳) یعنی اج یہ مشرک اپناں جتھا، اپنٔی ٹلّ تے اپنٔی طاقت غا مانٔ ماں یاہ سوچ غے نبی پاک ﷺ ور پیہڑ لانویں جے انھاں غا سنگی تھوڑا جیا ہی ہیں ہم انھاں ناں اپنٔی طاقت نالٔ دبالیاں غا ور جد یہ قیامت غو وہ تہاڑ وتک لیں غا جس تیں یہ ڈرایا جارہیا ہیں اس ویلٔے انھاں ناں پتو لگ جئے غو کہ کس غا سنگی لساتے تھوڑا تھا۔ سبحان اللہ!! یاہ درڈ تے آخرت واسطے تھی ور مشرک مقدماں نے تے بدر غا مدان ماں ہی اس غو نظارو کرلیو۔

(۱۴) یعنی قیامت غو یوہ وعدہ آلٔو تہاڑ وکد آوے غو؟ وہ اے ہنٔ ہی آنٔ آلٔو ہے یا اللہ نے اس ناں اک مدت تیں بعد لیاںٔو ں ہے یوہ ہوں نیہنہ جانٔو، اس غو علم اللہ تعالیٰ کولٔے ہی ہے کیونجے عالم الغیب تے اُسے غی ذات ہے وہ ہی ہر اک غیب ناں جانٔنٔ آلٔو ہے بنداں ناں تے اُسے گل غو علم ہوسکے جہڑی وہ آپے بنداں ناں دس دیئے، تے وہ اپناں غیب غیں گل کسے ناں نیہنہ دستو ہاں! اپنا رسولاں بچوں جس ناں جہڑی گل وحی غے ذریعہ دسنی چاہوے واہ دس دیئے ور قیامت کد آوے غی؟ یاہ گل اس نے اپناں نبیاں ناں وی نیہنہ دسی، تے نبیاں ناں جہڑی گل وحی غے ذریعہ دسی جئے واہ وچ حفاظت نالٔ صحیح صحیح بنی کولٔے پجّے اس وحی غے اگے پچھے حفاظت کرن واسطے فرشتاں غو پہر ولایو جئے۔ تانجے نہ تے رستہ ماں شیطان کجھ سنٔ سکے تے نہ وحی غے وقت کائے گل سنٔ سکے، اس راواہ گل حفاظت نالٔ نبیاں توڑی پجُ جئے۔

(۱۵) یعنی پہر یداراں غو یوہ انتظام اس گلوں وہے تانجے اللہ تعالیٰ ظاہری طور ور جان لیئے تے ظاہر کردیئے کہ فرشتاں نے پیغمبراں توڑی تے فر پیغمبراں نے اللہ غا بنداں توڑی اللہ غا یہ حکم یہ پیغام ٹھیک ٹھیک پہچادتا ہیں فر فرمایو جے پہر یداری غو یوہ انتظام وی ظاہری اسباب غا بندوبست ہیں ورنہ اللہ تعالیٰ نے تے ہر اک گل آپے گنٔ گنٔ غے رکھی وی ہے جس کولٔے جو کجھ ہے وہ سب اس غا کہاوا ماں ہے اس ناں آپ ہر اک گل غو علم ہے اور وہ کسے چیز غو محتاج نیہنہ۔

(۱) پہلا لفظ ور ''مزمل'' ناں ہے یعنی واہ سورت پاک جس ماں ''مزمل'' غو لفظ آیو ہے، سورت پاک غو پہلو رکوع مکی زندگی غا بالکل ابتداء ماں نازل ہوو ہے، اس سورت پاک غا شان نزول ماں کئیاں مفسراں نے تے ویہہ ہی روایت بیان کی ہیں جہڑیں بخاری، مسلم وغیرہ حدیث غی کتاباں ماں اگلی سورت مدثر غا شان نزول ماں آئی ہیں جے پہلی وحی غا نازل ہونٔ تیں بعد خاصا عرصہ توڑی وحی بند رہئی جس ناں فترت وحی غو زمانوں کہیو جئے اسے زمانہ واسطے رحمت عالم ﷺ فرمانویں جے اک واری ہوں رستہ ماں چل رہیو تھو کہ چانٔ چک میں اسمان تیں اک اواز سنٔی کے تکو!! کہ وہ ہی فرشتو جہڑ وحراء ناں غی کلاں ماں میرے کولٔے آیو تھو زمین اسمان غے بشکار کرسی ور بیٹھوو و ہے، حضرت فرمانویں: ہوں اس ناں تک غے مچ کہبرا گیو، گہر پجُ غے فرمایو: زملونی، زملونی، میرے اپر چادر سٹو، میرے اپر چادر سٹو، فر اللہ نے سورت مدثر غی منڈ غیں آیت نازل فرمائیں، تے اللہ نے اس ماں مچ مہر محبت تے شفقت نالٔ فرمایو یٰاَیُّھَا المدثر ''اے چادر رکھنٔ آلٔیو''، کئیں مفسر فرمانویں جے اسے واقعہ تیں کجھ عرصہ بعد سورت مزمل نازل ہوئی تے اس ماں وی اللہ نے اُسّے پیار نالٔ فرمایو: یٰاَیُّھَا المزمّل ''اے چادر رکھنٔ آلٔیو'' مزمل، مدثر غا لفظ رلتا ملتا ہیں، ور حافظ ابن کثیرؒ نے مسند بزاز غا حوالہ غے نالٔ اک دو جو واقعو لکھیو ہے، جے قریش غاں مقدماں نے اک واری اپناں کچہری گہر ماں یوہ مشورو کیو جے محمد (ﷺ) غو کوئے اک لقب رکھاں، جہڑو ہر ایکنٔ غی زبان ور وہے فر کسے نے جادوگر، کسے نے کاہنٔ، کسے نے شاعر، کسے نے سدائی غو مشورو دتو، ور انھاں غو کسے ایکنٔ گل ور اتفاق نیہنہ ہوسکیو، یاہ گل سنٔ غے حضرت مچ دلگیر ہووا تے کپڑ ور کھ غے لما پے گیا، اسے ویلٔے یاہ سورت پاک نازل ہوئی تے اللہ نے اپناں حبیب ﷺ ناں پیار نالٔ فرمایو ''او چادر رکھنٔ آلٔیو'' اُٹھو! فر رحمت عالم ﷺ ناں تہجد غی لمی نماز غو حکم دتو تے مشرکاں غا ستانٔ ور صبر کرن واسطے فرمایو، اس تیں بعد قرآن غی دعوت نہ مننٔ آلٔاں نافرماناں ناں سخت عذاب تیں ڈرایو گیو، فر کوئے اک سال بعد سورت پاک غو دوجو رکوع نازل ہوو جس ماں تہجد غی فرضیت غو یوہ حکم چک لیو گیو۔

أَوِ انقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا ﴿٣﴾ أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ

اس تیں کجھ گہٹ کر لیا کرو ؛ یا اس تیں کجھ زیادہ کر لیا کرو ! تے قرآن ٹھہر ٹھہر غے

تَرْتِيلًا ﴿٤﴾ إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا ﴿٥﴾ إِنَّ نَاشِئَةَ

صاف صاف پڑھو (۲) ہم یقیناً تھارا ور اک بڑی پہاری گل نازل کرن آلٔاہاں ؛ بیشک رات غو

اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا ﴿٦﴾ إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ

اٹھنٔوں نفس ناں چنگی طرح مارے تے جہڑی گل وی منہ تیں نکلے صاف نکلے ؛ تہاڑی تے تمناں مچ

سَبْحًا طَوِيلًا ﴿٧﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا ﴿٨﴾

ہی مصروفیت وہے (۳) تے اپناں رب غا ناں غو ذکر کریا کرو تے سب کئیں تیں اک پاسے ہو غے اسے ور متوجہ ہوجاوٗ!

رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ﴿٩﴾

وہ چڑھدا تے لہندا غو مالک ہے اس توں سوا کوئے عبادت غے لائق نیہنہ لہذا تم اسے ناں اپنٔوں کارساز بنالیو (۴)

وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ﴿١٠﴾ وَ

تے یہ لوک جہڑیں وی گل کیہنہ انھاں ور صبر کرو اور سہنٔی طرح انھاں تیں کنی ہوجاوٗ ! تے

ذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَلِيلًا ﴿١١﴾ إِنَّ

چھوٹھ سمجھنٔ آلٔاں ان امیر لوکاں ناں میرا ور چھوڑ دیو تے انھاں ناں تھوڑی جئی مہلت دیدیو ؛ بیشک

لَدَيْنَا أَنكَالًا وَجَحِيمًا ﴿١٢﴾ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا

مھارے کولٔے بیڑیں ہیں تے دوزخ غی اگ ہے ؛ تے سنگا ماں پھسنٔ آلٔو کھانٔوں ہے تے دکھ دینٔ آلٔو

أَلِيمًا ﴿١٣﴾ يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ

عذاب ہے ؛ جس تہاڑے زمین تے پہاڑ تھر تھر کمنٔ لگیں غا تے پہاڑ

الْجِبَالُ كَثِيبًا مَّهِيلًا ﴿١٤﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا

کھنڈی وی ریت غا ٹہیر ہوجیں غا (۵) بیشک ہم نٔے تھارا ور ویہہ رسول چلاّیا ہیں جہڑا تھارا ور گواہ

عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ فَعَصَىٰ

ویں غا جس را جے ہم نٔے فرعون ور اک رسول چلایا تھا ؛ تے فرعون نے

(۲) یعنی اپناں آپ ناں کپڑاں ماں پلہیٹن آلیو! چھوڑو کپڑا تے اُٹھو رات غا نمیکلا ماحول ماں اپناں رب ناں یاد کرو! تہجد غی نماز ماں قیام کرو! ہاں! تھوڑو جیئو وقت اپناں ارام واسطے وی رکھ لیو، فر آپ ہی اس ''تھوڑا جیا'' غی وضاحت فرمائی جے رات غا کم کاج کھانڑ پینڑ تیں بہلا ہونڑ تیں بعد اڈی رات یا اڈی رات تیں ذری گھٹ کرلیو یعنی رات غو تیجو حصو۔ جس را کہ اگلا رکوع ماں تیجا حصہ غو ذکر ہے، یا اڈی رات تیں کجھ بدھا لیو یعنی ترھیاں حصّاں بچوں دو حصہ کرلیو تے تہجد ماں قرآن صاف صاف کر غے بلّیں بلّیں پڑھو کہ اک اک حرف کنی کنی سمجھ ماں آوے کیونجے اس ناں قرآن ماں غور فکر وی زیادہ و ہے تے قرآن غو دل ور اثر وی مچ زیادہ و ہے۔ آپ رحمت عالم ﷺ نے ایکنڑ بندہ ناں قرآن پڑھتاں روتو تک غے فرمایو تھو بس یا ہی ترتیل ہے (قرطبی عن الحسن مر سلاً)

فِرْعَوْنُ الرَّسُوْلَ فَاَخَذْنٰهُ اَخْذًا وَّبِيْلًا ﴿۱۶﴾ فَكَيْفَ

اس رسول غو کہنو نیہنہ منیوں فر ہم نے وہ تگڑی پکڑ ماں پکڑ لیو (۶) تے جے

تَتَّقُوْنَ اِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَّجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيْبًا ﴿۱۷﴾ اِلسَّمَآءُ

تم کفر کرتا رہیا تاں اس تہاڑا تیں کسرا بچیں غا جہڑو بچاں ناں بڈھا کر دیئے غو؛ جس تہاڑے

مُنْفَطِرٌۢ بِهٖ ؕ كَانَ وَعْدُهٗ مَفْعُوْلًا ﴿۱۸﴾ اِنَّ هٰذِهٖ تَذْكِرَةٌ ۚ

اسمان ٹٹ پھٹ جے غو، اس غو وعدو ضرور پورو ہو غے رہ غو (۷) بیشک یاہ اک نصیحت ہے

فَمَنْ شَآءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبِيْلًا ﴿۱۹﴾ اِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ اَنَّكَ

ہُنڑ جس غو روح کرے وہ اپناں رب در (پہچنڑ آلو) رستو نوڑ لئے (۸) (اے نبیؐ) بیشک تھارو رب خوب جانڑے جے تم

تَقُوْمُ اَدْنٰى مِنْ ثُلُثَيِ الَّيْلِ وَنِصْفَهٗ وَثُلُثَهٗ وَطَآئِفَةٌ

تے تھاراں سنگیاں غی اک جماعت دو تہائی رات غے نیڑے نیڑے تے اڈی رات اور

مِّنَ الَّذِيْنَ مَعَكَ ؕ وَاللّٰهُ يُقَدِّرُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ ؕ عَلِمَ اَنْ

تیجو حصو رات نماز ماں کھلاّ ریہنہ تے اللہ تعالیٰ ہی رات تہاڑی غو پورو پورو حساب رکھے اس ناں پتو ہے جے تم اس

لَّنْ تُحْصُوْهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوْا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ ؕ

غو ٹھیک ٹھیک حساب نیہنہ کرسکن لگا تے اس نے تھارا اور مہربانی کی لہذا جتنوں اسانی ناں ہو سکے اتنوں قرآن پڑھ لیا کرو!

عَلِمَ اَنْ سَيَكُوْنُ مِنْكُمْ مَّرْضٰى ۙ وَاٰخَرُوْنَ يَضْرِبُوْنَ فِى

اس ناں پتو ہے جے تھارا بچوں کجھ بیمار وی ویں غا تے کجھ دوجا ویہہ ویں غا جہڑا اللہ غا فضل

الْاَرْضِ يَبْتَغُوْنَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ ۙ وَاٰخَرُوْنَ يُقَاتِلُوْنَ

غی لوڑ ماں زمین ماں سفر کریں غا، تے کجھ ویہہ ویں غا جہڑا اللہ غا رستہ ماں

فِىْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ۖ فَاقْرَءُوْا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ ۙ وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ

جہاد کریں غا، لہذا جتنوں اسانی ناں ہو سکے اتنوں قرآن پڑھ لیا کرو! (۹) تے نماز غی پابندی کرو

وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا ؕ وَمَا تُقَدِّمُوْا

تے زکوٰۃ دیتا رہو تے اللہ تعالیٰ ناں چنگو قرض دیتا رہو تے تم اپناں واسطے جہڑی

(۳) تہجد غا فائدہ تے ضرورت بیان فرمائی جا رہئی ہے جے ہم تھارے اپر قرآن جسو پہارو کلام نازل کرن آلا ہاں، جہڑو نازل ہوتے ویلے وی تمناں مچ اوکھو لگے غو جس را کہ روایتاں ماں ہے جے مچ ٹھنڈ ماں وی جد حضرت ور اللہ غو کلام نازل و ہے تھو حضرت پر سے پر سے ہو جیں تھا، (بخاری، مسلم) جد اوٹھنی ور سوار ویں تھا وہ لف غے زمین ناں لگ جئے تھی تے ہل نیہنہ سکے تھی (مسند احمد، حاتم) حضرت زید ابن ثابتؓ غا جنّوں ور اک واری حضرت غو جنّو مبارک تھو اسے ویلے وحی نازل ہونڑ لگ گئی جس ور انھاں ناں اس راسہئی ہوو و جس را جنّوں ٹُٹ گیو و ہے (بخاری، مسلم، ترمذی) فر قرآن غا حکم ناں ساری دنیا تو ڑی پہچانوں تے نبوت غی ذمہ داری ادا کرنی وی کہڑی گھٹ اوکھیں تھیں، فرمایو: یوہ رات غے وقت تہجد واسطے اُٹھنو مچ اوکھو کم ہے جہڑو نفس ناں چِتھ غے مشکلاں اوکھتاں واسطے تیار کرن آلو ہے، تے اس ویلے دل، زبان، کن ہر اک چیز غو زبردست جوڑ و ہے، جو کجھ زبان تیں نکلیں سدو اس غو اثر دل ور و ہے، کما فی تفسیرہٖ روایتان و قرآتان تے اس ویلے تہاڑی غو ڈند، رولو، چینک پکار وی نیہنہ ہو تو فر رات غا اس چپ چپیتا ماحول ماں جہڑی گل زبان تیں نکلیں واہ صاف صاف سنڑ و ہے، فر دوجو فائدو یوہ بیان فرمایو جے تہاڑی ماں اتناں لما وقت تو ڑی اتنی توجہ ناں اس خاص عبادت غی بہل کد لگ سکے! تہاڑی تے تمناں دین غی دعوت غا اور اپناں گہر غا کماں ماں ہی بڑی اکلسر ی و ہے اس گلوں اس کم واسطے تم رات غو یوہ فرصت غو وقت رکھو!۔

(۴) یعنی رات غو یوہ وقت تے خاص عبادت واسطے ہے باقی تہاڑی رات ہر ویلے دل تیں اپناں رب غی یاد ماں لگا رہو کسے ویلے وی دل تیں اس غی یاد نہ بسارو بلکہ دل ماں ہر ویلے اس را اس غو تہان رکھو کہ ساراں تیں ٹُٹ غے تے کنی ہو غے اک اسے ناں جُڑ جاؤ چلتاں، پھرتاں، اٹھتاں، بیستاں ہر ویلے اسے ناں تعلق رکھو کسے غا تعلق ناں اس غا تعلق ور غالب نہ آنڑ دیو، تے جد مشرق مغرب ہر اک چیز غو مالک وہ ہی ہے تے اس تیں بجن کوئے عبادت غے لائق نیہنہ فر اُسے ناں اپنوں کارساز بنا لیو، اپناں سارا کم اسے ناں سونپ غے اسے ور توکل تے پہروسو کرلیو اور دنیا تیں کنی ہو غے اسے ناں دل ماں بسا لیو۔ یادرہ! اک تے رہبانیت ہے جسماں سب کجھ چھوڑ چھاڑ غے جنگلاں در نکل جیں یاہ گل تے اسلام نے پسند نیہنہ کی دو جو ''تبتل'' ہے کہ بیوی بچا سب کجھ ہوتاں تے دنیا غا کاروبار سب کجھ کرتاں ہر ویلے دل ناں اللہ غی یاد ماں مست رکھنوں تے اس غا تعلق ور کسے غا تعلق ناں غالب نہ آنڑ دیٹوں ہے ات اسے غو حکم ہے۔

(۵) یعنی یہ مشرک جہڑیں جاہل پوناں غیں گل تمناں کہہ رہیا ہیں، تم صبر ناں یہ گل اللہ غی رضا واسطے جھلتا جاؤ! تے انھاں ناں چنگی طرح چھوڑ دیو یعنی نہ انھاں غیں گلاں ور دھیار ہو نہ بدلو لینڑ غی گل سوچو تے نہ انھاں ناں دین غی دعوت دینڑ تیں ہتھ چھکّو، بلکہ محنت ناں دینڑ غو کم کرتا رہو، باقی یہ کھاتا پیتا عیش ارام کرن آلا جہڑا مغرور دین ناں چھوٹھو کہہ رہیا ہیں انھاں ناں میرے اپر چھوڑو ہوں آپ انھاں ناں مُک لیوں غو، یاہ فانی زندگی غا چار تہاڑاں غی عیش ہے فر تے انھاں واسطے مھارے کو نے بیڑی، اگ غا ٹہیر، تے تھوہر جسا سنگاماں پھسن آلا کھاناں غا عذاب تیار ہیں تے یہ عذاب قیامت غا اس تہاڑا تیں بعد آویں غا جد زمین پہاڑ ٹُٹ پھٹ جیں غا تے پہاڑ ریت غا ٹہیر ہاروں ذرّہ ذرّہ ہو غے اڈنڑ لگیں غا۔

لِاَنْفُسِكُمْ مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوْهُ عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرًا وَّاَعْظَمَ

وی نیکی اگے ٹوریں غا واہ تمناں اللہ تعالیٰ کوںٔے لبھ جئے غی واہ بہت بہتر وہے غی تے ثواب ماں وی مچ

اَجْرًا ۭ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ ۭ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝۲۰

ع ۱۴

بدھی وی وہے غی تے اللہ تعالیٰ کوںوں بخشش منگتا رہو بلاشبہ اللہ بہت بخشن آنو مچ مہربان ہے(۱۰)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

سورت مدثر مکی ہے﴾ شروع اللہ تعالیٰ غا ناں نال جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آنو ہے﴿ تے اساں چھونجہ آیت ہیں

يٰٓاَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ۝۱ قُمْ فَاَنْذِرْ ۝۲ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ ۝۳ وَثِيَابَكَ

(۱) اولہیف رکھن آلیو! اٹھو (لوکاں ناں) ڈراوٗ؛ تے اپناں رب ہی غی بڑائی بیان کرو؛ تے اپناں کپڑا

فَطَهِّرْ ۝۴ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ۝۵ وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ ۝۶ وَلِرَبِّكَ

پاک رکھو؛ تے گندگی تیں کنی رہو؛ تے زیادہ لین غی تاھنگ ور احسان نہ کرو! تے اپناں رب واسطے ہی

فَاصْبِرْ ۝۷ فَاِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُوْرِ ۝۸ فَذٰلِكَ يَوْمَىِٕذٍ

صبر کرو! (۲) تے جسویلے صور ماں پھوکیو جے غو؛ فر وہ تہاڑو بڑو ہی

يَّوْمٌ عَسِيْرٌ ۝۹ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ غَيْرُ يَسِيْرٍ ۝۱۰ ذَرْنِيْ وَمَنْ

اوکھو تہاڑو وہے غو؛ کافراں ور وہ ذری وی سوکھو نیہنہ ہوسیں (۳) چھوڑ دیو مناں تے اس آدمی ناں جہڑو

خَلَقْتُ وَحِيْدًا ۝۱۱ وَّجَعَلْتُ لَهٗ مَالًا مَّمْدُوْدًا ۝۱۲ وَّبَنِيْنَ

میں ایکلو پیدا کیو ہے؛ تے میں اس ناں مچ سارو مال دتو ووہے؛ تے ہر ویلے کوںٔے رھن آلا

شُهُوْدًا ۝۱۳ وَّمَهَّدْتُّ لَهٗ تَمْهِيْدًا ۝۱۴ ثُمَّ يَطْمَعُ اَنْ اَزِيْدَ ۝۱۵

پوت وی! تے میں اس ناں ہر طرح غو سمان مہیا کر دتو؛ فر وی وہ طمعوں کرے جے ہوں اس ناں ہور دیوں؛

كَلَّا ۭ اِنَّهٗ كَانَ لِاٰيٰتِنَا عَنِيْدًا ۝۱۶ سَاُرْهِقُهٗ صَعُوْدًا ۝۱۷ اِنَّهٗ

بالکل نیہنہ! وہ تے مھاری آیتاں غو دشمن ہے؛ ہوں اس ناں تاولاں ہی اک اوکھی ٹھکی چاہڑوں غو (۴) اس نے

فَكَّرَ وَقَدَّرَ ۝۱۸ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ۝۱۹ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ۝۲۰

سوچیو تے اندازو لایو؛ تے اس ور خدا غی مار کسو اندازو لایو؛ فر اس ور خدا غی مار کسو اندازو لایو؛

(٦) مکہ غا مشرکاں ناں کہیو جا رھیو ہے جے محمد ﷺ تھارے کوںٔے اسے را اللہ غا پیغمبر بن غے آیا ہیں جس را فرعون کوںٔے موسیٰؑ تشریف لیا یا تھا فر تک لیو فرعون غی نافرمانی غو کے نتیجو نکلیو جیکدے تم وی اسے را نبی پاک ﷺ غی مخالفت کریں غا تاں تھارو وی وہ ہی حشرو ہے غو۔

(۷) یعنی جے تم کفر شرک ور ڈٹیا رہینہ غا، یوہ رستو نیہنہ چھوڑسیں فر قیامت غی اس سختی تیں کس را بچیں غا جس غی دہشت تے پریشانی اسی ہے کہ اس نال بچا بڈھا ہو جیں کوئے اس غی سختی نیہنہ جھل سکتو اس تہاڑے اسمان ٹٹ پھٹ جئے غو تے تم پہانویں اُس تہاڑا ناں کتنوں ہی دور سمجھو ور اُس نے ضرور آنو ہے، اس ناں کوئے روک نیہنہ سکتو۔

(۸) یعنی اللہ نے نصیحت کر دتی ہے تے ہدایت واسطے اپنوں سچو کلام نازل کر دتو ہے۔ ہُن جس غی مرضی وہے وہ اس نصیحت نامہ ور عمل کر غے اپناں رب تو ڑی پُج جئے۔

(۹) یاہ آیت حضرت عائشہ صدیقہؓ تے حضرت ابن عباسؓ غی مشہور روایت غے مطابق جہڑی بخاری مسلم مسند احمد وغیرہ حدیث غی ساری بڑی کتاباں ماں ہے اپلی آیتاں تیں اک سال بعد نازل ہوئی اپلی آیتاں ماں تہجد غی نماز تے اس ماں لموں قیام- یعنی ادی رات یا اس تیں ذری گھٹ بدھ فرض ہو گیو تھو، صحابۂ کرام نے اپناں آقا ﷺ غے نال اس حکم غے مطابق سخت جُہد یں تے محنت کی، یہ سب تیں مہرے غا صحابہ تھا انھاں نے باقی دنیا غو استاذ بنوں تھو جد اک سال توڑی یاہ سخت ریاضت کر کر غے یہ پکا ہو گیا فر اللہ نے یوہ دو جو حکم نازل فرمایو جس ماں تہجد غی فرضیت وی ختم ہو گئی امت واسطے وی تہجد فرض غے بجائے نفل کر دتا گیا تے جمہور غا قول غے مطابق نبی پاک ﷺ واسطے وی نفل ہو گیا، ور کجھ حضرات غو خیال ہے کہ حضرت واسطے فر وی فرض تھا تے اس لمّاں وقت غی پابندی وی ختم کر دتی گئی اور حکم دتو جے ہُن جتنوں اسانی نال قرآن تے نماز پڑھ سکیں، اتنوں پڑھ لیو کجھ پابندی نیہنہ۔ اس غی اک وجہ تے یاہ بیان فرمائی کہ تم نے اک سال توڑی تے بڑی محنت نال کدے اک تہائی کدے دو تہائی تے کدے اڈی رات توڑی قیام کیو ور اللہ ناں پتو ہے تم رات غو ٹھیک ٹھیک حساب نیہنہ رکھ سکتا، فر دوجی وجہ یاہ بیان فرمائی جے تمناں بیماریں، سفر تے اللہ غا رستہ ماں جہاد جسا عذر وی پیش آویں غا جنھاں ماں رات غا قیام غو یوہ حکم مچ اوکھو ہو جئے غو۔ اس گلوں اللہ نے اپناں فضل نال یاہ اسانی کر دتی ہے۔

(۱۰) یعنی تہجد غی نماز ماں تے یاہ اسانی ہو گئی باقی فرض نماز غی پابندی رکھو تے زکوٰۃ دیتا رہو اور زکوٰۃ تیں علاوہ وی اللہ غا رستہ ماں صدقو خیرات کرتا رہو، تے یقین رکھو جے تم جو کجھ وی نیکیں کریں غا اس غو کئیں در جا بدھ اللہ تعالیٰ کوںٔے ثواب لبھے غو تے یہ سب نیکیں کر کر غے وی اللہ تیں ڈرتا اور توبہ استغفار کرتا رہو ماڑی موٹی جہڑی خطاء ہو جئے غی واہ اللہ معاف فرما دیئے غو کیونجے وہ مچ بخشنہار بے بہا مہربان ہے جمہور امت غو اس گل ور اتفاق ہے جے ات نماز تیں مراد پنج وقت غی فرض نماز ہے۔ جہڑی معراج آلی رات فرض ہوئی تھی لہذا حضرت عائشہؓ تے حضرت ابن عباسؓ غی اُپلی روایت غے مطابق مثوں پُوے غو کہ اس اک سال غا عرصہ ماں معراج غو قصو پیش آ گیو تھو جس تیں بعد ہی یاہ آیت نازل ہوئی ور حضرت سعید ابن جبیرؓ غی اک دوجی ہی رائے ہے ویہہ فرمائیں جے یاہ آیت اُپلی آیتاں تیں دس سال بعد نازل ہوئی ہیں حافظ ابن کثیر نے وی انھاں غی یاہ رائے ابن جریر غا حوالہ نال نقل کی ہے۔

(۱) جس را کہ مسیں سورت مزمل غی تفسیر ماں گذر یو ہے اس سورت پاک غیں منڈغیں آیت حضرت ور نازل ہوݨ آلی دوجی وحی ہے، جد پہلی وحی تیں بعد خاصو عرصو وحی بند رہئی تھی فر نبی پاک ﷺ اک تہاڑے اچانک حضرت جبرائیلؑ ناں انھاں غی اصلی شکل ماں تک غے ذری گھبرا گیا تے اسے گھبراماں کپڑ ور کھ غے لما پے رہیا جس ور اللہ نے مچ پیار نال فرمایو' اولہیف (یا چادر) رکھن آلیو!'' تے حضرت ناں اس دوجی وحی ماں دین غی دعوت دین غو حکم دتو اسے ور سورت پاک غو ناں ''مدثر'' ہے، مدثر غو مطلب ہے لہیف یا کمبل یا کوئے وی بڑو کپڑ ور کھ غے لما پین آلا اس تیں بعد غیں آیت خاصی مدت بعد اس ویلے نازل

هوئیں جداک مالدار مشرک ولید بن مغیرہ نے حضرت غولقب جادو کرر کھیوان ماں اساں نافرماناں ناں آخرت غارنگارنگ عذاب غوچہ کارودس غے خداغا قہرتیں ڈرایو گیو ہے۔

(۲) اللہ تعالیٰ اپنڑاں حبیب ﷺ ناں بچ مہرناں فرماوے تم چادر رکھ غے کیوں لمّا پے رہیا ہیں تمنّے تے بہت بڑو کم کرنّوں ہے، لہذا تم اپنّوں ارام اطمینان سب کجھ چھوڑ و تے اٹھو دنیا غفلت غی نیند ماں مست ستی وی ہے، تم دنیاناں اس غا انجام تیں اگاہ فرماؤ کہ جہڑ واسے راخدا غی نافرمانیاں ماں رہ غو اس نے آخرت ماں کساسخت عذاب ماں سڑنوں ہے، تے دنیا جہان ماں اپنڑاں رب غی کبریائی بیان فرماؤ! نماز ماں تکبیر ماں، اذان ماں ہر جگہ اس غی کبریائی غو اعلان فرمادیو کیونجے کبریائی اسے غوحق ہے، تے اپنڑاں کپڑا ہر قسم غی گندگی تیں پاک صاف تے سُچا رکھو اور اپنڑاں اخلاق غو دامن وی اُچّو سُچّو رکھو، تے ہر قسم غی گندگی تیں خاصکر غے شرک غی تے بتاں غی پلیتی تیں دور رہو جس را کہ اج توڑی تھاری یا ہی خُصوصیت رہئی ہیں تے نوٹ اللہ غی رضاء تے خوشنودی واسطے لوکاں ور احسان کرو، انھاں ناں ہدایت غا رستہ ور لیاؤ لیکن احسان اس تاھنگ ور نہ کرو جے تمنّاں بدھ بدلو لبھے غو بلکہ تھارو احسان خاص اللہ غی رضا پچھے ہوّنوں لوڑیئے، یہ ہیں ویہہ پنج ہدایت جہڑیں اللہ نے اپنڑاں حبیب ﷺ ناں دوجی وحی ماں عطا فرمائیں، تے آخر ماں فرمایو جے یوہ رستو بچ اوکھتاں، پریشانیاں تے مصیبتاں غو ہے، اس رستہ ماں مخالفتاں غا طوفان چڑھیں غا، دشمنیاں غا جھکھڑ جُھلّیں غا تے پریشانیاں غا ہاڑ آویں غا لہذا تم اپنڑاں رب غی رضا پچھے اس غا حکم ور صبر استقامت تے ثابت قدمی غا پہاڑ بنڑ غے رھیو تے اپنڑاں رب غا حکم غی اڈیک ماں صبر کریو جے وہ اپنڑاں دین ناں کدساراں باطل دیناں ور غالب فرمادیئے۔

(۳) جس را کہ اپر بیان ہوو و یہ آیت پہلیں ست آیتاں تیں خاصو عرصو بعد اس ویلّے نازل ہوئیں تھیں جد حضرت سچا دین غی اعلانیہ کھلم کھلا تبلیغ فر رہیا تھا تے مشرکاں، کافراں غی مخالفت وی زوراں ور آ گئی تھی، مطلب یوہ ہے جے انھاں غی یاہ مخالفت تے یاہ تکبر آلیٰ پھونکڑ پھانکڑ چار تہارا غی گل ہے فر جد صور ماں پھوک ماری جئے غی تے قیامت غو اعلان ہو جئے غو اس تیں بعد کافراں مشرکاں واسطے اوکھت ہی اوکھت ویں غیں، کافراں واسطے اس تہاڑے کوئے اسانی نیہنہ ہوسے بلکہ مصیبتاں اوکھتاں غا دور شروع ہو جیں غا تے چھیکڑ ہمیشاں ہمیش اوکھتاں آلا عذاب ماں سڑن واسطے جہنم ماں سٹ دتا جیں غا۔

(۴) ان آیتاں ماں ہراک نافرمان واسطے درڈ ہے جے اللہ اس ناں ماں غا شکم تیں بجنڑ، مالّ دولت، اولاد، جتھا ٹلّ وغیرہ غے ایکلّو پیدا فرماوے فر وہ اللہ غی دتی وی نعمتاں ور بڈیار کر غے اس غا دین غو دشمن ہو جئے اس ساری ناشکری غے باوجود وہ ہوس رکھے جے مناں ہور دولت لبھے غی اللہ نے فرمایو نیہنہ نیہنہ بلکہ اسا ناشکرا سخت عذاب ماں سٹیا جیں غا آیتاں غا لفظ تے عام ہیں ور خاص اشارو مکہ غا ایکنڑ امیر ولید بن مغیرہ در ہے اللہ نے اس ناں سونوں، چاندی، باغ، مالّ دولت سب کجھ عطا کیو! ات توڑی کہ وہ مکہ غو سب توں بڑو مالدار بنڑ گیو، اللہ نے دس باراں پوت وی عطا کیا جنھاں ناں محنت، مزدوری تے کاروبار واسطے کِدے جانّوں نیہنہ پُوے تھو بلکہ ہر ویلّے باپ غی اکھاں اگے ریہنہ تھا، مجلس ماں اس غے نالّ بیس غے اس غی عزت بدھانویں تھا، یوہ کافی ہشیار، چلاک تے سمجھدار منیوں جئے تھو، اس نے رحمت عالم ﷺ کولّوں، تے حضرت ابوبکر صدیقؓ کولّوں قرآن سُنّیوں تے اس غا دل ماں قرآن غی عظمت بیس گئی، اس نے قسم کر غے کہیو جے یوہ نہ جادو ہے، نہ کاہناں غی کہانت ہے، نہ سدائیاں غو کلام ہے تے نہ شاعری ہے، بس نیڑے ہی تھو کہ رہ مسلمان ہو جاتو، لیکن مشرک مقدماں ناں اس گل غو پتو لگ گیو تے انھاں غا ہوش اڈ گیا کیونجے انھاں ناں پتو تھو کہ جے ولید جسو منیوں پڑمنیو وو مقدم ایمان لے آیو تاں پچھے کوئے نیہنہ رہ سے، اس ور ابو جہل منہ بسور غے اس کولّے گیو تے کہنڑ لگو جے مکہ غا لوک تیرے واسطے چندو کر رہیا ہیں جے ولید غریب ہو گیو ہے، کیونجے مکہ ماں یاہ گل مشہور ہو گئی ہے جے ولید محمد (ﷺ) تے ابوبکرؓ کولّے ٹُغڑا منگنڑ جئے اس ور ولید غیرت ماں آ گیو، ور اس نے ابوجہل تے دوجا قریشی مقدماں ناں لاجواب کر دتو کہ نبی ﷺ جہڑو کلام پیش کر رہیا ہیں وہ شاعری، کہانت وغیرہ کجھ نیہنہ، ابوجہل نے بڑی چلاکی نالّ کہیو اچھا! فر تم ہی دسو! یوہ کے ہے؟ اس ور ولید نے پہلاں سوچیو، فر دل ماں اک گل بنّائی تے مجمع ور نظر ماری فر کرٹھ بٹ غے تے نک چھک غے منہ دوجے پاسے موڑ لیو تانجے لوک یاہ سمجھیں کہ کسے بچ پہیڑی چیز غو ذکر کرن لگو ہے فر تکبر نالّ

ثُمَّ نَظَرَ ﴿٢١﴾ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ ﴿٢٣﴾

فر اس نے (ایاں اواں) نظر ماری؛ فر اس نے کرٹھ بٹی تے ہور بتھاڑ بنایو؛ فر کنڈ پھیر لی تے آکڑ دسی

فَقَالَ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ ﴿٢٤﴾ إِنْ هَٰذَا إِلَّا قَوْلُ

فر کہنڑ لگو جے یوہ تے بس پچھے تیں چلیو آرہیو جادو ہے؛ یوہ تے انسانی کلام تیں بجنڑ کجھ

الْبَشَرِ ﴿٢٥﴾ سَأُصْلِيهِ سَقَرَ ﴿٢٦﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرُ ﴿٢٧﴾ لَا

وی نیہنہ (۵) ہوں تاولّاں ہی اس ناں دوزخ ماں سٹّوں غو؛ تے تمناں کے پتو دوزخ کے ہے؛ واہ اسی

تُبْقِي وَلَا تَذَرُ ﴿٢٨﴾ لَوَّاحَةٌ لِّلْبَشَرِ ﴿٢٩﴾ عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ﴿٣٠﴾

اگ ہے جہڑی نہ تے باقی رھنڑ دیئے تے نہ کُوئی چھوڑے؛ واہ کھلڑی ناں تلوہس چھوڑے؛ اس ور اُنی فرشتا مقرر ہیں (۶)

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً ۙ وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا

تے ہم نّے جہنم غا چوکیدار چھڑا فرشتا ہی بنّایا ہیں تے ہم نّے انھاں غی تعداد

فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ

کافراں واسطے چھڑی ازمائش بنّائی ہے تے اس گلوں تانجے اہل کتاب یقین کرلیں

وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا ۙ وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا

تے ایمان آلّاں غا ایمان ماں ہور باھدو ہو جے اور اہل کتاب نالّے ایمان آلا

الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ ۙ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم

کسے را غو شک نہ کریں ، تے اس گلوں تانجے جنھاں لوکاں غا دلاں ماں

مَّرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا ۚ كَذَٰلِكَ

روگ ہے اور کافر لوک یاہ کیہنہ جے اس مثال تیں اللہ تعالیٰ غو کے مقصد ہے ، اسے را

يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ

اللہ تعالیٰ جس ناں چاہوے گمراہ کر دیئے تے جس ناں چاہوے ہدایت دیئے تے تھارا رب غا لشکراں ناں اس

رَبِّكَ إِلَّا هُوَ ۚ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾ كَلَّا وَالْقَمَرِ ﴿٣٢﴾

تیں بجنڑ کوئے نیہنہ جانّو؛ تے یوہ (دوزخ غو تذکرو) انساناں واسطے نصیحت ہی نصیحت ہے (۷) نیہنہ نیہنہ! قسم ہے چن غی

آ کڑ غے کہنڑ لگو یوہ اصل ماں پچھے تیں چلتو آ رہیو جادو ہے۔(ابن کثیر، قرطبی وغیرہ)

(۵) سبحان اللہ! اللہ نے اس متکبر مشرک غو کسو نقشو چھکیو ہے قرآن پڑھنڑ آلاّ ناں اس را لگے جس را یوہ سب کجھ میرے سامنڑے ہی کر رہیو ہے۔ اللہ نے اس غی اس چھوٹھی گل ور بد عا غا لفظ ناںڑ فرمایو جے یوہ برباد ہو جئے کسی چھوٹھی تے ساراں مشرکاں غے دل لگتی گل بنائی ہے۔ یاہ وی اللہ غی قدرت ہے کہ اس نے دین غا اتنا بڑا دشمن غی اولاد بچوں کئیاں ناں ایمان غی دولت نصیب کر دتی جن بچ اسلام غا سب تیں مشہور سپہ سالار خالد بن ولیدؓ وی ہیں۔

وَالَّيْلِ اِذْ اَدْبَرَ ﴿۳۳﴾ وَالصُّبْحِ اِذَآ اَسْفَرَ ﴿۳۴﴾ اِنَّهَا لَاِحْدَى الْكُبَرِ ﴿۳۵﴾

تے رات غی جسویلے واہ کنڈ پھیر لئے؛ تے سویرے غی جسویلے کہ لوء ہو جے؛ جے یقیناً واہ اگ بڑی آفتاں بچوں اک ہے

نَذِيْرًا لِّلْبَشَرِ ﴿۳۶﴾ لِمَنْ شَآءَ مِنْكُمْ اَنْ يَّتَقَدَّمَ اَوْ يَتَاَخَّرَ ﴿۳۷﴾

انساناں ناں ڈرانڑ آلی ہے؛ یعنی ہر اس شخص ناں جہڑو تھارے بچوں اگے بدھنڑوں چاہوے یا پچھے رہنڑو چاہوے (۸)

كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ ﴿۳۸﴾ اِلَّآ اَصْحٰبَ الْيَمِيْنِ ﴿۳۹﴾

ہر اک شخص اپنڑاں عملاں غے بدلے بندے ہے؛ ور سجے پاسے آلاّ (نیک لوک)

فِيْ جَنّٰتٍ يَّتَسَآءَلُوْنَ ﴿۴۰﴾ عَنِ الْمُجْرِمِيْنَ ﴿۴۱﴾ مَا سَلَكَكُمْ

ویہہ (جنت غا) باغاں ماں ویں غا (تے) پچھتاویں غا؛ مجرماں غا بارہ ماں؛ جے تمناں دوزخ ماں

فِيْ سَقَرَ ﴿۴۲﴾ قَالُوْا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّيْنَ ﴿۴۳﴾ وَلَمْ نَكُ

کہڑی چیز لے آئی؛ ویہہ کہنہ غا ہم نماز پڑھنڑ آلاں ماں نیہنہ تھا؛ تے نہ ہم محتاجاں ناں روٹی

نُطْعِمُ الْمِسْكِيْنَ ﴿۴۴﴾ وَكُنَّا نَخُوْضُ مَعَ الْخَآئِضِيْنَ ﴿۴۵﴾

کھوالاں تھا؛ تے ہم بیکار بحث کرن آلاں ناںڑ بحث کراں وا تھا

وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّيْنِ ﴿۴۶﴾ حَتّٰٓى اَتٰىنَا الْيَقِيْنُ ﴿۴۷﴾

تے ہم بدلہ آلاّ تہاڑا ناں چھوٹھ سمجھاں تھا؛ ات توڑی جے ہم ناں موت آ گئی (۹)

فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشّٰفِعِيْنَ ﴿۴۸﴾ فَمَا لَهُمْ عَنِ

ہُن سفارش کرن آلاں غی سفارش انھاں غے کجھ کم نیہنہ آسیں (۱۰) فر انھاں ناں کے ہوؤ جے یہ نصیحت

التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِيْنَ ﴿۴۹﴾ كَاَنَّهُمْ حُمُرٌ مُّسْتَنْفِرَةٌ ﴿۵۰﴾ فَرَّتْ

تیں منہ موڑ رہیا ہیں؛ جنیں ویہہ تراھیاوا جنگلی کھوتا ہیں؛ جہڑا سینہ تیں

مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴿۵۱﴾ بَلْ يُرِيْدُ كُلُّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ اَنْ يُّؤْتٰى

(ڈر غے) نٹھا ویں؛ بلکہ انھاں بچوں ہر اک شخص یاہ چاہوے جے اس ناں کھلی

صُحُفًا مُّنَشَّرَةً ﴿۵۲﴾ كَلَّا ۭ بَلْ لَّا يَخَافُوْنَ الْاٰخِرَةَ ﴿۵۳﴾ كَلَّآ

کتاب دتی جے؛ ایسو کدے نیہنہ ہوسیں، اصل گل یاہ ہے جے یہ آخرت تیں نیہنہ ڈرتا (۱۱) بالکل نیہنہ!

(۶) سقر جہنم غو اک ناں ہے یعنی ہُنڑ تاولاں ہی اسا نافرمان جہنم غی پہنتی اگ ماں سٹیا جیں غا جت ویہہ اپنڑاں تکبر غو مزو چکھیں غا واہ جہنم کسے دوزخی غو ساڑ باںڑ غے کجھ نیہنہ چھوڑ سے، ہر ایکنڑ ناں کوئلو بنا دیئے تے کھلڑی ناں تلوس غے شکل بغاڑ چھوڑ ے غی اس ماں رنگ رنگ غا عذاب دینڑ واسطے اُنّی ۱۹ فرشتا فرشتاں غا افسر مقرر ہیں۔

(۷) جہنم غا افسر اُنّی فرشتا ہیں اس غی حقیقت تے حکمت اللہ تعالیٰ ہی بہتر جانڑے مومنڑ غو کم تے اپنڑاں مالک غا ہر اک کلام ور ایمان لیانڑوں ہے، ور جد اُپلی آیت ماں بیان ہووو جے جہنم ور اُنّی ذمہ وار ہیں۔ اس غو مشرکاں نے مخول بنا لیو، ہاسی اڈانڑ لگ گیا، ابو جہل بولیو! یرا تم دس دس بندا رلنڑ غے وی ایکنڑ ایکنڑ ناں نیہنہ پغڑ سکسیں! اک دوجو ابو لاسلین کلدہ ناں غو پہلوان فرمانڑ لگو جے ستاراں واسطے تے ہوں ایکلو ہی سُدّ وہوں، باقی دواں غو تم سارا رلنڑ غے کم کر لیو (بیہقی، ابن کثیر وغیرہ) اس ور یاہ آیت نازل ہوئی جے جہنم غا یہ افسر انسان نیہنہ، یہ فرشتا ہیں جہڑو اک وی ساراں دوزخیاں ناں سزا دینڑ واسطے سُدّ وہے یاہ تعداد تے اللہ غی خاص حکمت غے مطابق رنگ رنگ غا عذاب دینڑ واسطے ہے فر انھاں غے ماتحت کتنا فرشتا ہیں تے اللہ غا لشکر کتناں اک ہیں یاہ گل اللہ تیں بجنڑ کونڑ جانڑے! ہاں! اس تعداد غا بیان ناںڑ یوہ فائدو ہووو ہے کہ انصاف پسند اہل کتاب ناں قرآن غی سچائی ور یقین آ جئے کیونجے پشلی اسمانی کتاباں ماں وی جہنم غا عذاب غا بارہ ماں اسی گل بیان ہوئی ہیں تے مسلماناں غا ایمان ماں اس ور ایمان ناںڑ ہور باھدو ہو جئے، تے کسے ناں کجھ شک شبو نہ رہ جد کہ کافراں واسطے تے جنھاں غا دل ماں شک غو روگ ہے یہ گل ازمائش غو ذریعو بنڑ جیں ویہہ ان گلاں غو مخول بنانویں تے چہگا لانویں اس را اک ہی کلام ناںڑ کوئے گمراہ وہے تے کسے ناں ہدایت نصیب وہے، آخر ماں فرمایو جہنم غو تے اس غاں عذاباں غو یوہ ذکر تے انسان واسطے اک نصیحت ہے، اس تیں نصیحت کھٹ غے انسان دنیا ماں ہدایت غا رستہ ور چل غے اس غا عذاب تیں اپنڑاں آپ ناں بچا سکے! ور یہ مشرک بد قسمت اس ناں وی گمراہ ہونڑ غو ہی ذریعو بنا ویں۔

(۸) یعنی مشرکو! تم نے کے سوچیو! واہ جہنم ہاسی مخول بنانڑ غی چیز نیہنہ جس را چنڑ، دیہنہ، رات تہاڑی اللہ غی قدرت غیں نشانیں ہیں اسے را واہ جہنم وی اس غی قدرت غی اک بڑی نشانی ہے جد وہ دیہنہ چنڑ رات تہاڑی غا اس نظام ناں بنا سکے فر اس واسطے جہنم غا پیدا کرن ماں کے مشکل ہے سنڑوں! واہ بڑی دہشت ناک چیزاں بچوں اک چیز ہے واہ انساناں غا کنڑ کھلاّ کر دینڑ آلی ہے اللہ نے اُس تیں سارا بندا آگاہ کر دتا ہیں ہُنڑ جس غی مرضی وہ نیکی غا رستہ ور لگ غے جنت در اگے ہو جے یا بدی ماں پھس غے اس نعمت تیں پچھے رہ جئے۔

(۹) یعنی آخرت ماں ہر اک مجرم اپنڑاں عملاں غی نحوست ماں پھسیو وو ہے غو اس تیں ازاد بس ویہہ خوش نصیب مومن ہی ویں غا جنھاں غو اعمال ناموں انھاں غا سجا ہتھ ماں لبھو وہے غو، ویہہ نعمتاں پَہری جنت ماں عیش ارام کرتا ویں غا، اپنڑی مجلساں ماں نافرماناں مجرماں غا بارہ ماں سوال جواب کرتا ویں غا جے انھاں غو کے بنیوں؟ فر اللہ زمین اسمان تیں زیادہ چھنڈ وہونڑ غے باوجود اپنڑی قدرت ناںڑ دوزخیاں ناں انھاں غے سامنڑے کر دیئے غو تے ویہہ انھاں ناںڑ گل کریں غا جے دل دماغ عقل ہوتاں تم دوزخ ماں کس را پُج آیا!! ویہہ اپنڑی بد قسمتی سنانویں غا جے ہم نے دنیا ماں نہ اللہ غو حق ادا کیو نہ بنداں غو، نہ نماز پڑھی، نہ پہکھاں

ناں روٹی کھوالی، بلکہ خدا غا سچا دین غے خلاف ہم وی دوجاں لوکاں غے ناںٔ ناںٔ حُجت تے تہتھ کرتا رہیا اور سب تیں بڑی گل یاہ کہ ہم نے کدے انصاف غا اس تہاڑا ناں سچ نیہنہ منیوں ات توڑی کہ اسے حال ماں موت غی واہ کہڑی آگئی جس نے یقیناً آنوں تھو، ہُنں تے ہم ناں ہر اک گل غو یقین آ گیو ہے ور رویلو کھڑا غے فائدو کجھ نیہنہ۔
(۱۰) یعنی مجرماں غی شفاعت واسطے نہ کسے ناں اجازت وہے غی تے نہ شفاعت انھاں ناں کجھ فائدو پہچاوی غی شفاعت غو فائدو تے انھاں موموناں ناں ہی وہے غو جھاں نے نیک عمل کر غے اپٹوں آپ شفاعت غو مستحق بنایو وو ہے غو۔

إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ ﴿٥٤﴾ فَمَن شَاءَ ذَكَرَهُ ﴿٥٥﴾ وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَن

یاہ تے اک نصیحت ہے؛ فر جس غو دل کرے وہ نصیحت حاصل کر لئے؛ تے یہ نصیحت تاں ہی حاصل کر سکیں

يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَىٰ وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ﴿٥٦﴾

جد اللہ تعالیٰ چاہوے؛ وہ ہی ہے جس توں ڈرنوں چاہیئے! تے وہ ہی معاف کرن آنٔو ہے (۱۲)

سُورَةُ الْقِيَامَةِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

سورت قیامہ مکی ہے ﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناںٔ جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آنٔو ہے﴾ تے اساں چالیٔ آیت ہیں

لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ ﴿١﴾ وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ﴿٢﴾

(۱) مناں قیامت غا تہاڑا غی قسم ہے؛ تے مناں قسم ہے! (گناہ ور) ملامت کرن آلاٌ نفس غی (۲)

أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَلَّن نَّجْمَعَ عِظَامَهُ ﴿٣﴾ بَلَىٰ قَادِرِينَ

کیوں! انسان یاہ سوچے جے ہم اس غیں ہڈیں کٹھی نیہنہ کر سکساں؛ کیوں نیہنہ! ہم تے اس غا پوٹاں

عَلَىٰ أَن نُّسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾ بَلْ يُرِيدُ الْإِنسَانُ

تے گٹھیریاں ناں وی ٹھیک ٹھیک بنا سکاں (۳) بلکہ انسان تے یاہ چاہوے جے اگے اگے

لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ ﴿٥﴾ يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ ﴿٦﴾ فَإِذَا

ہور بدیں کرتو جے؛ پچھے جے قیامت غو تہاڑو کد آوے غو؟ (۴) بس جسویلے

بَرِقَ الْبَصَرُ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ الْقَمَرُ ﴿٨﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ

اکھ ٹڈے جیں غیں؛ تے چن بے نور ہو جے غو؛ اور دیہنہ تے چن کٹھا

وَالْقَمَرُ ﴿٩﴾ يَقُولُ الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ ﴿١٠﴾

کردتا جیں غا؛ اس تہاڑے انسان کہہ غو: ہُنں کیاں نسوں؟

كَلَّا لَا وَزَرَ ﴿١١﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ﴿١٢﴾

نیہنہ نیہنہ! نسن غی کائے جگہ نیہنہ؛ اس تہاڑے تے تھارا رب کونے ہی ٹھکانوں وہے غو (۵)

يُنَبَّأُ الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ ﴿١٣﴾

اس تہاڑے انسان ناں دس دتو جے غو جے اس نے اگے کے ٹوریو تے پچھے کے چھوڑیو!

(۱۱) یعنی آخرت غا یہ اسا خطرناک تے اوکھا حالات سامنٔے ہیں فر ان مشرکاں ناں کے ہو گیو ہے جے یہ اللہ غی اس نصیحت تیں منہ موڑ غے نس رہیا ہیں، بلکہ دین غی گل سنٔ غے اس راترا ہوین جس را جنگلی کھوتا شیر تیں تراہ غے نسیں جہڑا بد دماغ، بیوقوف تے ڈرو کلٔ ہونٔ ماں مشہور ہیں، فر فرمایو جے اسلام غی مخالفت واسطے انھاں کونے کجھ دلیل نیہنہ بلکہ انھاں بچوں ہر ایکنٔ غی یاہ تاھنگ ہے کہ وہ ہی نبی بنا دتو جئے تے اس ور کھلّی کتاب نازل کی جیئے جس را کہ سورت انعام/۱۲۴ ماں ہے تے کجھ حضرات نے اس غی تفسیر یاہ کی ہے جے انھاں بچوں ہر کوئے یاہ چاہوے کہ اس غے ناں اسمان تیں اک چٹھی آوے جسماں لکھیو وو ہے کہ تو محمد ﷺ غی اتباع کر جس را کہ سورت بنی اسرائیل/۹۳ ماں ہے فرمایو اسی گل کدے نیہنہ ہو سکتی نہ تے تم اس غے لائق ہیں کہ تھارا ور کتاب نازل وہے تے نہ اس غی لوڑ ہے جس ناں ہدایت غی تاھنگ وہے غی وہ اسے کتاب تیں ہدایت کھٹے غو فر یاہ مانگ وی اس نیت ور نیہنہ کہ جیکدے پوری ہو گئی تاں تم ایمان لے آویں غا بلکہ یوہ چھڑو تھارو نمو ہر پونٔوں ہے کیونجے تم آخرت غا عذاب ناں مخول سمجھیں تے اس تیں ڈرتا نیہنہ سگوں اس تیں بے خوف ہو غے ہی یہ تہتھ تے حجت بازیں کریں۔

(۱۲) یعنی ساری دنیا غی نصیحت تے ہدایت واسطے اللہ نے اپٹی یاہ نصیحتاں آلٔی کتاب نازل فرما دتی ہے ہُنں جس غو روح کرے وہ اس غی نصیحت ور عمل کرے تے ہدایت غا رستہ ور چل غے جنت کھٹ لئے، ور ہدایت تے نصیحت حاصل اسے ناں وہے غی جس ناں اللہ اپٹاں فضل ناںٔ اس غی توفیق دیئے غو تے اللہ اسے ناں توفیق دیئے جہڑو آپ ہدایت غا رستہ ور چلنٔو چاہوے، اللہ تعالیٰ غی ذات تے ہے ہی اس غے لائق کہ بندا اس تیں ڈر غے تقوٰی پرہیزگاری غو رستو اختیار کریں فر وہ انھاں غا پشلا سارا گناہ معاف فرما دیئے کیونجے بخشش مغفرت اسے غا ہتھ ماں ہے۔

(۱) اس سورت پاک ماں شروع تیں آخر توڑی قیامت غو ذکر ہے جس ماں پکّی دل لگتی دلیلاں ناںٔ قیامت غو آنٔوں ثابت کیو گیو ہے، آخرت غا حساب کتاب غا حالات بیان کیا گیا ہیں، موت غی اوکھی کہڑی غو ذکر کیو گیو ہے، قیامت غا اس تفصیلی ذکر غی وجہ تیں سورت پاک غو ناں ہی ''سورت قیامۃ'' ہے۔ درمیان ماں اک خاص مناسبت ناںٔ نبی پاک ﷺ ناں یاہ گل فرمائی گئی ہے جے جس کہڑی قرآن نازل وہے اس ویلے تم وحی غا پُہل جانٔ غا فکر ماں اپٹی زبان مبارک ہلانٔ غی فکر نہ کرو! ہم آپ تمناں یاد وی کرا دئیاں غا تے فر تھاری زبان ور جاری وی فرما دئیاں غا۔

(۲) جہڑا مشرک قیامت ناں ناممکن سمجھیں تھا انھاں ناں فرمایو جا رہیو ہے جے نیہنہ نیہنہ! تھارو خیال بالکل باطل تے غلط ہے مناں قیامت غی قسم تے ملامت کرن آلاٌ نفس غی قسم قیامت ضرور آوے غی حضرت ابن عباسؓ نے ''ملامت کرن آلاٌ نفس'' غی یاہ تفسیر فرمائی کہ یوہ مومن غو نفس ہے جہڑو غلطی یا خطاء ہونٔ ور تے اپٹاں آپ ناں ملامت کرے ہی ہے جے تیرے تیں یاہ غلطی کیوں ہو گئی سگوں نیکی کر غے وی اپٹاں آپ ناں ملامت کرے جے جس را نیکی کرن غو حق تھو اس اخلاص ناںٔ نیہنہ ہو سکی یعنی ہر حال ماں اللہ تیں ڈرتو رہ تے اسے در متوجہ رہ (ابن کثیر)

(۳) یعنی مشرک نافرمان انسان کس را سوچے کہ ہم ہڈیاں غا مٹی ماں رلٔ جانٔ تیں بعد انھاں ناں کٹھاں کر غے قیامت غے تہاڑے فرزندہ نیہنہ کر سکساں، ہم تے انگلیاں غا پوٹا وی بالکل ٹھیک اسے را دوبارہ بنا دینٔ غی قدرت رکھاں جس را وہ یہہ دنیا ماں تھا۔ تے جد انگلیاں غا نازک پوٹا دوہری واری بنا سکاں فر بڑی ہڈیاں ناں بنانٔوں کے مشکل ہے!۔

بَلِ الْإِنسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ ﴿١٤﴾ وَلَوْ أَلْقَىٰ

بلکہ انسان تے آپے اپنے اپر دلیل ہے ؛ پہانویں کتناں ہی عذر

مَعَاذِيرَهُ ﴿١٥﴾ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ ﴿١٦﴾ إِنَّ

بہانا پیش کرے (٦) (اے نبیؐ) تم تاولاں قرآن (یادکرن) واسطے اپنی زبان نہ ہلاؤ ؛ بیشک

عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ ﴿١٧﴾ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ﴿١٨﴾

اس ناں جمع کرنوں تے پڑھا دیٹوں مھارے ذمے ہے؛ لہذا جسویلے ہم اس ناں پڑھ لیاں فرتم وی اسے را پڑھیا کرو!

ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ﴿١٩﴾ كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾

فراس ناں کھول کھول غے بیان کرنوں مھارے ذمے ہے(٧) بالکل نیہنہ بلکہ تم تے تاولی لبھن آلی (دنیا) ناں محبت کریں

وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ ﴿٢١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ ﴿٢٢﴾

تے تم آخرت ناں چھوڑدیں (٨) اس تہاڑے کتناں ہی چہرا بارونق ویں غا

إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ ﴿٢٤﴾ تَظُنُّ

اپناں رب در دیکھ رہیا ویں غا ؛ تے کتناں ہی چہرا اس تہاڑے اداس ویں غا ؛ ویہہ سوچتا ویں غا

أَن يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾ كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ ﴿٢٦﴾

جے انھاں ناں لک توڑن آلو معاملو ہون آلو ہے(٩) نیہنہ نیہنہ ! جسویلے جان ہنس غی ہڈی توڑی پجے غی

وَقِيلَ مَنْ ۜ رَاقٍ ﴿٢٧﴾ وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ ﴿٢٨﴾ وَالْتَفَّتِ

تے کہیو جے غو جے کوئے پھوک پھاک کرن آلو ہے؛ تے وہ سمجھ لیئے غو جے یوہ جدائی غو وقت ہے؛ تے پنّی پنّی نال

السَّاقُ بِالسَّاقِ ﴿٢٩﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ ﴿٣٠﴾ فَلَا

پلیٹن ہون لگے غی ؛ اس تہاڑے تمناں اپناں رب کولے ہی جانوں وہے غو (١٠) تے

صَدَّقَ وَلَا صَلَّىٰ ﴿٣١﴾ وَلَٰكِن كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿٣٢﴾ ثُمَّ ذَهَبَ

اس نے نہ سچ منیوں اور نہ نماز پڑھی ؛ سگوں چھوٹھو سمجھیو تے منہ موڑلیو ؛ فر آکڑ تو آکڑتو

إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّىٰ ﴿٣٣﴾ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٥﴾

اپناں گھر آلاں در چلیو گیو ؛ افسوس ہے تیرا ور افسوس ہے فر افسوس ہے تیرا ور افسوس ہے (١١)

(٤) یعنی قیامت ناں نہ منن غی اصل وجہ یاہ ہے کہ نافرمان انسان نیہنہ چاھتو جے آخرت غا لیکھا غو عقیدو اس غا دل ماں بیس جئے فراس ناں آخرت غا حساب کتاب تیں ڈرڈرغے پابندی غی تے فرمانبرداری غی زندگی گذارنی پُوے بلکہ وہ چاہوے کہ نہ آخرت غو کدے خیال آوے نہ گناہاں تیں بچنُوں پوے بلکہ مست ہوغے جس را پشلی زندگی نافرمانی ماں گذری اسے را اگے وی رج غے تے بےفکر ہوغے گناہ کرتو رہ، فر قیامت غو مخول بنان واسطے پچھے یرا! جس قیامت تیں تم مناں ڈرانویں واہ کدآوے غی کتناں اک تہاڑا رہ گیا ہیں !!۔

(٥) دنیا غی ٹھاٹھ باٹھ ماں مغرور قیامت غا منکر نافرمان انسان ناں قیامت غو ذری چھلکارو جئیو کرایو جا رہیو ہے جے اج تے توں قیامت غو مخول بنا غے پُچھے واہ کدآوے غی ور جد اس غا دہشت ناک حالات تک غے اکھ ٹڈے جیں غیں، تاڑے لگ جیں غیں چن بےنور ہو جئے غو اور چن ہی کہ دیہنہ جس غی لوء ور عالم غو نظام ہے وہ وی بےنور ہوغے دوئے بےنور ہون ماں کٹھا ہو جیں غا تے محشر غو مدان لگ جئے غو اس ویلے یوہ نافرمان انسان کہہ غو ہائے! ہُن کئیاں نسوں! کت چھپوں! فرمایو جئے غو اج نسن چھپن غی کائے جگہ نیہنہ اج تے ساراں ناں خدا غی عدالت ماں جانوں ہی پوے غو جس تیں کائے طاقت نیہنہ بچا سکتی اُتے عملاں ور نمیڑا ویں غا۔

(٦) یعنی فر خدا غی عدالت ماں انسان ناں اس غا اگلا پشلا نکا بڑا نیک بد سارا عمل دس دتا جیں غا تے دسن غی وی لوڑ نیہنہ ہوسے۔یاہ تے عدالتی کاروائی ہے۔ ورنہ ہر انسان ناں آپے پتو وہے غو وہ کے کرغے آیو ہے، اس غو اعمال ناموں اس غے سامنے وہے غو، ہتھ پیر آپ اس غے خلاف گواہی دے رہیا ویں غا، ہاں! یاہ ہور گل ہے کہ نافرمان انسان حیلا بہاناں کرن تیں باز نیہنہ آسیں ور انھاں ناں حیلا بہاناں غو فائدو کجھ نیہنہ ہوسے۔

(٧) ذکر قیامت ہی غو چلے کرے بشکار گل ذری روک غے نبی پاک ﷺ ناں وحی غا بارہ ماں کجھ خاص ہدایت دتی جا رہئی ہیں۔ حدیث ماں ہے جے پہلاں پہلاں جس ویلے وحی نازل وہے تھی حضرت اس فکر ماں جے کدے پہل نہ جئے مچ محنت فرمانویں ویں تھا جبرائیلؑ غے نالو نال تاولا تاولا بلّیں بلّیں پڑھتا جیں تھا اس ور یہ آیت نازل ہوئیں جے تمناں وحی لبن واسطے اتنی محنت فرمان غی کوئے لوڑ نیہنہ یاہ مھاری ذمہ واری ہے ہم آپ اس قرآن ناں تھارا سینہ مبارک ماں محفوظ کردیاں غا، تمناں آپے یوہ حفظ ہو جئے غو فر ہم ہی اس ناں تھاری زبان ور جاری کردیاں غا، تے ہر اک کلام غو مطلب اس غی منشاء تے اس غی حکمت اور تفسیر وی تمناں سمجھا دیاں غا، لہذا جد ہم حضرت جبرائیلؑ غے ذریعہ تمناں قرآن سنانواں تم اس ناں غور ناں سنوں! حدیث ماں ہے جے اس تیں بعد جد وی وحی نازل وہے تھی حضرت نظر بنا فرما غے چپ ہو جیں تھا تے جد وحی مکمل ہو جئے تھی فر تلاوت فرمانویں تھا اس ویلے ساری وحی حفظ وہے تھی تے آپ حضرت غی زبان ور جاری ہو جئے تھی (بخاری، مسلم، مسند احمد)

(٨) یعنی آخرت ناں نہ منن غی کائے عقلی وجہ نیہنہ بلکہ تم دنیا غی ہوس ماں دنیا غی تاولی تاولی لبھن آلی ہر اک چیز ناں پسند کریں تے نقد دنیا غی اس محبت ماں اس را انا ہو گیا ہیں کہ ادھار آخرت غی گل تھارا دل ماں بیستی ہی نیہنہ، حالانکہ دنیا غی یاہ لش پھش چار تہاڑا غی تے آخرت سدا رھن آلی ہے۔

(٩) یوہ آخرت غو حال بیان ہو رھیو ہے جے اُت ایمان آلاں غا منہ چمکتا ویں غا انھاں ور خوشی ناں رونق تے لاٹ لگتی وہے غی، ویہہ اپناں رب غی زیارت کرتا دیں غا جس تیں بڑی کائے نعمت نیہنہ ہوسے، نبی پاک ﷺ فرمانویں اُچا رتبہ غا جنتیاں ناں تے تہاڑی ماں دو واری زیارت نصیب وہے غی (بخاری، مسلم) باقیاں ناں اپناں اپناں عمل غا لحاظ ناں یاہ نعمت لبھے غی ور زیارت نصیب ہر اک جنتی ناں وہے غی جد کہ اس غا مقابلہ ماں مشرکاں، کافراں غا منہ ور مٹی اُڈتی وہے غی تے انھاں ناں یقین وہے غو کہ مھارے اپر وہ عذاب آن آلو ہے جہڑو لک توڑ چھوڑے غو۔

(١٠) یعنی تم دنیا ناں نقد تے آخرت ناں دور کسرا سمجھیں! یوہ دنیا غو سفر تے بس موت توڑی ہی ہے اس تیں اگے تے آخرت غیں منزل ہی شروع ہو جیں، فر موت غی گھڑی غو ذرا خیال کروہاں، جد

أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَن يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾ أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً

کیوں ! انسان یاہ سمجھے جے وہ اینویں ہی بیکار چھوڑ دتو جے غو (۱۲) کیوں ! وہ پانٔی غو اک توپو نیہنہ تھو

مِّن مَّنِيٍّ يُمْنَىٰ ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّىٰ ﴿٣٨﴾

جہڑو (ماں غا شکم ماں) کیریو جے تھو؛ فر وہ رت غو ڈکرو ہو گیو فر اللہ نے وہ پیدا کیو تے ٹھیک بنٔایو

فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ ﴿٣٩﴾ أَلَيْسَ

فر اس بچوں مڑد تے کاںسری دوقسم بنٔائیں ؛ کیوں !

ذَٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَن يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ ﴿٤٠﴾

وہ خدا مُڑداں ناں زندہ نیہنہ کر سکتو ! (۱۳)

سُورَةُ الدَّهْرِ مَدَنِيَّةٌ وَهِيَ إِحْدَى وَثَلَاثُونَ آيَةً وَفِيهَا رُكُوعَانِ

سورت دھر مدینہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں اکتری آیت اور دو رکوع ہیں

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناںٔ جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آنٔو ہے

هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن

(۱) بیشک انسان ور زمانہ ماں اک اسو وقت وی آیو ہے جد وہ ذکر غے قابل

شَيْئًا مَّذْكُورًا ﴿١﴾ إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ

کائے چیز نیہنہ تھو ؛ ہم نٔے انسان یقیناً رلٔیا ملٔیا نطفہ تیں پیدا کیو ہے

نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٢﴾ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ

تانجے ہم اس غی ازمائش کراں اسے گلوں ہم نٔے وہ سنٔن آنٔو دیکھنٔ آنٔو بنٔایو ہے؛ ہم نٔے تے اس ناں رستو دس چھوڑیو ہے

إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ

ہُنٔ پہانویں وہ شکر گذار بنٔے تے پہانویں ناشکرو ! (۲) ہم نٔے کافراں واسطے سنگل

سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا ﴿٤﴾ إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ

تے بڑا بڑا لڈنٔ اور اگ غو اکھیر تیار کیو وؤ ہے (۳) بیشک جہڑا نیک لوک ہیں وہہ (اسی سچی شراب غا)

موت غی بیہوشی آنٔ لگ جئے تے جان نکل غے،ہسلی توڑی پُج آوے فر آسیں پاسیں بیٹھا اودوست رشتیدار دوادار وتیں ناامید ہو غے مایوسی ماں کیہنہ اوہ! کوئے پھانڈو منتر کرن آنٔو تے پھوک مارن آنٔو ہے؟! جہڑو پھوکاں ناںٔ اس غی جان بچالیئے وراس ویلٔے کجھ کم نیہنہ آتو تے مرن آلٔا ناں یقین ہو جے کہ ہنٔ ٹبرٹنگر ماںٔ دولت سب کئیں تیں جدائی غو ویلٔو آ گیو ہے، تے موت غی سختی ناںٔ پنّی پنّی سنگ چمڑن لگ جئے، جہڑو ھنگا جت وہے اتوں ہل نیہنہ سکتو، اس ویلٔے انسان ناں پتو لگ جئے کہ اللہ غی عدالت ماں حاضر ہونٔ غو سفر شروع ہو گیو ہے فر نہ دنیا غی کائے چیز کم آوے تے نہ توبہ اور ایمان لیانٔوں کجھ فائدو دیئے۔ فائدو:۔ پنّی پنّی ناںٔ چمڑن'' غی اک تفسیر حضرت ابن عباسؓ وغیرہ بزرگاں نے عرب غا محاورہ غے مطابق یاہ وی کی ہے جے مراد سختی اور مصیبت ہے یعنی ایاّں دنیا تیں جانٔ غو غم اُواں آخرت غا حالات غو ڈر یہ دوئے مصیبت اس تہاڑے جُڑجیں۔

(۱۱) نافرمان انسان غی حالت بیان ہو رہئی ہے جے تیں نہ اللہ غا پیغمبراں ناں تے اس کتاباں ناں سچ منیوں نہ خدا غی عبادت کی بلکہ نبیاں ناں تے کتاباں ناں چُھوٹھ کہہ غے اللہ غا دینٔ تیں منہ موڑ لیو فر اپنٔاں اس کرتوت ور آکڑتو، بڈیار کرتو اپنٔے گہر گیو یاہ گل سورت مطففین ۳۱/ ماں وی آئی ہے فر ہُنٔ تیرا واسطے بربادی تے تباہی ہی تباہی ہے اک واری نیہنہ! چار چار واری مرتاں وی، قبر ماں وی، محشر ماں وی تے جہنم ماں وی جت تیں چھیکڑ جانٔوں ہے

(۱۲) یعنی انسان نے یاہ گل کس را سوچ لی کہ وہ اسے را چھوڑ دتو جئے غو تے اس غی کجھ پچھ ہی نیہنہ ہوسے کہ نہ دنیا غی زندگی غو حساب کتاب وہے غو تے نہ نیکی بدی غی سزا جزاء لبھے غی، نیہنہ ضرور زندگی غو لیکھو وہے غو تے ہر ایکنٔ ناں اس غا کیا غو بدلو لبھے غو۔

(۱۳) یعنی جد اللہ تعالیٰ یوہ سب کجھ کر سکے! تے انسان اپنٔی اکھاں ناںٔ ان قدرتاں غو نظارو کرے فر وہ مرن تیں بعد دہری واری کیوں نیہنہ پیدا کر سکتو تے حساب لے غے نیکی بدی غی جزا سزاء کیوں نیہنہ دے سکتو! نبی پاک ﷺ نے فرمایو: جہڑو یاہ آخری آیت پڑھے اس ناں اس تیں بعد پڑھنو چاہئے بلٰی وَانا علٰی ذالک من الشٰھدین ''آہو! آہو! توں ضرور یوہ کر سکے تے ہوں اس ور گواہ ہوں'' (ابوداوٗد) یاہی گل سورت والتین غا آخر واسطے وی فرمائی ہے۔

(۱) سورت پاک غو مشہور ناں پہلی آیت غا لفظ ﴿مِنَ الدَّھْر﴾ ور ''دہر'' ہے اس تیں علاوہ پہلی آیت ہی غا لفظ ﴿عَلَى الْاِ نْسَانِ﴾ ور ''انسان'' وی ہے تے اک ناں پنجمی آیت غا لفظ ﴿اِنَّ الْاَبْـــرَارَ﴾ ور ''سورت ابرار'' وی ہے (تفسیر روح المعانی) اس سورت پاک غا مکی یا مدنی ہونٔ ماں اختلاف ہے جمہور مفسراں غے نزدیک تے ساری سورت مکی ہے، ور کجھ حضرات اس ناں مدنی کیہنہ جد کہ بعض حضرات غے نزدیک آیت ۸، ۹، ۱۰، مدنی ہیں باقی سورت مکی ہے تے کجھ غو کہنٔوں ہے جے آخری دس آیت مدنی ہیں باقی ساری سورت مکی ہے (کشاف، تفسیر کبیر، فتح القدیر، وغیرہ) سورت پاک ماں بنیادی طور ور یاہ گل سمجھائی گئی ہے جے انسان غی پیدائش غو مقصد اس غو امتحان لینٔوں ہے، فر انساناں بچوں جن لوکاں نے اپنٔاں مالک غی ناشکری غو رستو نوڑیو انھاں ناں انھاں غا پہیڑا انجام تیں اگاہ کیو گیو ہے تے جن خوش نصیباں نے اس غی شکر گذاری تے فرمانبرداری غو رستو اختیار کیو انھاں ناں جنت غی رنگارنگ نعمتاں غی خوشخبری سنائی گئی ہے، ناںٔ ہی مختصر انداز ناںٔ ویہہ عمل وی بیان کیا گیا ہیں جھاں ور جنت غی یہ نعمت نصیب ہوویں دوجا رکوع ماں رحمت عالم ﷺ ناں مخاطب کر غے یاہ گل سب ناں سنائی گئی ہے جے یوہ قرآن ہم نٔے ہی نازل کیو ہے پلے تیں بنٔایو وو کلام نیہنہ ناںٔ ہی حضرت ناں صبر استقامت ناںٔ دین غی دعوت غو کم کرتاں رہنٔ تے اس بارہ ماں کسے غی گل نہ منٔن اور رات تہاڑی اللہ تعالیٰ غی عبادت کرن غو حکم فرمایو گیو ہے آخر ماں اعلان فرمایو ہے جے یوہ قرآن اک نصیحت ناموں ہے ہُنٔ جس غو روح کرے وہ اپنٔاں رب غو رستو نوڑ لئے تے ناںٔ ہی فرمایو اس رستہ ور چلے غو وہ ہی جس ناں اللہ اپنٔاں علم تے حکمت غے مطابق توفیق دیئے غو اور اللہ وی اسے ناں توفیق دیئے غو جہڑو آپ ہدایت غا اس رستہ ور چلن غی تاھنگ کرے غو۔

(۲) یعنی انسان ور اک لموں عرصو اسو گذریو ہے جے وہ ذکر کرن تے زبان ور لیان غے قابل کائے چیز نیہنہ تھو، منی غو توپو، لہو غی پھٹکی تے ماس غی اسی بوٹی تھو کہ اس غو ناں لینٔوں شرم غی گل تھی، بلکہ اس تیں پہلاں

انسان جد کھانٕ پینٕ غی ان چیزاں ماں تھو جھاں تیں نطفو بنٕیو اس ویلے تے وہ کجھ تھوہی نیہنہ ، فر اللہ نے مڑ دکاں ّسری غا رنگا رنگ چیزاں تیں بنٕیا وا اس نطفہ تیں اس ناں دیکھنٕ سننٕ یعنی دل دماغ ہوش عقل آلو یوہ انسان بنٕا دتو فر فرمایو تکنٕ سننٕ غیں یہ طاقت دے غے اس ناں پیدا کرن غو مقصد اس غو امتحان لینٕو ں ہے جے یوہ اپنٕاں مالک غی سوچ سمجھ آلی ان طاقتاں ناں کم ماں لیا غے اس ناں سیانٕ غے اس غی فرمانبرداری کرے یا نافرمانی ، تے انسان غی فطرت ماں ہدایت غی تاھنگ رکھنٕ ، اور تکنٕ سننٕ غی یاہ طاقت دینٕ تیں علاوہ اللہ نے نبیاں غے ذریعہ وی انسان ناں صاف صاف ہدایت غو رستو دس دتو تانجے اس تیں بعد انسان اپنٕی مرضی ناں شکر گذاری تے فرمانبرداری غو رستو اختیار کرے یا ناشکری تے نافرمانی غو۔

مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ۝٥ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا

پیالہ پییں غا جس ماں کافور غو رلو وہے غو ؛ یوہ اک اماء وہے غو جس بچوں اللہ غا

عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا ۝٦ يُوفُونَ بِالنَّذْرِ

خاص بندا پییں غا تے ویہہ جدیاں چاہویں غا اس بچوں کُھول کڈ غے لے جیں غا (۴) یہ ویہہ لوک ہیں جہڑا نذر پوری کریں

وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ۝٧ وَيُطْعِمُونَ

تے اس دن تیں ڈرتا رہینہ جس غی مصیبت ہر پاسے عام وہے غی (۵) تے اللہ تعالیٰ غی محبت ماں

الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا ۝٨ إِنَّمَا

محتاجاں تے یتیماں اور قیدیاں ناں روٹی کھوالیں ؛ ہم تے

نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا ۝٩

تمناں چھڑی اللہ تعالیٰ غی رضا واسطے کھوالاں ؛ ہم تھارا کولوں (اس غا) بدلہ غی تے شکریو کرن غی تاہنگ نیہنہ رکھتا

إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ۝١٠ فَوَقَاهُمُ

ہم تے اپنٕاں رب غی طرفوں اک اسا دن تیں ڈراں جہڑو وچ اداس تے بہت ہی سخت وہے غو (۶) فر اللہ تعالیٰ نے ویہہ

اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا ۝١١ وَ

اس تہاڑا غی سختی تیں بچا لیا تے اس نے انھاں ناں (چہراں غی) رونق تے خوشی عطا فرمائی ؛ تے

جَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ۝١٢ مُتَّكِئِينَ فِيهَا

اس نے انھاں ناں انھاں غا صبر غے بدلے جنت تے ریشمی لباس عطا کیو ؛ ویہہ جنت ماں بادشاہی تختاں ور

عَلَى الْأَرَائِكِ ۖ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا ۝١٣

سراہنٕاں لا غے بیٹھا اویں غا ات ویہہ نہ تے تتی تُھپ دیکھیں غا تے نہ ہی انھاں ناں سخت ٹھنڈ لگے غی (۷)

وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا ۝١٤

تے انھاں ور جنت (غاں بوٹاں) غی چھاں نیوی ہوئی وی وہے غی ، تے اس غا گچھا لڑکا غے نیڑے کردتا جیں غا (۸)

وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا ۝١٥

تے انھاں غے اگے چاندی غا پَہانڈا تے شیشا غا گلاس چلتا ویں غا ؛

(۳) یوہ نتیجو ہے ہدایت غا اتناں سروند ہونٕ غے باوجود گمراہی تے ناشکری غا رستہ ور چلن غو۔

(۴) یوہ نتیجو ہے اللہ غی دتی وی سوچ سمجھ تے ہدایت غے مطابق شکر گذاری تے فرمانبرداری غو رستو اختیار کرن غو ، کہ اسا نیکو کار سُچّی جنتی شراب غا جسماں کافور رلی وی وہے غی پیالہ پَہر پَہر غے پی رہیا ویں غا دنیا ماں کافور وچ ٹھنڈی تاثیر غی اک خوشبو ہے ور جنت ماں یوہ اک اماء پھٹو وو وہے غو جس بچوں اللہ غا نیک بندا پیتا ویں غا تے وہ انھاں غا اختیار ماں وہے غو ویہہ اپنٕاں حکم ناں اس ناں اپنٕاں محلاں ماں ، بیٹھکاں ماں جدّیاں چاہویں غا لے جیں غا۔

(۵) نیکو کار لوکاں غا نیک عمل بیان ہو رہیا ہیں ! ''نذر'' اس ناں کہیو جئے کہ انسان آپے اپنٕے اپر کوئے نیک کم ضروری تے واجب کر لیئے جے ہوں ! اتناں روزہ رکھوں غو ، یا اتنی رکعت نفل پڑھوں غو یا اتنی خیرات کروں غو یعنی یہ نیکو کار لوک اللہ غا فرض تے واجب کریں اور ضروری کیا وا کماں ناں تے پورا کریں ہی ہیں سگوں جہڑا کم نذر منٕ غے آپے اپنٕے اپر ضروری کر لیں ویہہ وی ضرور پورا کریں تے یوہ کم وچ اخلاص ناں آخرت ، غا اس تہاڑا غا ڈر ماں کریں جس غی پریشانی عام وہے غی بس ویہہ ہی لوک بچ سکیں غا جنھاں ناں اللہ بچاوے غو۔ نذر دو طرح غی وہے اک یاہ کہ انسان اسے را کوئے نیک کم اپنٕے اپر ضروری کر لیئے ، اک یاہ کہ میرو فلانٕو ں ، کم ہو گیو تاں ہوں اتناں روزہ رکھوں غو ، یا اتنی رکعت نفل پڑھوں غو یا اتنی خیرات کروں غو اس دوجا انداز ماں کیونجے اک طرح غو معاملو وہے اس گلوں یوہ طریقو شریعت نے پسند نیہنہ کیو ، رحمت عالم ﷺ نے فرمایو نذر (منت) کسے چیز ناں نہ ہٹا سکے ، نہ کسے چیز ناں اگے یا پچھے کر سکے ، نہ اس ناں کوئے کم بنٕے ہاں ! بخیل غو مال ضرور اس غے ذریعہ نکل جئے (بخاری ، مسلم ، ابوداؤد) ور اس غے باوجود وی جہڑو نذر منٕ لیئے فر اس ناں ادا کرنی ضروری ہے لیکن اس واسطے شرط ہے کہ واہ نوٹ اللہ غی رضاء تے فرمانبرداری غی وہے ، اللہ غی نافرمانی آلی تے کسے گناہ آلا کم غی نذر پوری کرنی جائز نیہنہ (بخاری ، ترمذی)۔

(۶) یاہ نیکو کاراں غی دوجی صفت ہے جے ویہہ اللہ غی محبت غا جزبہ ماں آپ محتاج تے ضرورت مند ہونٕ غے باوجود غریباں ، یتیماں تے قیدیاں ناں روٹی کھوالیں ، قیدی پَہانویں مسلمان وہے یا غیر مسلم تے کسے وی جرم یا الزام ماں بند وہے ، فر ویہہ انھاں ناں روٹی کھوانٕ غے احسان نیہنہ چاہڑتا بلکہ یہ سارا کم خاص اللہ غی رضا کھٹنٕ واسطے کریں ویہہ ان لوکاں کولوں شکریو کرنوں یا کسے طرح غا بدلہ غی تاھنگ نیہنہ رکھتا تے یہ نیکیں کر کر غے وی آخرت غا مشکل تے اوکھا تہاڑا تیں ڈرتا رہینہ - جے کے پتو نیکی غو حق ادا ہو وو جے نیہنہ -

(۷) یعنی انھاں غی دعا تے تاھنگ غے مطابق اللہ نے ویہہ آخرت غی پریشانیاں تے اوکھتاں تیں بچا لیا اور انھاں غا دل خوشی ناں پَہر چھوڑیا جس غی رونق انھاں غا چہراں ور ڈُلنٕ لگ گئی ، تے ویہہ اللہ غا رستہ ماں مصیبتاں ، پریشانیاں غے باوجود جہڑو صبر کر غے اپنٕاں مالک غی فرمانبرداری کرتا رہیا اس غا بدلہ ماں جنت غو ارام تے عیش غو لباس عطا فرمادتو ویہہ بادشاہاں ہاروں تخت ور بیس غے جنت غا نظارہ کریں لگا جت سدا بہار ہی بہار ہے نہ کدے تیز گرمی ہے تے نہ کدے ٹھنڈ تے پالو ہے۔

قَوَارِيْرَا۠ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوْهَا تَقْدِيْرًا ﴿۱۶﴾ وَيُسْقَوْنَ

شیشا وی چاندی غا ویں غا جہڑا پہرن آلّاں نے ٹھیک اندازہ نالّ پہر یا ویں غا (۹) تے انھاں ناں

فِيْهَا كَاْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيْلًا ﴿۱۷﴾ عَيْنًا فِيْهَا تُسَمّٰى

ات اسا شراب غا پیالہ پیاؔلیا جیں غا جس ماں سنڈ رلّی وی وہے غی ؛ یوہ جنت ماں اک اماء ہے جس غو ناں

سَلْسَبِيْلًا ﴿۱۸﴾ وَيَطُوْفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُوْنَ

"سلسبیل" ہے (۱۰) تے سدا رہنّ آلّا گدرا (خدمت واسطے) انھاں غے اگے پچھے پھرتا ویں غا

اِذَا رَاَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنْثُوْرًا ﴿۱۹﴾ وَاِذَا رَاَيْتَ ثَمَّ

جسویلّے تم انھاں ناں دیکھیں تے یاہ سمجھیں جے یہ کھلر یاوا موتی ہیں (۱۱) تے ات تم جت وی دیکھیں غا

رَاَيْتَ نَعِيْمًا وَّمُلْكًا كَبِيْرًا ﴿۲۰﴾ عٰلِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ

تمنّاں نعمت ہی نعمت تے اک بڑی بادشاہی دسے غی ؛ انھاں ور سبز بریک ریشم غا تے موٹا ریشم غا کپڑا

خُضْرٌ وَّاِسْتَبْرَقٌ ۡ وَّحُلُّوْۤا اَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ ۚ وَسَقٰهُمْ

ویں غا تے انھاں ناں چاندی غا کنگنّ لوایا جیں غا تے انھاں ناں انھاں

رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُوْرًا ﴿۲۱﴾ اِنَّ هٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَآءً وَّكَانَ

غو رب سچی شراب پیاۓ غو ؛ یوہ ہے تھارو بدلو تے

سَعْيُكُمْ مَّشْكُوْرًا ﴿۲۲﴾ اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ تَنْزِيْلًا ﴿۲۳﴾

تھاری کوشش قبول ہوگئی (۱۲) (اے نبیؐ) بیشک ہم نےّ ہی تھارا ور یوہ قرآن تھوڑ و تھوڑ و کر غے نازل کیو ہے

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ اٰثِمًا اَوْ كَفُوْرًا ﴿۲۴﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ

لہذا تم اپنّاں رب غا حکم ور صبر کرتا رہو تے انھاں بچوں کسے گنہگار یا ناشکرا غو کہنّوں نہ منیوں! (۱۳) تے اپنّاں رب

رَبِّكَ بُكْرَةً وَّاَصِيْلًا ﴿۲۵﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهٗ وَسَبِّحْهُ

غا ناں غو ذکر کرتا رہو سویرے وی تے شام وی! تے رات غے ویلّے اس غے اگے سجدا کرو تے لمی رات توڑی

لَيْلًا طَوِيْلًا ﴿۲۶﴾ اِنَّ هٰۤؤُلَآءِ يُحِبُّوْنَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُوْنَ

اس غی تسبیح کریا کرو ! (۱۴) یہ لوک تاولی لبھنّ آلی (دنیا) ناں ہی پسند کریں تے اک بڑا اوکھا

(۸) جنت غو موسم اسو ہے کہ ات کسے ناں چھاں غی لوڑ نیہنہ ہوسے، ور انسان غو روح کدے کدے چھاں ماں بیسن غو کرے، اس واسطے جنت غا باغ انھاں ور اُڑیا وا ویں غا تے اس غا گچھا ہر ویلّے سرور ویں غا لاھنّ ماں کجھ اوکھت نیہنہ ہوسے۔

(۹) دنیا ماں چاندی غو پَہانڈ وشیشہ غو نیہنہ ہوسکتو، تے شیشہ غو چاندی نیہنہ ہوسکتو یاہ جنت ہی غی خصوصیت ہے کہ چاندی غا گلاس شیشہ ہاروں صاف شفاف ویں غا، نظر ارار پار ہوتی وہے غی تے جنتیاں واسطے اسا انداز نالّ انھاں ماں سّچی شراب پَہری جۓ غی کہ اس ویلّے جہڑو جنتی پینّی چاہوے غو گلاس ماں اس غی دلی تاھنگ غے مطابق اتنی ہی پَہری جۓ غی۔

(۱۰) عرب غا لوک سُنڈ بڑی پسند کریں تھا، فرمایو جنتی شراب ماں جنتی سُنڈ غو رلّو وہے غو یعنی اک تے واہ ٹھنڈی شراب وہے غی جس ماں کافو غو رلّو وہے غو، اس تیں علاوہ اک یاہ گرم شراب وہے غی جس ماں سُنڈ غو رلّو وہے غو ور یاہ وی دنیا غی سُنڈ نیہنہ ہوسے بلکہ اس غو اماء چلتو وہے غو جس غو ناں سلسبیل ہے۔

(۱۱) یعنی جنتی غی خدمت ماں اسا سہنّا جنتی گدرا اگے پچھے دوڑتا ویں غا جہڑا سدا اسے عمر غا گدرا ہی رہینہ غا تے ویہہ اسا سُہنّا تے صاف ویں غا کہ دوڑتا اس را لگیں غا جس را کھلر یاوا موتی ہیں۔

(۱۲) یعنی اے قرآن پڑھنّ سننّ آلیا توں جنت ماں جیّاں وی دیکھے غو اُواں جنت غی نعمت ہی نعمت تے ہر اک جنتی غی اک لمی چھڑی بادشاہی دیکھے غو جتھاں ور ریشم غا سہنّا کپڑا تے چاندی غا کنگنّ ویں غا فر انھاں غا مالک غی طرفوں سچی شراب غا جام لبھتا ویں غا تے سب تیں زیادہ خوش کرن آلی یاہ نعمت وہے غی کہ اللہ اپنّاں اس فضل واسطے اعلان فرماوے غو کہ یوہ تھاراں عملاں غو بدلو ہے تے تھاری محنت غی قدر کی گئی ہے۔ سورت کہف/ ۳۱ ماں ہے جے جنتیاں غا کنگنّ سونا غا ویں غا جد کہ ات چاندی غا بیان ہووا ہیں ہوسکے کسے ناں چاندی تے کسے ناں سوناں غا عطا ویں یا کدے سونا تے کدے چاندی لانویں۔

(۱۳) یعنی جس را مشرک کیہنہ جے یوہ قرآن تم نےّ پلّے تیں بنّا لیو ہے اس را نیہنہ بلکہ ہم نےّ ہی یوہ تھوڑ و تھوڑ و کر غے تھارے اُپّر نازل کیو ہے، تانجے اس غا حکم بلیں بلیں ایمان آلّاں غا دل ماں بیس جیں، لہذا تم اس رستہ ماں ہر طرح غیں اوکھت چَھل غے اس غی دعوت دیتا جاؤ! اس بارہ ماں خدا غا کسے نافرمان، کسے کافر غی کائۓ گل نہ منوں، نہ کسے غی تاھنگ ور نرمی کرو! نہ کسے غو دباء منوں بلکہ یہ نافرمان پَہانویں جتناں مرضی سڑیں کڑیں تم اعلان کر غے قرآن غی دعوت ہر جگہ پہچا دیو۔

(۱۴) قرآن پاک ماں جت وی اللہ غا رستہ ماں اوکھت تے مشکل چھلّن غو ذکر آوے اس تیں فٹ بعد اللہ غو ذکر تے اس غی تسبیح کرن غو تے نماز ماں لگ جانّ غو حکم آوے کیونجے یاہی گل انسان ماں یہ اوکھت چھلّن غی ہمت پیدا کرے۔ تے اس حکم ماں پنج وقت غی نماز تے تہجد تیں علاوہ سویرے شام ہر ویلّے کرن غا ویہہ ذکر اذکار وی آ گیا جہڑا نبی پاک ﷺ تہاڑی رات فرمانویں ویں تھا۔

وَرَآءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا ﴿٢٧﴾ نَحْنُ خَلَقْنٰهُمْ وَشَدَدْنَآ أَسْرَهُمْ

تہاڑا ناں اپنڑ پچھے چھوڑ رہیا ہیں ؛ ہم نے ہی یہ پیدا کیا ہیں تے ہم نے ہی انھاں غا جوڑ مضبوط کیا ہیں

وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَآ أَمْثٰلَهُمْ تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾ إِنَّ هٰذِهٖ تَذْكِرَةٌ

تے ہم جد چاہواں انھاں غے بدلے انھاں جیا ہی ہورلوک لے آواں (١٥) بیشک یاہ اک نصیحت ہے

فَمَنْ شَآءَ اتَّخَذَ إِلٰى رَبِّهٖ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا تَشَآءُونَ إِلَّآ أَنْ

ہنڑ جس غو دل کرے وہ اپناں رب تو‌ڑی پجنڑ غو رستو نوڑ لئے ؛ تے تم کجھ نیہنہ چاہ سکتا ور واہی گل جہڑی

يَشَآءَ اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾ يُدْخِلُ مَنْ

اللہ تعالیٰ چاہوے ، بیشک اللہ تعالیٰ خوب جانڑ آلو حکمت آلو ہے ؛ وہ جس ناں چاہوے

يَشَآءُ فِي رَحْمَتِهٖ وَالظّٰلِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣١﴾

اپنڑی رحمت ماں داخل کر لئے تے ظالماں واسطے اللہ تعالیٰ نے دکھ دینڑ آلو عذاب تیار کیو وو ہے (١٦)

سُورَةُ الْمُرْسَلٰتِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ خَمْسُونَ آيَةً وَفِيهَا رُكُوعَانِ

سورت مرسلٰت مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں پنجاہ آیت اور دو رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناں جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

وَالْمُرْسَلٰتِ عُرْفًا ﴿١﴾ فَالْعٰصِفٰتِ عَصْفًا ﴿٢﴾ وَالنّٰشِرٰتِ

(١) قسم ہے بلّیں بلّیں چھلّنڑ آلی ہوانواں غی ؛ فر زور ناں پھرن آلا پھانڈا غی ؛ تے چہڑ ناں کھنڈانڑ آلیں

نَشْرًا ﴿٣﴾ فَالْفٰرِقٰتِ فَرْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُلْقِيٰتِ ذِكْرًا ﴿٥﴾ عُذْرًا أَوْ

ہوانواں غی ؛ فر (چہڑ) ناں کنی کنی کرن آلی ہوانواں غی ؛ فر انھاں فرشتاں غی جہڑا نصیحت لیانویں ؛ عذر پورو کر دین واسطے یا

نُذْرًا ﴿٦﴾ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوٰقِعٌ ﴿٧﴾ فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ ﴿٨﴾

ڈرانڑ واسطے ؛ بلاشبہ جس چیز غو تھاراناں وعدو کیو جا رہیو ہے واہ ہو غے رہ غی (٢) فر جسویلے تارا بے نور کر دتا جیں غا

وَإِذَا السَّمَآءُ فُرِجَتْ ﴿٩﴾ وَإِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ ﴿١٠﴾ وَإِذَا الرُّسُلُ

تے جسویلے اسمان ٹٹ پھٹ جے غو ؛ تے جسویلے پہاڑ (ریزہ ریزہ کر غے) اڈا دتا جیں غا ؛ تے جد پیغمبر مقرر وقت

ع ۲

(١٥) یعنی جہڑا لوک قرآن غی تے رحمت عالم ﷺ غی ہدایت ور عمل نیہنہ کرتا اس غی وجہ یاہ ہے کہ ویہہ سب کجھ اس فانی دنیا ناں ہی سمجھیں تے دنیا غی محبت تے ہوس ماں اسرا غافل ہو گیا ہیں کہ آخرت غا اس اوکھاتے بڑا پہارا تہاڑا ادر انھاں غو تہان جا تو ہی نیہنہ تے اس ناں ناممکن سمجھیں حالانکہ جس خدا نے یہ پیدا کیا، انھاں غا جوڑ مضبوط کیا کہ دیکھنڑ ماں نکا نکا نازک تے سوہل جوڑ ہیں ور خدا غی قدرت ناں باٹا اسا ہیں کہ اتنی لمی عمر تو‌ڑی کدے گھس غے ٹٹتا نیہنہ، فر اس واسطے انھاں ناں قیامت غے تہاڑے دوہری واری پیدا کرنوں کے مشکل ہے سگوں اس ناں تے اس غی وی قدرت ہے کہ جیکدے وہ چاہوے تاں ان ساراں ناں اج ہی ہلاک کر غے انھاں غی جگہ دوجا ہی لوک پیدا فر دیئے۔

(١٦) سورت پاک غا آخر ماں واہی گل فرمائی جا رہئی ہے جہڑی مسیں پچھے سورت مدثر غا آخر ماں فرمائی تھی جے یوہ قرآن اک نصیحت نامو ہے ہُنڑ جس غو روح کرے وہ اس غی ہدایت ور عمل کر غے اپناں رب تو‌ڑی پجّ جئے۔ ور اس غی ہدایت ور عمل غی توفیق اسے ناں وہے جس ناں خدا عطا کرے کیونجے وہ سب کجھ جانڑ آلو ہے اس ناں پتو ہے کس غا دل ماں ہدایت غی سچی ہٹک تے تاھنگ ہے فر جس ناں وہ ہدایت دے غے اپنڑی رحمت ماں داخل فرماوے وہ بالکل اس غی حکمت غے مطابق وہے تے حقیقت ماں وہ ہی اس غے لائق وہے باقی جہڑا ظالم آپے اس نصیحت غی مخالفت کر غے گمراہی آلا رستہ ور ڈٹ جیں انھاں ناں زبردستی ہدایت غا رستہ ور وہ وی نیہنہ لاتو، بلکہ انھاں واسطے تے دکھ دینڑ آلو عذاب تیار رہے۔

(١) پہلا لفظ ﴿وَالْمُرْسَلٰتِ﴾ ور سورت پاک غو ناں ''مرسلٰت'' ہے یاہ سورت پاک وی مکی ہے۔ حضرت عبداللہ ابن مسعودؓ فرمانویں ہم مکہ شریف مِنٰی غی ایکنڑ کلاں ماں تھا جت نبی پاک ﷺ ور سورت مرسلٰت نازل ہوئی فر حضرت اس غی تلاوت فرما رہیا تھا تے ہوں حضرت کولوں سنڑ غے یاد کر رہیو تھو الخ (بخاری، مسلم، ابن کثیر) نبی پاک ﷺ کدے کدے نواشاں غی نماز ماں یاہ سورت پاک تلاوت فرمانویں ویں تھا۔ (بخاری شریف، مسلم، ابن کثیر) سورت پاک غا منڈ ماں کئیاں چیزاں غی قسم کر غے فرمایو ہے جے قیامت غا جس تہاڑا غو تھاراناں وعدو کیو جا رہیو ہے تے جس تیں تم ڈرایا جا رہیا ہیں یوہ ضرور آوے غو، فر قیامت غا وقت غا اسا دل ہلانڑ دینڑ آلا حالات بیان فرمایا ہیں کہ واقعہ ہی زندہ دل آلاں غو ضمیر جاگ جئے تے ویہہ اس اوکھا تہاڑا غی تیاری واسطے لک بن لیں، فر کئیں ساریں دلیلاں ناں یاہ گل ثابت کی گئی ہے جے قیامت غو تہاڑو ضرور آوے غو تے اس غا آنڑ ماں کجھ مشکل نیہنہ اس تیں بعد آخرت غا حساب کتاب تے محشر غا مدان غی اوکھی کہڑیاں غو ذکر کر غے بار بار گل دھرائی گئی ہے جے اسویلے منکراں ناں پتو لگے غو جے جہڑا بدنصیب آخرت غا اس تہاڑا ناں مننڑ واسطے تیار نیہنہ تھا انھاں واسطے بس بربادی ہی بربادی ہے فر منکراں غی تباہی غا مقابلہ ماں ایمان آلاں پرہیزگاراں واسطے جنت غی نعمتاں غو ذکر کر غے اس گل ور سورت پاک مکمل فرمائی گئی ہے جے جس بدنصیب ناں اس قرآن غے ذریعہ وی ہدایت نصیب نہ وہے اس ناں فر کسے چیز تیں ہدایت نیہنہ ہو سکتی۔

(٢) پنج چیزاں غی قسم کر غے فرمایو جے قیامت غا جس تہاڑا غو تھاراناں وعدو کیو جا رہیو ہے تے جس تیں تم ڈرایا جا رہیا ہیں یوہ ضرور آوے غو ور جن پنج چیزاں غی قسم فرمائی گئی ہے انھاں غو ناں نیہنہ لیو، چھڑی انھاں غی صفت بیان ہوئی ہیں، کسے حدیث ماں نبی پاک ﷺ تیں وی نیہنہ بیان ہووو کہ انھاں تیں مراد کے ہے اسے گلوں صحابۂ کرام تے بعد غا بزرگاں تیں اس غیں تفسیر ماں کئیں اقوال ہیں۔ کجھ بزرگ فرمانویں پنجے جگہ مراد ہوا ہے یعنی ان ہواواں غی قسم جہڑیں اوپرو تھلی چھل غے رحمت غو بدل برہانویں، فر ان ہواواں غی قسم جہڑیں پھانڈا ناں تیز چھلّیں، تے ان ہواواں غی جہڑیں چہڑ ناں اسمان ور کھنڈا چھوڑیں، فر انھاں ہواواں غی جہڑیں بدل تیں بعد چہڑ ناں ٹوٹا ٹوٹا کر غے ختم کر چھوڑیں، فر انھاں ہواواں غی جہڑیں اس نظام ناں انسان غا دل ماں نصیحت پیدا

کریں، تانجے وہ قیامت ناں نیڑے سمجھ غے توبہ کر غے تے عذر معذرت کر غے، اپناں گناہ بخشواوے تے خدا غا عذاب تیں ڈر جئے اور کجھ بزرگ پہلی ترے جگہ تے ہوا مرادلیں ور آخر غی دو جگہ فرشتہ یعنی انھاں فرشتاں غی قسم جھڑا حق تے باطل ماں فرق کرن آلا حکم لے غے نازل ویں تے انھاں فرشتاں غی جھڑا اللہ غو کلام نبیاں ور نازل کریں تانجے لوک حق تے باطل تیں واقف ہو غے ایمان لے آویں یا انھاں کوئے قیامت غا تہاڑا واسطے یوہ عذر نہ رہ جے مھارے کوئے کوئے ہم ناں ڈران آلو آیو ہی نیہنہ ورنہ ہم وی خدا غا فرمانبردار ہو جاتا۔

أُقِّتَتْ ﴿۱۱﴾ لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ ﴿۱۲﴾ لِيَوْمِ الْفَصْلِ ﴿۱۳﴾ وَمَا أَدْرَاكَ

ور آنیاں جیں غا؛ ان ساراں کماں ماں کہڑا تہاڑا واسطے دیری کیگئی ہے! اک فیصلہ غا تہاڑا واسطے؛ تے تمناں کے پتو

مَا يَوْمُ الْفَصْلِ ﴿۱۴﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿۱۵﴾ أَلَمْ نُهْلِكِ

وہ فیصلہ غو تہاڑو کسرا غو ہے (۳) اس تہاڑے چھوٹھ سمجھن آلاں واسطے بڑی بربادی وہے غی (۴) کیوں! ہم نے پہلا

الْأَوَّلِينَ ﴿۱۶﴾ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْآخِرِينَ ﴿۱۷﴾ كَذَٰلِكَ نَفْعَلُ

لوک ہلاک نیہنہ کیا ! فر پشلاں ناں وی ہم انھاں غے پچھے ٹورتا رہیا ؛ ہم مجرماں

بِالْمُجْرِمِينَ ﴿۱۸﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿۱۹﴾ أَلَمْ نَخْلُقكُّم

ناں ایسو ہی کراں (۵) اس تہاڑے چھوٹھ سمجھن آلاں واسطے بڑی بربادی وہے غی ؛ کیوں ! ہم نے تم اک

مِّن مَّاءٍ مَّهِينٍ ﴿۲۰﴾ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿۲۱﴾ إِلَىٰ قَدَرٍ مَّعْلُومٍ

بے حیثیت پانی تیں نیہنہ پیدا کیا! فر ہم نے وہ اک محفوظ جگہ ماں رکھیو؛ اک معین وقت توڑی؛ فر ہم نے اس غو اک اندازو

فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ ﴿۲۳﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿۲۴﴾

مقرر کیو تے ہم کتنوں سوہنوں اندازو مقرر کرن آلا ہاں (٦) اس تہاڑے چھوٹھ سمجھن آلاں واسطے بڑی بربادی وہے غی

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا ﴿۲۵﴾ أَحْيَاءً وَأَمْوَاتًا ﴿۲۶﴾ وَجَعَلْنَا

کیوں! ہم نے زمین بٹیلن آلی نیہنہ بنائی! جیتاں ناں وی! تے مرواں واں ناں وی! تے ہم نے اس ماں

فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُم مَّاءً فُرَاتًا ﴿۲۷﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ

اُچا اچا پہاڑ بنایا تے ہم نے تمناں مٹھوتس بجھان آلو پانی پیالیو (۷) اس تہاڑے چھوٹھ سمجھن

لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿۲۸﴾ انطَلِقُوا إِلَىٰ مَا كُنتُم بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿۲۹﴾

آلاں واسطے بڑی بربادی وہے غی ؛ ہن اس چیز در چلّو جس ناں تم چھوٹھی کیہنہ ویں تھا

انطَلِقُوا إِلَىٰ ظِلٍّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ ﴿۳۰﴾ لَّا ظَلِيلٍ وَلَا

تم اک ترے سانگی چھاں در چلّو ! جھڑی نہ تے چھاں دین آلی ہے تے نہ ہی

يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ ﴿۳۱﴾ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ﴿۳۲﴾ كَأَنَّهُ

واہ الامباں تیں بچا سکے ؛ واہ تے محل جسا (بڑا بڑا) انگارا پھینکتی وہے غی ؛ جئیں ویہہ

(۳) یہ قیامت غا وقت غا حالات ہیں جد تارہ بےنور ہو جئیں غا، اسمان ٹٹ پھٹ جئے غو، پہاڑ ریت بن غے اڈ جیں غا، تے جد اللہ غا پیغمبر اس خاص وقت ور خدا غی عدالت ماں گواہی دین واسطے آنیاں جیں غا کہ جن لوکاں اگے ہم نے خدا غو سچو دین رکھیو تھو انھاں نے ہم ناں کے جواب دتو! فر حیرت تے تعجب واسطے فرمایو جے پتو ہے یوہ سب کجھ کا نہہ واسطے روکیو وو ہے! فر آپے جواب دتو ہے جے اس گلوں کیو نجے یوہ سب کجھ نمیڑا تے فیصلہ آنے تہاڑے وہے غو، ور تمناں کے پتو وہ فیصلہ آلو تہاڑو کسو ہے تم کتنوں وی سوچیں تصور کریں، ور اس دہشت ناک تہاڑا ناں پوری طرح نیہنہ سمجھ سکتا۔

(۴) یعنی فرمانبرداراں تے نافرماناں غے بشکار عملاں ور نمیڑ وو ہے غو تے جنت دوزخ ماں جان غو فیصلو وہے غو وہ تہاڑو ان لوکاں واسطے زبردست تباہی غو وہے غو جھڑا انبیاں غی تے اسمانی کتاباں غی خبراں ناں چھوٹھ سمجھیں تھا تے جھڑا اس تہاڑا غا منکر تھا، اس ویلے ویہہ خوب تلیں ملیں غا ور ویلو کھڑا غے انھاں غے ہتھ کجھ نیہنہ آسے، یاہ گل اس سورت ماں ہر اک مضمون تیں بعد دس واری منکراں ناں یاد کروائی گئی ہے جس ناں سورت ماں اک عجیب قسم غو لطف پیدا ہو گیو ہے۔

(۵) یعنی دنیا غی تاریخ اس گل غی شہادت دی رہئی ہے جے اللہ تعالیٰ ہر دور ماں مجرماں ناں ہلاک کرتو رہیو ہے ایکن تیں بعد دو جو اس غے پچھے لین ماں لا دتو جاتو رہیو ہے، اج غا یہ نافرمان وی جیکدے باز نہ آیا تاں یہ وی اسے را تباہی غا رستہ ور لایا جیں غا، ہاں! یاہ بکھری گل ہے کہ اج غاں مجرماں ور رحمت عالم ﷺ غی برکت ناں اسو اسمانی عذاب نیہنہ آسے کہ یہ نکا موٹا سارا ملیا میٹ ہو جیں بلکہ انھاں ناں مسلماناں غے ہتھوں سزا دتی جئے غی جس را کہ سورت توبہ ۱۴/ اماں ہے تے جد اللہ دنیا ماں مجرماں ناں سزا دے سکے فر وہ آخرت ماں کیوں نیہنہ دے سکتو! اس تیں ثابت ہو وو کہ آخرت غو فیصلہ آلو تہاڑو ضرور آوے غو تے وہ منکراں غی تباہی بربادی غو تہاڑو وہے غو۔

(٦) یعنی جد اللہ اک بے حیثیت نطفہ ناں اک خاص مدت یعنی نوں مہیناں توڑی ماں غا شکم ماں رکھ غے ٹھیک ٹھیک نپائی غے مطابق اتنی سہنی شکل غو دل، دماغ، سوچ سمجھ آلو یوہ انسان پیدا کر سکے فر اس واسطے اس ماں کے مشکل ہیں کہ وہ مرن تیں بعد قیامت غے تہاڑے اس ناں زندہ کر غے رتی رتی غو حساب لئے تے نیکی بدی غی ٹھیک ٹھیک جزا سزاء دیدیئے۔ اس تیں وی عقل مند سمجھ سکے جے قیامت غو تہاڑو ضرور آوے غو تے وہ تہاڑو منکراں واسطے بڑی تباہی غو وہے غو۔

(۷) یعنی خدا نے کسی زمین بنائی ارباں کھرباں زندہ انسان اس غی کنڈ ور تے موواوا اس غا ٹہڈ ماں مٹ جیں کسے واسطے تنگی تے سوڑ نیہنہ ہوتی، اس ور اچا اچا یہ بڑا بڑا پہاڑ وی اس غی قدرت غا نمونہ ہیں تے اسے زمین تیں اماء پھٹ غے نکلن آلو یوہ ٹھنڈو مٹھو پانی وی اسے غی قدرت غو نمونوں ہے فر اس غے اگے قیامت غو تہاڑو لیانوں کے مشکل ہے۔ وہ ضرور آوے غو تے اسو یلے پتو لگے غو جے جھڑا اس غو مخول بناویں تھا انھاں واسطے تباہی بربادی تیں بجن کجھ وی نیہنہ۔

(۸) یوہ محشر غامدان غوذکر ہے جت نیکوکار مومن تے عرش غی چھان ہیٹھ ارام کرتا ویں غا تے جنت ناں اڈیکتا ویں غا، جدکہ خداغا نافرمان آخرت ناں چُھوٹھ سمجھن آلا دوزخ تیں آن آلا اس ترے سانگیا تھواں ہیٹھ ویں غا جت دیکھن ماں تے چھاں سہئ وہے غی ور حقیقت ماں ات نہ چھاں غی ٹھنڈ وہے غی نہ یوہ اگ غا الاماں تیں بچا سکے غوسگوں اس بچوں تے اسا انگارا اُڈتا ویں غا جس را بڑا بڑا محل ویں فرٹٹ غے انھاں غا کئیں پھلوں بن جیں غا جہڑا پیلا پیلا اونٹھاں ہاروں دسیں غا۔اس ویلے منکراں ناں پتو لگے غو جے واقعہ ہی جہڑا لوک دنیا ماں قرآن غی مخالفت کرغے اس تہاڑا ناں چُھوٹھ سمجھیں تھا انھاں واسطے تے بس بربادی ہی بربادی ہے۔﴿ صُفْرٌ ﴾ غوترجموں کجھ مفسراں نے کالا اونٹھ وی کیا ہیں کیونجے عرب غا لوک کالا پیلا اونٹھ ناں وی صُفْرٌ کیہنہ (روح المعانی)

جِمٰلَتٌ صُفْرٌ ﴿٣٣﴾ وَيْلٌ يَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِيْنَ ﴿٣٤﴾ هٰذَا يَوْمُ

پیلا رنگ غا اونٹھ ہیں(۸) اس تہاڑے چُھوٹھ سمجھن آلاں واسطے بڑی بربادی وہے غی؛ یوہ وہ دن ہے

لَا يَنْطِقُوْنَ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُوْنَ ﴿٣٦﴾ وَيْلٌ

جسماں ویہہ بول نیہنہ سکسیں؛ تے نہ انھاں ناں اجازت دتی جے غی جے ویہہ عذر کرسکیں (۹) اس تہاڑے

يَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِيْنَ ﴿٣٧﴾ هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ ۚ جَمَعْنٰكُمْ وَ

چُھوٹھ سمجھن آلاں واسطے بڑی بربادی وہے غی ؛ یوہ دوٹوک فیصلہ غو تہاڑو ہے ہم نے تم وی تے اگلا

الْاَوَّلِيْنَ ﴿٣٨﴾ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيْدُوْنِ ﴿٣٩﴾ وَيْلٌ

لوک وی جمع کرلیا ہیں؛ ہن جیکدے تھارا کوئے کائے چال ہے تاں میرے ناں چل لیو! (۱۰) اس تہاڑے

يَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِيْنَ ﴿٤٠﴾ اِنَّ الْمُتَّقِيْنَ فِيْ ظِلٰلٍ وَّعُيُوْنٍ ﴿٤١﴾

چُھوٹھ سمجھن آلاں واسطے بڑی بربادی وہے غی؛ بیشک پرہیز گار لوک جنت غی چھایاں ماں تے اماء پانیاں ماں ویں غا؛

وَّفَوَاكِهَ مِمَّا يَشْتَهُوْنَ ﴿٤٢﴾ كُلُوْا وَاشْرَبُوْا هَنِيْٓـًٔا بِمَا كُنْتُمْ

تے اپناں روح غاں میواں ماں؛(اے جنتیو!) مزہ ناں کھاؤ تے پیو اپناں ان (نیک) عملاں غے بدلے جہڑا تم

تَعْمَلُوْنَ ﴿٤٣﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِيْنَ ﴿٤٤﴾ وَيْلٌ

کریں ویں تھا ؛ یقیناً ہم نیکو کاراں ناں اسے را بدلو دئیاں ؛ اس تہاڑے

يَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِيْنَ ﴿٤٥﴾ كُلُوْا وَتَمَتَّعُوْا قَلِيْلًا اِنَّكُمْ

چُھوٹھ سمجھن آلاں واسطے بڑی بربادی وہے غی (۱۱) (اے نہ منن آلیو) تم کجھ (تہاڑا) کھالیو تے برت لیو بلاشبہ تم

مُّجْرِمُوْنَ ﴿٤٦﴾ وَيْلٌ يَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِيْنَ ﴿٤٧﴾ وَاِذَا قِيْلَ

مجرم ہیں (۱۲) اس تہاڑے چُھوٹھ سمجھن آلاں واسطے بڑی بربادی وہے غی ؛ تے جد انھاں ناں کہیو جے

لَهُمُ ارْكَعُوْا لَا يَرْكَعُوْنَ ﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِيْنَ ﴿٤٩﴾

کہ تم (اللہ تعالیٰ غی) اطاعت کرو یہ اطاعت نیہنہ کرتا؛ اس تہاڑے چُھوٹھ سمجھن آلاں واسطے بڑی بربادی وہے غی (۱۳)

فَبِاَيِّ حَدِيْثٍ بَعْدَهٗ يُؤْمِنُوْنَ ﴿٥٠﴾

ہن اس تیں بعد یہ کہڑی گل ور ایمان لیانویں غا (۱۴)

(۹) محشر ماں کئیں موقع آویں غا کدے تے مشرکاں ناں کُھل وہے غی ویہہ خوب کوڑ مار مار غے جان بچان غی کوشش کریں غا ور جد انھاں غا ہتھ پیر سب کجھ انھاں غے خلاف گواہی دیئے غو فر انھاں غا منہ ور مہر لگ جئے غی تے ویہہ کجھ عذر نیہنہ کرسکسیں، نہ حیلا بہانا غو کجھ فائدو وہے غو۔

(۱۰) سبحان اللہ ! ذری خیال کرو! یوہ کتنوں اوکھو وقت وے غو جد اللہ تعالیٰ بنگار غے فرماوے غو جے تم میرا دین غے خلاف بڑیں بڑیں چالبازیں کریں تھا اج تم جتنی چال چلاکیں کرسکیں کر دیکھو، اج تم اگلا پشلا سارا گہٹھا ہیں، دیکھو! تھاری کائے چلاکی تھاری جان چھڑکا سکے؟ اس ویلے سارا منکر اپنی اکھاں ناں تک لیں غا جے واقعہ ہی ہم نے تباہی غو رستو نوڑ لیو تھو تے اج مھارا واسطے اس تباہی بربادی تیں بچن کجھ نیہنہ

(۱۱) یعنی مشرک کافر، نافرمان اپنی تباہی غا مقابلہ ماں جد ایمان آلاں ناں انھاں نعمتاں ماں عیش ارام کرتا تکیں غا فر خوب سڑیں بلیں تے افسوس کریں غا جے ہم نے دنیا ماں ان نیک بنداں غی ہاسی بنا غے کوئے چنگو کم نیہنہ کیو تھو، دنیا غی چار تہاڑا آلی فانی زندگی تیں بعد یہ جنت غی سدا رہن آلی نعمتاں ماں عیش ارام کر رہیا ہیں جہڑیں نہ کدے سمّیں غیں نہ مکیں غیں جدکہ ہم نے ہُن سدا جہنم ماں سڑنوں ہے، اس تیں بڑی کہڑی بربادی وہے غی۔

(۱۲) نافرماناں ناں فرمایو جار ہیو ہے جے تم نے اللہ غی نافرمانی تے اس غا سچا دین غی مخالفت غو انجام تک لیو ہے ہُن تھاری مرضی تم زندگی غا یہ چار تہاڑا جتنی عیش کرسکیں کرلیو چھیکڑ تھارو کھادو پیو پہیڑے حال نکلے غو کیونجے تم مجرم ہیں قیامت غے تہاڑے تمناں پتو لگ جئے غو کہ تمناں ٹہل کا نہہ واسطے دتی جئے تھی۔

(۱۳) یعنی دنیا ماں جد انھاں ناں نماز ماں تے اللہ غا حکماں اگے نیواں ہون واسطے کہیو جئے تھو اس ویلے یہ آکڑیں تھا، قیامت غے تہاڑے انھاں ناں پتو لگ جئے غو کہ اس آکڑ نے کسو تباہی بربادی غو رستو دسیو ہے۔

(۱۴) یعنی جنھاں ناں اس قرآن تیں وی ہدایت نصیب نیہنہ فر اس تیں بدھ مٹھو تے دل ماں لہہ جان آلو وہ کہڑو کلام وہے غو جس ور یہ بدنصیب ایمان لیانویں غا۔حدیث ماں ہے جے جہڑو تلاوت کرتاں اس آیت ور پجّے اس ناں اس غا جواب ماں کہنو چاہئے اٰمنّا باللّٰہ "ہم اللہ تعالیٰ ور ایمان لے آیا" (ابوداؤد)

اللہ تعالیٰ غو لکھ لکھ شکر ہے اس غا کرم ناں سورت مرسلت غی تفسیر مکمل ہوئی، تے اس غے ناں ہی اج بار آنے تہاڑے شام پونا چھ بجے ۴/اگست ۲۰۰۱ء مطابق ۱۳ جمادی الاولیٰ ۱۴۲۲ھ قرآن پاک غی تفسیر غو کم وی توڑ پج گیو، کیونجے تریما سپارہ غی تفسیر تے سب تیں مہرے لکھی گئی تھی۔خدا کوڑ نہ کرے تے مناں یاد آوے حضرت شاہ ولی اللہؒ نے اک جگہ لکھیو ہے جے اک بادشاہ ناں کوئے ملک فتح ہون ور جہڑی خوشی وہے واہ سدّ و سادو ہال باھن آلو کوئے جٹوں نیہنہ سمجھ سکتو، اسے را اک عالم ناں قرآن حدیث غو کوئے مسئلو حل ہون ور جہڑی دلی خوشی وہے واہ کوئے ان پڑھ بندو نیہنہ سہئ کرسکتو۔بس کوئے منّے یا نہ منّے سمجھے یا نہ سمجھے! میرے واسطے اج غو تہاڑو اس تیں لکھاں درجا زیادہ خوشی غو ہے جتنی کسے بادشاہ ناں ملک فتح کرن ور یا کسے اوتر ناں بڑھیواں ماں اولاد ہون ور وہے۔اس مالک غو شکر کہڑی زبان ناں کروں جس نے اُدّڑ تہمّی تے قضیاں غا ان دناں ماں اس گنہگار، سیاہ کار کولوں اتنوں بڑو کم لے لیو ہے، ہُن اسے غا در ور جُھولی اڈوں کہ جس را اس کم غی توفیق اپناں خاص فضل ناں دتی ہے اسے را وہ اس ناں خاص اپنی رضاء واسطے قبول فرماوے تے مناں اس ور ریاء دکھلاوا تے دنیا غی شہرت اور دنیا غو نفع غو کھٹن تیں بچاوے، تے اس ناں صرف میری تے میراں استاداں غی، ماں، باپ غی، گہر آلاں غی، دوستاں غی، اس کم ماں اپرالو کرن آلاں غی تے انھاں بیشمار لوکاں غی جہڑا میرا دل ماں تے ہیں ور قلم غی نوک ور نیہنہ آسکتا انھاں ساراں غی بخشش غو ذریعو بناوے! تے ہم ساراں ناں شفاعت غو مستحق بنا غے جنت ماں اپناں حبیب ﷺ غی سنگت نصیب فرماوے، تے اس محنت ناں اپنی کتاب سمجھن غو تے اپناں بنداں غی ہدایت غو ذریعو بناوے۔آمین یارب العٰلمین